This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

5948
.L45
K3x

Digitized by Google

WID-LC
PG
3948
.L45
K3x

A gift to the
Ukrainian collections from
MICHAEL BAZANSKY
Harvard College Library

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

~~Б III~~
Л. 145.

Богдан Лепкий.

КАРА

та

ИНЬШІ ОПОВІДАНЯ.

ЛЬВІВ, 1905.

НАКЛАДОМ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

Google

WID-L.C.
PG
314
.L45
K3X

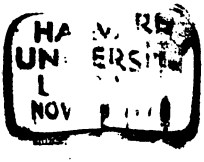

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Google

Буде тому як раз пять літ. Він тоді кінчив медицину і хотів чим скорше здати іспит та стати лїкарем. Нехай хоч на старости лїт натішать ся його родичі своїм „паном доктором". Та не судило ся їм діждати тої потїхи. Як прийшла зимна і мокра осінь, повмирали обоє. А він навіть на похорон не їздив, бо довідав ся за пізно. Місцевий парох не радив родині тягнути його в таку далеку дорогу та ще перед останнїм ригорозом. За те запросив його на сьвята. „Приїдьте, пане доктор — писав — та най вам здає ся, що їдете до своєї власної хати, бо ми на вас дивимо ся, як на сина". І він поїхав. Завтра пять лїт мине від тої хвилї, як закутаний в стару медвежу шубу, припорошений снїгом і з обмерзлими вусами в'їхав на попівство в Розпукові. Завтра пять лїт, як той час скоро минає! Як тепло було в сільській старосьвітській хатї, як чисто і привітно! А як його там радо витали, мов не знати якого добродія! Йому до нинї соромно, що ті люди були для нього такі добрі. А він?... Або він що? Нїкого не вбив, не обікрав за всьо готівкою платить і вже!... Панна Надя накривала стіл до сьвятої вечері. І чи той поспіх, із яким зносила тарілки і тарелї, чи праця в пекарни, чи може... досить, що румяна була, як яблоко нахилене до сонця. Він помагав їй в роботї, а краще сказати спиняв, навіть збив одну тарілку. А як накрили стіл, то пішли виглядати першої зірки: Як дїти. Бігали від вікна до вікна і визирали, чи не сходить. „Ану звідки зійде, чи від села, чи від лїса? Я кажу, що від села. А я, що від лїса". Аж і зійшла. Зійшла над цвинтарем, блїда і тиха, як сирітська. І він добре тямить тую хвилю, коли обоє стояли біля вікна і мовчки дивили ся на ту першу зірку. Стояли близько себе, бо близькі були собі гадками, душею і бажаннями, які в ту хвилю слали до тої першої

Digitized by Google

зірки... Завтра мине пять літ. І щож здійснило ся з тих бажань, що він у загалі зробив за той час? Вирвав кілька сот зубів, випив кілька бочок пива і більше що? От краще не казати. І який-же буде завтра той його сьвятий вечір?

Кілька товаришів Нїмців, кілька нїмецьких дотепів, кілька „великих пив“, а потім чотири пусті стїни... Нї, так довше не може бути!

Кинув недопалене порторіко, відсунув столик і взяв ходити по хатї неспокійно, скорою ходою...

Поїде. Най дїєть ся, що хоче, а він таки поїде. Як то, щоби він не мав такого гарного, свого сьвятого вечера? Такого із кутею, з дїдухом, із сїном і... і з панною Надею. Так із Надею. Або що? Або він дитина, щоби мав соромити ся того? Отже з панною Надею. Виїде нинї в вечер, а завтра в полудне буде в Золочеві. Тут з'їсть обід, возьме фякра і на вечір буде в Розпукові. А хорі? Хорі? — Деяким вичистить зуби, затрує, заложить тимчасову пльомбу, а інших справить до свого знайомого, молодого дентиста. Він і так не має що робити. Задзвонив на слугу і казав ладити валїзу.

„Яку?“

„Ту велику. Їду на кілька днів“.

Слуга витріщив очи, якби сам собі не вірив.

„Їду на кілька днів — розумієш?“ повторив доктор.

„Розумію — прошу пана“.

„Ну — то рушай!“

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

На другий день перший раз від пятьох літ зійшло йому сонце над рідною землею. Перший раз від пятьох лїт побачив рідні села і почув рідну живу бесїду. Дивував ся, що хати такі самі маленькі і нужденні, як колись, що дїти о снїгу ходять босі, а жінки двигають воду к

Digitized by Google

ослиці, совгаючи ся і падучи по дорозі. Стара біда, лиш одно його вдоволяло: — ті люди мали такі білі, здорові зуби.

Коло Перемишля зробило ся цілком ясно. Сонце озолотило верхи дерев і церковні хрести. І тепер побачив доктор Русович одну велику зміну. Він запримітив, що давні, деревляні, тісні, але гарні, характеристичні сільські церкви, мовби під землю позападали ся, а на їх місци повиростали муровані, банясті, присадковаті, одна на одну схожі, як із одної фабрики спроваджені і повмуровувані в землю.

Коло них стояли звичайно великі, також муровані приходства. При них тим нужденнійше виглядали ті згорблені, повикривлювані мужицькі хати. Визираючи крізь вікно другої кляси питав ся сам себе: хто відчиняє в тих хатах маленькі, вічно замкнуті віконця і хто впустить крізь них сонце, воздух і осьвіту?

А питаючи ся так, почував себе винуватим, якоюсь несьвідомою, а все таки великою виною...

І тепер пригадав собі свої молодечі мрії і може перший раз у життю побачив бездонну пропасть між намірами й ділом. Пригадав собі її, Надю, як підчас сьвят перечить ся з своїм сусідом, що звісний був із перестарілих поглядів на соціяльні справи. Видить, як та молода, чотирнацятьлїтна дівчина побиває його щирістю гадок і правостю волї, найсильнїйшою своєю збруєю і чує, що вона мала слушність і що годило ся стати по її боці. До життя треба ідеалів, інакше чоловік худобіє. На те нема ради....

Чим дальше їде, тим більший неспокій обгортає його, як ученика, що зі школи вертає до батьківського дому. Здаєть ся йому, що галицькі зелїзниці їдуть дуже поволи і що він ногами скорше забіг би.

Digitized by Google

А він іще пять літ сидів на місци і зовсім не спішив ся. Справдї, як се могло бути! Чому його не скортїло поїхати сюди?

Не розумів.....

В кінци — Золочів. Ну, славити Бога. Тут уже він як дома. Тут знає кождий куток, кожду хату, кождий камінь при дорозї....

Казав забрати свій клунок і нести до фякра.

Та в сїньох стало ся з ним щось дивного.

Просто напад Євреїв. Чотири сини Ізраеля, брудні, з торічним болотом, не тільки на чоботях, але навіть на лици, кинули ся на його валїзу, та почали тягнути кождий до себе. Кілька іньших припало до збентеженого доктора і вимахуючи батогами взяли його тягнути кождий до свого воза. „Я вельможного пана за корону завезу до міста“.

„Мої конї лїпші, його „півтора кінь“ по дорозї здохне“.

„Най ласкавий пан сїдають на мій повуз. Такого повузу і ві Львові нема“.

Доктор підняв палицю, відтрутив найблизшого напасника і лиш тодї приступив до торгу. Чистий напад розбишаків і то в білу днину. Се також одна з галицьких „своєрідностий“.

Стративши чверть години часу на торги, без яких у Галичинї нїде не обійде ся, вибрав найлїпший повіз і найменьше худі конї та казав себе везти на обід, а відтак до Розпукова.

Давно не було йому так мило і давно не почував він себе таким молодим і щасливим, як у ту хвилю. На дворі невеличкий мороз, а він сидить у теплій шубі та розглядаєть ся по лїсах, полях і селах, яких не видів так довго. „Витайте, старі, добрі други! Ось я знов між вами. Не гадайте, що я про вас забув у великому місті, що вас не люблю! Борони Боже. Ви мені по давньому милі. Підождїть, може я частїйше

буду видати ся з вами, а може остану ся у вас на все. Побачимо!“

Дзвінки дзвонять, як на процесії, і віз доволї скоро котить ся по гладкій, снїгом припорошеній дорозї.

„Цікавий я, що вони скажуть, як мене побачать? Здивують ся, цїлком природно, що здивують ся, а потім станутъ оглядати мене зі всїх боків, чи дуже змінив ся. Потім панї добродійка побіжать у пекарню, щоб скорше давати вечерю, бо я голоден, а отець добродїй засиплять мене питанями про війну, про парлямент, про конституцію в Росії. А Надя?... Пригадає йому старі, добрі часи, коли вони собі тикали. Певно, що так, не інакше. Не знав, чи дуже змінила ся? Всеж то пять лїт минуло. Тодї мала чотирнацять і ходила в прикороткій суконцї, а тепер їй девятнацять — панна. Мабуть виросла, споважнїла. А не знав, чи має такі румянцї, як яблуко, звернене до сонця? Побачимо“.

За такими гадками не счув ся, як повіз в'їхав на попівство в Розпукові.

Той самий прикрий заїзд, той самий старий пес гавкнув на них кілька разів, як за напасть і пішов спати в солому і той самий пастух нїс сїно для коров, бо то нинї сьвятий вечір і худобі годить ся краще попоїсти.

Пан доктор зліз і пішов на ґанок. Нові сходи. Тамті мабуть зігнили. І двері також нові. Трошки більші й гарнїйші. Потиснув за клямку і жде. Нема нїкого. Застукав до вікна й чув, як стукало ому в грудях серце. В тім ізза угла вибігла оса дївчина і спускаючи соромливо очи до долу ромовила: „Най пан ідуть наоколо, бо туди мкнено“.

Пішов наоколо. В сїнях привитала його окрим поцїлуєм кухонна пара, приправлена запахом вареної риби, сливок і горівки з медом.

З сіний, через канцелярію, увійшов до гостинної. Не змінила ся нїчого. Тільки змаліла, зробила ся низша й сумнїйша. Між двома вікнами стояла та сама різьблена, висока канапа, крита старим рипсом у великі китиці. Перед нею величезний турецький ковер, а на коврі шість таких самих, як канапа високих фотелїв. Під зеркалом на столї годинник із ковалями, що видзвонювали на клепалї години, в кошах квітки і більш нїчого. На стїнах великі, сьвяті образи. Все те стояло від трицятьох лїт на тім самім місци, застояло ся і зілляло ся з собою в якусь нероздїльну цїлість. Всюди чисто, ясно, нїде нї порошинки. Тільки фортепяну не було. — Певно перенесли до іньшої кімнати, — погадав собі Стефан. Ще він і не роздивив ся гаразд, як від їдальнї надійшла вона — панї добродійка. Привитала його сердечно, але спокійно. Попросила сїдати і сама пірнула в високий, старосьвітський фотель. „Як на старому портретї“ — погадав собі Стефан, приглядаючи ся її срібному волосю, вільному чорному кафтанови і високим, різьбленим плечам фотелю. „Який гарний портрет“....

„Отже ви собі раз про нас старих таки пригадали та приїхали нас потїшити — почала рівним дзвінким голосом. — А ми думали вже собі, що ви в тому Віднї геть до чиста знїмчили ся. Тож-то буде радости, як мій старий верне“.

„А деж отець добродій поїхали?“

„На друге село, до хорого. Поки стемнїєть ся, повинен бути. Знає, що я чекаю з вечерою“.

„Панї Добродїйка?“

„Я . . .“

То слово „я“ мало свій дивний, глухий, н милий звук.

„А панна Надя?“ — спитав несьміло Стеф

„Надя . . .“ повторила їмость.

Digitized by Google

„Так, де панна Надя?“ повторив своє питане Стефан.

Замість відповіди взяла його за руку і попровадила до вікна.

„Там!“ — сказала показуючи на цвинтар.

Стефан мимохіть глянув. Із вікна видко було горб, засїяний численними маленькими горбками. На них лежав білий, зимний сніг. З під снїгу вилазили меньші й більші хрестики й хрести. Над ними кивали ся безлисті вишнї і білі берези. З самого краю стояв новий, білий хрест. Стефан вдивив ся в нього і не міг очий відорвати. То вона. . . . На дворі робило ся сїро, а потім темно. Лиш той хрест стояв білий, ясний, великий. В тім на його лївому рамени щось блисло, як іскорка, як сьвітлячок. То сходила перша зірка, та сама, якої вони колись так радо визирали. . . .

Digitized by Google

Над ставом.

Ще сонце й не гадало сходити, як Матвій встав. На помацки підійшов до вікна і виглянув на двір.

— Тра йти! промовив — заки сонце зійде, буду над ставом. Будний*) ще спить і не зараз встане. Бодай йому заплющило на віки! Побив мене колисьтут . . . і за що? За оттакого линця. (Він показав на руку). Тьфу Нехрист поганий!

По тім короткім монольоґу відступив ся від вікна і знов майже на помацки долїз до постелї.

— Марино!

— Га-а?

— Я йду!

— Йде-еш?

— А зладь обід, бо їсти схочу.

— Ну-ну, я зладжу... Лише вважай, Матвію, на того будного. Він мабуть дибає на тебе. . .

— Вже я йому — відповів Матвій, — затискаючи здоровий кулак і вийшов із хати.

На дворі стато сїріти. Молодий ранок хоплював ся з по-за виднокруга і легонько здир із небосклону темну опону ночи. Він гасив зо будив птахи і цьвітам очи обмивав росою.

---

*) Будник — ставничий.

Digitized by Google

— Господи допоможи! — промовив Матвій і закинув фатку на плечі.

Йшов тихо пустою улицею, поміж двома рядами загород селянських, минав придорожні хрести й фіґури, здіймаючи побожно шапку, перейшов і міст біля млина, що на нім, як люди кажуть, щось страшить і вийшов із села.

Матвій знав, що будний спить; він поклав би й ринського, що будний не встане перед сходом сонця, а все таки, чим близше було до ставу, тим тихше ступав. а на гребли з його чималих ніг зробили ся майже котячі лапи. Тихо перекрав ся через виднїйші місця, аж зник у прибережних шуварах і лозах.

Став був великий. По середині плесо чистої води вилискувало ся, як скляна тафля і відбивало в собі остатні звізди на небі і місяць, що блїд зі страху перед сонцем, і хмари ранні рожеві, що піднимали ся легонько з виднокруга та розбігали ся по цїлім небозводї, немов приготовляючи дорогу перед походом ясного сонця.

В лїсї, що ріс над берегом ставу і раз-у-раз приглядав ся у ставі, а деколи й купав свої голови кудряві в його водици — було тихо. Деколи яка поранна птиця перелетить понад верхівля дерев, деколи серна стрибне в гущавінь, перебираючись до жерельної води, деколи листок зашелестить і впаде — і знов тихо.

— Чуєш? — промовив Матвій, надставляючи уха — о! о! як плюскає проклята! Се плітка грає... А отсе щупак ударив собою, аж бризки пли водою... о! о!

Й справдї! Серед ранньої тиші чути було, як юскали ся риби, і видно було, як по кождій їих лишали ся кружала водяні, ширшали, аж плились у легоньких филях.

Матвій прийшов на своє місце. Була себа дуплава й похила, що лиш корінєм дер-

Digitized by Google

жала ся землї, а ціла звисала на воду. На неї сїв Матвій, як на коня, і одною рукою держачи фатку на рамени, а другою підпираючи ся, посував себе так довго, аж долїз до голови. (Головою у верби зовуть, як звісно, те місце, де кінчить ся пень гладкий, а починаєть ся галузя). Тут усадовив ся Матвій, як у коши і, баламкаючи ногами, закинув фатку.

Тимчасом сонце викотилось, як розжарена куля і воду в ставі закрасило золотом і кровю. Десь і птахи озвали ся гуртом і заспівали разом, мов той нарід у церкві. І риби громадами підбігали під верх витати молоду днину, — та не одна з них відпокутувала свою цікавість, опинивши ся в Матвієвій торбі, що для риб була справдїшним гробом. Звідси для них одна лишень дорога — на жидівську стільницю. . .

Та в міру того, як отся погана торба ставала повнїйшою, на серци Матвія чинило ся якось то красше. Він уже заздалегідь обчислював гроші за нинїшню ловлю. І не так то грішми тїшив ся Матвій, як тими двома келїшками горівки, що їх у додатку до гроший сподївав ся дістати за рибу від Рухлї. Гроші — от звичайно гроші! Купиш соли, сірників, та камфіни, тай уже по грошах! А горівка — то таки річ не глупа. І гріє і веселить, і сили додає — просто чарує... І як то в бісового батька не ловити риби? І гроші возьмеш, і горівки напєш ся, тай праця не така тяжка. . . От який той будний не мудрий! Не позваляє ловити риби! А хиба-ж воно можна? Мати фатку і став під боком тай Рухлю в сусїдстві — і не піти на рибу? Де-ж там! А врештї, що йому на тім залежить, тому проклятому будникови? Та-ж пан не збіднїє через ту рибу, що Матвій собі зловить, та віднесе до Рухлї... У нього стільки поля, стільки хлїба, стільки маєтку, що Господи! Що у нього риба? Ну, а таки, Богом

Digitized by Google

та правдою, риба не панська річ. Таже, він її не годує і води не виробляє, як у ґоральни горівку. Де ж там! Воду зсилає Господь із неба, з дощами, і випускає її з землї сьвятої... Тому то й вода, а в водї риба не належить нї до пана, нї до Івана, а є власність усїх людий, так як сонце, як місяць і як той воздух, що ним дихають люди...

Потонувши в таких — на його погляд — справедливих думках, Матвій і не счув ся, як у лїсї затріщало сухе галузє, і, як кількох людий, уоружених ломаками, появило ся на березї ставу. На передї йшов будний...

Був се хлоп сильної будови тїла, з лицем як у двірської собаки, котра і ночи не доспить і по хребтї дістане, а панського добра допильнує.

— А ти знов тут! — зверещав будний до Матвія, — злази сюди, пташку! Чуєш?

Матвій узрівши будника, став як стїна блїдий, але йти не думав.

— Чи я по тебе йти маю? — крикнув будний, вививаючи ломакою по воздусї.

— Стрібуй! — відповів холоднокровно Матвій, прибираючи оборонну поставу.

— Гей! хлопцї! здійміть його звідтам як грушку! — крикнув будний, пускаючи ся лїзти на вербу.

За будним полїзли інші, та заледви вчіпили ся похилого пня, нараз щось затріщало, відтак шум, крик, плюск води і кількоро людий враз з підорваною вербою провалило ся в воду.

Перший видістав ся з води Матвій. Він стріпав кілька раз своєю кудрявою головою і вода потекла з ух і рота, та цюрком пустила ся з волося по лици. Та не було як просушуватись. Осудивши своє не надто корисне положенє і роздивившись сяк-так у ньому, він з'їмив повалену вербу, і придержуючись її одною рукою, відбив

Digitized by Google

на кільканацять метрів від берега — на став. Другою рукою держав перевішену через плечі торбу, з якої половина рибок повтікала на волю.

Будний на силу видрапав ся на беріг. Вода стікала з нього на траву, як із собаки. Він тряс ся цїлий від зимна і зі злости. Його помічники бовтали ся в трощі і в сїтовиню.

— Не вилазїть! — кричав до них будний.

— Ловіть його! Хто зловить, дістане на могорич... Ловіть скорше, бо втїкне!

І справдї, Матвій щасливо вилїз на вербу і веслуючи ногами, став посувати ся на середину ставу.

Тодї будному прийшла до голови нова, щаслива гадка. Він підбіг кілька кроків від води на беріг і підняв із землї камінь.

— Хлопцї! до мене! — крикнув метаючи його в Матвія. Хлопцї справдї вилїзли на беріг і град каміння посипав ся на Матвія.

А він тимчасом припав грудьми і головою до колоди і звільна плив на середину ставу. Камінє минало його щасливо, лише вода оббризкувала його зі всїх сторін, за кождим разом, як камінь падав біля нього в воду. Матвій став мовити отченаш, а в воздусї розмишляв над тим, що риба його пропала і двох келїшків горівки не буде.

— Беріть меньші! — верещав будний, — бо більші не доходять, і цїляйте! Хто вцїлить, дістане на могорич!

Град камінцїв посипав ся в друге.

Плюск води, легонький крик... ще кілька камінцїв від берега і... тихо.

— Досить! закомандував будний. — А тепер ходїть до пана.

Digitized by Google

— А відсуньте, кумо, горщик із кашою, приказувала Грінчиха, щоби не прикуріла, бо не їв би вам. То не наш хлопський язик, нї. Де, де, де!... А курку можете жаром обложити, щоби скрушіла, бо твердої також не схоче їсти. Хлоп і ремінь вглодже, як зголоднїє, а таке пане не годно. У них уся сила на розум відходить, на науку...

— Та воно так, — потакувала Гася — наш „христїнин“ то твердий, як дубина, а пани як хворост... Якосьтут була я у писаря, за податок. Чекаю та чую, як пастух із наймитом закладають ся. Як з'їш менї, каже наймит, отой ґніт, що дївка саме з лямпи викинула, то дістанеш від мене шістку!

— Але́ — дістану?

— Так менї, Боже! Ось люди чують!

Слово по слові, заложили ся. І що ви кажете! Як узяв вам дурний пастушисько жмякати закопчений, смердячий ґніт, як узяв, то вам до двох отченашів зжер цїлий до чиста, як булку за ґрейцар... Ану дайте ви панови ринський, чи схоче!

Грінчиха як би нїчого не чула, взяла казати:

— Нїхто не знає, яка то добра дитина. То але́ син! По що менї, каже до мене, жінки, коли я маю таку добру маму. А деж менї хто в сьвітї годен так догодити, як ви! Будемо собі, мамуню, жити, як у Бога за дверми, і буде нам добре. Будуть нас люди любити, будуть шанувати і Бог де нас благословити. Кажу вам у церкві, на мім передї, зробити мальовану лавку, щоби ви ї сиділи, як панї, бо ви старенькі і не сильні ноги. То раз дитина!

Оповідаючи кивала ся, якби заводила і праю рукою обтирала заєдно то губи, то очи.

Digitized by Google

— А я йому кажу: Роби, синоньку, як з
єш. Я тобі женити ся не бороню, щобись не
рікав на мене. А йно бери собі гідну.

„Або то чоловік знає, що бере? Або то го
кого перелїзти?“

— Божа воля, синоньку, кажу до нь
Бог сьвятий знає, що тебе чекає. Може не дар
снив ся ти менї на сивім кони, з золотим хрест
як перед тобою всї люди клякали, а ти їхав
благословив на право і на лїво... Ой беріть, ку
беріть, бо збігне!

І обі жінки кинули ся до невеликого г
шка, з якого летїло молоко, призначене
кашу. Але прибігли за пізно, молоко розляло
по вуглю і шипіло як гадє, пускаючи з се
таку сиву і густу пару, як у лазни. Цїлий п
пічок облитий був білими струями, що звіль
збігали на долину і під порогом творили ка
баню. Десь зараз і кітка взяла ся і не чекаю
дозволу, почала хлептати, десь і пес висунув
з підлави і собі взяв їсти. Кітка не згодила
на спілку і в хатї підняв ся такий крик, що
чути було, як віз заїхав на подвіре і як у х
увійшов довго сподїваний гість.

Увійшов, згинаючи спину, бо висока, і гну
стать не містила ся в низькі двері.

— Слава Ісусу Христу! — сказав і п
ступив до мами.

В хатї зробило ся нараз тихо. Пес, почу
конї, чим скорше вибіг крізь відчинені дв
довго чути було, як врадуваний бігав дов
наймита й воза. Кітка спокійно доїдала роз
молоко. Ґася стояла біля печі і порядку
горшками.

Довго, довго стояв син в обіймах ма
чув, як на його зимні руки падали її г
сльози.

Digitized by Google

— То тебе вже, синоньку, цілком пустили? о ти вже звідси нікуди не поїдеш? То ти вже кий, правдивий, „ксьонда“?... А я думала, що діжду ся тебе, що Пан Біг не дасть мені грі-ній почути твого божого слова, що хиба на їм гробі парастас сьвятий відправиш. А тут, же щасте, яке щасте!

Якжеж я тобі, Господи милосерний, подя-ую за таку велику ласку?!“

Син, розуміючи, що мама мусить вигово рити я зі своєї втїхи, не перервав їй, лиш мовчав. а як міркував, що вже досить радости вигнало н зі сльозами і словами, то обережно підвів маму о лави, посадив її і сам сів коло неї.

Мовчали добру хвилю. Лиш тихе хлепане щасливої матери мішало ся з веселим присканем гню та з остатними гомонами сільських вечір-их співів.

— Може би вечеру давати? — відозвала ся ід печі Гася. — Єгомость певно голодні?

— То тобі, синку, наймит не передав сні-нку? Таж я приладила ковбасу і сир і наказу-ала, щоби на попасї віддав!

— Передав, мамуню, передав, та я тоді не ав охоти їсти, за те тепер повечеряю радо. —

За хвилю накрили стіл і подали їду.

Кілько то було клопоту, кілько біганини! А що в перед давати? Як давати? — а з чим? бо то звичайно треба не по хлопськи, а з анська.

В кінци рішили, що в перед треба дати молоч-у кашу, бо так пани їдять.

Молодий пан-отець устав, змовив коротку молитву, жінки зітхнули й сїли.

На щасте каша не прикуріла і незвичайно ся ґвала гостеви.

Digitized by Google

— Я вже такої каші давно не їв — хвалив собі син — ще у вас, перед роком.

— Тілько молока замало — підхопила Гася. — Збігло нам. Не дармо кажуть, що де дві ґаздині, там порожні скрині.

— А може тобі, синоньку, ще? питала ся щаслива мати, бігаючи від скрині до печі і не зводячи ока зі свого пан-отчика.

— Алеж, мамуню, не заходьте ся, сїдайте та їджте, бо мені смакувати не буде.

— Зараз, синочку, зараз, я тілько подам курку, таку крухеньку, що навіть мала дитина вглодже.

Та аж тут показав ся справжній клопіт. Не було вилок. Але й на те найшла ся рада; Гася скочила до учителя і за хвилю всьо було в порядку.

— Якіж бо ви! — дорікав тодї син. — Пощо така парада? Так, як би я забув пальцями їсти. Не робіть того, мамуню, прошу вас дуже, а то їй Богу, поїду собі від вас зараз завтра.

— Не страш мене, синоньку, не страш, голубчику, бо вмлїю, — відповіла жартуючи мати і наложила йому на таріль що найлїпший кусник.

Їли й говорили.

— То ти вже, синоньку, навіть сповідати будеш?

— А ви думали, що нї?

— Та не думала, але все якось сама собі не вірила...

А причащати також?

— А вжеж що як одно, то й друге.

— То ти може й стару Чаплиху поховаєш бо її вже не багато належить ся.

— Як треба буде, то поховаю — відповів си

Digitized by Google

— Але ти всьо вмієш, правда? спитала несьміло дивлячи ся на нього, як на образ, із трівогою і безмежною любовю.

— Вважай, синоньку, щоби ти ладно правив, щоби тебе всї хвалили, щоби нашим ворогам завидно стало. Та не гнївай ся на мене, що таке тобі кажу, але я рада би, щоби всьо було як найкрасше... О! О! — горлав було війт — чого тій торбійцї захочує ся, ксьондза? А я його, поки на попа вийде, до арешту завдам, бо най менї народу не бунтує, най менї якихось „ґазетїв“ та книжок не навозить!... А тут диви, тай на чиїм стало? Видите, за ким потягнув Пан-Біг. Тепер, як його при якій оказії здиблю, то скажу йому так: пильнуйте, пане начальнику, щоби ви своїх пальців у громадських грошех не мачали та не завдавайте других до арештів, щоби вас не завдали!

— Алеж, мамуню, — гамував її син, — дайте йому спокій, що будете собі з такими людьми починати. Зробіть то для мене...

Розмова розгоріла ся на добре. Мати оповідала синови, що нового стало ся в селї і в околици, а він мусїв їй докладно розказати, як його сьвятили та запевнювати, що він тепер уже правдивий сьвященник, якому вільно і хрестити й вінчати і ховати.

Стара то сьміяла ся з радости, то плакала на переміну, а лице її поморщене і зжовкле набрало такого житя й сили, якби нараз від яких чарів відмолоднїло о кільканацять лїт. За те син ав на своїм лици якийсь дивний сум, якусь над свій вік повагу. Так, якби тїсно йому було тій малій хатинї, якби його низька стеля дала — сидїв похилений над столом. Здавало ся, слухав маминої мови, відповідав навіть на питання, але очи його дивили ся кудись дальше,

Digitized by Google

а його думки, як голуби летїли на звіди в якісь далекі, незнані краї. Хвилями тії голуби вертали, але без оливної галузки — і тоді в очах молодого пан-отця малював ся якийсь несьвідомий жах, тоді ще гірше малїла його висока стать і ще низше над стіл хилило ся його блїде чоло.

І був тоді як переспілий колос, або як цьвіт, коли на нього впаде за багато роси...

Так пересиділи до пізної ночі.

— Пора нам — синоньку, спочати — сказала стара Грінчиха. — Ти завтра маєш службу божу.

Не відповів нїчого. Слухав її, як колись за молодих лїт. Устав, подякував за вечерю і заки в хатї зготовлять йому постіль, вийшов у город.

— — — — — — — — — — — — — — —

Що йно за порогом випрямив ся і відітхнув. Здоровий, сїльський воздух филею вливав ся в придавлені груди, відсьвіжував, кріпив і розширяв їх.

— Як тут красно! — сказав сам до себе, ступаючи в город. — Так тут усьо на своїм місци, якби літа не йшли, якби ті грядки покопано перед десятьма роками, якби то та сама капуста, яку колись садив із мамою, давно. А з тої-ж пори минуло немало часу!

Ступаючи зеленим, вузким килимом мурави, що стелив ся попід пліт до саду, пригадував собі, як на мураві білило ся полотно і як мама наказувала йому, щоби добре поливав водою, бо то для нього, до школи.

І поринав у память, як у кирницю і як студену воду витягав звідтам найкрасші спомини з свого дитячого віку.

Пригадав собі навіть, як маленькою дитиною, в саме горяче полудне, посадила його мати коло полотна, щоби відганяв гуси. А батько, іду

в поле, нахилив ся над ним, погладив по головцї, похвалив, що добре пильнує і дав йому червоне яблуко. Зелена мурава, біле полотно і червоне яблуко — дуже добре тямить...

В садї кожде дерево проговорило до нього. Насамперед то та кріслата грушка на самій серединї. Пригадала йому, як спинав ся по нїй за дулями та як у її дуплї шукав молодих пташків. А потім стара яблуня питала ся, чи тямить, як у її тїни читав якісь такі великі та грубі книги, що аж лице йому від них чорнїло як від хмари. І як від градових хмар, падав, падав від тих книжок страх і сум... Тодї вона хилила над нього своє гілля і говорила: Держи ся, синочку, землї, як я.

Хто знає, чи не добре казала?... А там, у кутку, недалекого сусїдського плота стоїть тоненька вишня, з ягодами червоними, як кров. Хитає ся, колише, як-би хотїла його досягнути своїми галузками, мов руками і каже: Чи памятаєш, як стояв біля мене?... Не сам... не сам...

На жаль памятав дуже добре, хоч рад був позабути. Обганяв ся від тих споминів, як від докучливих комах, а вони летїли на нього, як зівяле квіття, або як листя зварене першим осїнним морозом.

Тямив її... Мала такі великі, синї очи, що дївчата з заздрости називали її вовчицею, а навіть старші не могли знести її зору. То були очи глубокі, як безодня і як безодня таємні і загадочні...

Сусїдські дїти — гонили разом товар, разом одили до школи, цїлу молодість пережили разом. жадному з них навіть через гадку не перейшло, оби могло бути инакше...

В школї тужив за нею, як за сестрою, а як риїхав до дому, то біг до того саду, щоби хоч рез пліт побачити її. — Як ти виросла, Марійко?

Digitized by Google

— А який ти великий, Миколо! З тебе вже правдивий панич! — Потім обоє заходили ся щирим, дитинячим сьміхом та змовляли ся, що в неділю підуть до лїса на оріхи, або до тїтки на друге село.

А лїта плили!...

Колишнї дїти виросли, розвинулись. Стрічали ся тепер рідше. Хиба в хатї, або в читальни, або...

Нї! Нї! Він того не тямить. Того нїколи не було! То всьо розбурхана уява, незвичайне зворушенє, та ніч повна таємної краси, той зачарований сад... Опер голову об дерево і примкнув очи... Ось він їде остатний раз до Львова. Мати й сусїди випроваджують його. Вже рушили конї, вже покотив ся віз, у тім, щось торкнуло його, щоби обернув ся. Глянув і між деревами в садї побачив лице біле, біле, як стїна і ті очи страшні, як розпука.

Поїхав...

Потім рішив, що висьвятить ся безженним... Як і коли? — не знає.

Жінка селянка, попадя хлопка — що казали би люди, що сказав би той новий сьвіт, якого не знав, а бояв ся...

А до того мати... Був її цїлою надією, цїлим житєм. Рада була знайти для нього хочби царівну, хочби королївну. А тут звичайна, проста хлопка. Нї, то був би для неї за великий удар; рука його не здійняла би ся, щоби завдати таку болючу рану своїй старій, добрій мамі.

Бив ся, як муха під скляним дзвоном, в кінци рішив не женити ся. Мати осяде при нїм, а він цїле житє посьвятить для добра люду.

Сказав собі раз і з тою гадкою зжив ся, як зживаєть ся самовбийник із гадкою про самовбийство.

Digitized by Google

Самовбійство? Яке самовбійство? питав відчиняючи очи. І в ту хвилю якесь дуже ясне сьвітло вразило його. З сусідської хати бігло воно як сьвітляна кладка, аж до нього. Розтворив повіки і очи пустив по тій ясній доріжці.

В хаті, над колискою сидїла Марійка і співала. Тонкий, дріжачий голос, як шовкова нитка, вив ся по хатї:

Ой бідаж менї на тій чужинї,
Що мене муж бє, тай не жалує,
Що мене муж бє, тай не жалує...

Вибігав із хати і снував ся по городї, по садї, довкола нього, по цїлім сьвітї...

Завтра буде стискати голови, всїм... Може й вона прийде, може й на її скрани положить свої дріжучі долонї. Лиш його бідної голови не стисне нїхто. Нїхто! А потім підуть дни за днями, лїта за лїтами, довгі, сїрі, сднообразні, дни жертви і працї. Смерть і житє, житє і смерть і боротьба вічна, невсипуща.

Будуть приходити до нього з жалобами і жалями родичі на дїтий, що їх не шанують, жінки на мужів, що їх бють і зневажають. Лиш вона не прийде до нього, вона зі всїх може найбіднїйша...

А він навчати ме, що люди повинні одні других любити і одні другим не творити кривди, бо так навчає Христос. Навчати ме горячо, щиро, з цїлої душі.

І так, цїле житє,

Тихо. Лиш деколи зірве ся доспілий овоч і вп[illegible]е, деколи перший, зівялий листок полетить із [illegible]ихим шелестом, срібний від місячного сьвітла, як [illegible]рший сивий волос.

Тихо. Лише з хати біжить ясна смуга і мечем вр[illegible]зть ся в серце. А по нїй, як отруя по мечи, вл[illegible]ють ся в душу безнадїйні слова піснї.

[illegible] і бідаж менї...

Digitized by Google

І так ціле житє.

Вдивив ся, вслухав і чув, що за тим голосом ішов би на край сьвіта...

Ступив крок, два, але довга, чорна одежа здержала його. Заплутав ся і впав на студену землю. Припав до неї, притулив ся, як перестрашена дитина до матерньої груди. І здавало ся йому, що котить ся на нього з висока якась велика і як сьвіт важка скала. Чи вдержить її, чи двигне її — Боже?...

На дворі лягла мрака; та їдка і зимна, що спиває з цьвітів красу.

Крізь неї на силу продирала ся пісня:

Ой бідаж менї на тій чужинї,
Що мене муж бє тай не жалує...

* * *

А в хатї перед образом Пречистої навколїшках стояла мати і заливаючи ся сльозами радости, дякувала Богови за своє і за синове щастє...

Digitized by Google

Оповідане дяка.

— Дивуєте ся, паничу, чому я опанчі не скину. Правда?... Не ви то перший. Що вже мені люди не наговорять ся: скинь та скинь! — але я того навіть слухати не хочу. Що мене обходить, що інші дяки, хоч і з хлопського роду, на панів попереходили? — нехай собі! А я, поки віка мого, сеї опанчі не скину... так ми, Боже, не скину! Раз я стрібував і більше не хочу. Видимо сам Пан Біг противить ся тому. Коли цікаві, то послухайте.

Давно те діялось, ще вас на сьвіті не було. Куди там! Подивіть ся на мене, який я сивий та старий, а тоді був як кров із молоком. Минуло ся...

Вчив ся у старого Титли, у того Титли, що про нього довкола люди говорять. Славний був Титла! Як почне було „Иже Херувими", то слу-ям і не наслухаєм ся, а потрафляти за ним і не думай! Кождої неділї інакше витягає... І Бог його знає, чи вчений він такий був, чи що-раз то нові нути видумував, досить що на кожду неділю і сьвято інакше виводить...

Digitized by Google

Так до того Титли віддали мене покійні татуньо, най з Богом спочивають, на науку. І скорий я був до тої науки, і такий цікавий, що сам Титла нераз бувало каже: „З нього (себ-то з мене) незгірший дяк буде“. Особливо любив він мене за мій голос. Ей, голос бо то був, голос! Як дзвінок, як та сиґнатурка. Аж самому бувало в ухах лящить... Щоби як високо, то возьму, як шнурочком потягну. Лучало ся часом, що старий Титла зачне за високо. Співає, та співає, поки годен, а як видить, що не возьме, то зараз мене рукою в бік. А я, як не потягну, Боже, аж душа радуєть ся.

І добре мені було у того Титли, нарікати не можу. Ґаздиня мене любила, діти не помітали мною; жив я у них, як у родичів дома. Правда, часом, як кондак змилю, або глас не виспіваю, як треба, то дістану кілька по за уха, але що-ж? — Сказано: „без муки нема науки“. В кінци привик я й до тих позаушників тай добре мені було, так добре, що ліпше не треба.

Та одна мені гризота була і то велика.

Пішле мене бувало пан-отець на друге село з курендою, або до міста на почту, або за фірмана з собою возьме, то усюди на мене кажуть „хлопче“ і „хлопче“! Тай і якже інакше казати, коли на мені опачина хлопська, чоботи на підковах, а капелюх із плетінки. Коби так сурдут та капелюх кайстровий, як у інших піддячих, то що іншого! Всякий знав би чоловікови честь віддати. А то що? Кажи, що ти вчений, ніхто то і не повірить, хоч зараз семий глас виспівуй!

Тому-ж то я захотів сурдута та капелю а кайстрового і так захотів, що Боже! І неодну я днину передумав над тим, де їх узяти. А звідки :, як не від Жида в місті?... Ну, але Жид не бр :, ані сват. За дурно не дасть, треба грошей. А г

Digitized by Google

не знаю, чи було менї за що труднїйше на сьвітї, як за ті гроші. Родичі бідні комірники, свояків богатих нема, а ревнт бувало, як дасть який ґрейцар, то хиба на шварц та на мило. „Най дякує Богу, що в люди вийде, — каже бувало, — — що „хлопом“ не лишив ся. Він менї ще заплатити повинен!“ Часом лишень, як пішлють мене пан-отець із якою орудкою на село, або як відвезу гостий до міста, то дадуть менї добрі люди пару нових за послугу.

Ото й цїлий мій маєток. З нього я й купував собі то застяжку, то ремінець, то хустину до носа, все що потреба. Але найбільше йшло на тютюн. Курив я який лиш був найтаньший, але й на такий не все ставало. Тому то і сказав я собі теперки, що тютюну курити не буду, а гроші буду складати на капелюх та сурдут, і слова додержав. Цїлий піст постив я без тютюну та пильно складав крейцар до крейцаря. До великодня наскладало ся того щось зо три риньскі і шісток кілька... Добре вже не тямлю, бо знаєте, давні часи, чоловік старіє ся, старіє ся і память. Досить, що наскладав я три риньскі ще й пару шісток. Так я ті гроші ховаю, так рахую, і тїшу ся ними, як мала дитина.

В цьвітну недїлю, по вечірни, післали мене до міста. До міста у нас було недалеко. Пішов я, поробив справунки тай до кравця! Який то був кравець? От полатайко, що камізольки парібкам робить. До доброго не було з чим показати ся... Взяв він на мене міру, показав якийсь кратястий дрелїх, чи якусь біду, та заправив за нього, як за рідну маму. Торг у торг, згодились ми щось за три риньскі шайні і кілька шісток і я щасливий пізно у вечір вернув до дому.

Цїлий страстний тиждень не було менї спокою. Чи їм, чи сплю, чи у крилосї співаю, все

Digitized by Google

менї „шпенцер“ на гадцї. Що то нарід скаже, як мене в такім убраню побачить? Що скаже реєнтий? Може велить віднести, ще й налає... Пішли-ж би тодї всї мої заходи нї на що. Але нї, де там! Того не буде. Коли не дяк, то дячиха позволить. Вона й так усе в хатї горою. А дячиха не від того, щоби по панськи вбратись. Кращий зять — шляхтич, як хлоп простий у куртинї*). Вже тодї вона мене на зятя ладила для своєї Карольки. Знав я то добре!

Прийшла велика субота, прошу ся в Титли до міста. „Чого — питає — волочити ся, як дїд? чого?“ Біда! — думаю — треба конче сказати! І так завтра Великдень, побачити мусить... Сказав я. А Титла до мене, а Титлиха до Титли, а Каролька до обоїх разом, — такий ярмарок зробили, що крий, Боже! А я тимчасом за капелюх, та в ноги. Побіг до міста, а за кілька годин вернув із сурдутом. Сховав я той сурдут до скринчини тай чекаю завтра.

Другого дня, зараз із півночи, вмив ся я, вимастив голову гусячим смальцем та натягнув сурдут. Боже мій! Що я тодї мислив, того я нинї не годен сказати. Здавало ся менї, що з паном не міняв би ся. Дячиха глянула на мене і усьміхнулась, а менї аж тепер чогось соромно стало. Як то? Скинув батьківську одежу? Але годї! Чи то оден хлопський син вийде на „ксьондза“ і також не може по хлопськи ходити? Такий уже звичай. Коби на лїпше, то можна й змінити, тільки на гірше сором... Оттак я себе вспокоював, та біг до церкви. Але все менї соромно було. То лиш перший раз! — гадаю, — а потім привикну. Але перший раз мусить колись бути!

---

*) Куртина — коротка опанча, курта.

Digitized by Google

На моє щастє на дворі ще не свитало і мало хто мене добре видїв, але за те в церкві всї увагу звертали на мене. Хто увійде до церкви, — чи перехрестить ся, чи нї, а на мене зирк! А менї зараз здає ся, що кождий сьміє ся і немов каже: „І ти Грицю пан!“ Ну, перший раз мусить бути. Треба стерпіти!

А вже найгірше надоїв менї дяк своїм грізним поглядом. Співає, співає, аж тут схилить голову і понад окуляри зирк на мене! А менї здає ся, що з'їсти мене хоче. „Ага! — думаю — заздрість тобі, що й я на пана переходжу... хотїв усе за хлопця держати, а тут бач який з мене піддячий...“

За такими гадками то й спів не йшов. Кілька разів змилив я, не витримав нотки, перетягнув або не дотягнув, а Титла зараз за кождим разом у бік! Давнїйше то й за ухо потягнув, а я собі байдуже, але нинї ті штовханцї так чогось болїли, що я рад був у землю сховатись. Як то? Шпенцер і штовханцї — то зовсїм не лицює... Але якось я видержав. Сховали ми плащеницю, відправили утреню воскресну, почали службу... Прийшло Херувими. Можете собі уявити, що то за „Иже Херувими“ було на Великдень! Скрутне та штудерне, а що вже довге, то й казати не треба! У двоє довше, як у звичайне сьвято. Зразу всї ми по трохи потягали, а далї видимо, що не йде, тай перестали, пустили самого Титлу. А він аж заливає ся, аж очима завертає, так виводить і кінця здаєть ся не буде. Аж тут підірвав за високо. Е джу я і він видить, що не дотягне, та як не п овхне мене в бік! — а я як не попру ся, як в потягну, аж залящіло! Ну! добре — думаю, — що запіяв! був би Титла лютий, а так може з шпенцер забуде... Співаємо дальше. Титла як з айно, руками вимахує, синьою хусткою від

Digitized by Google

табаки піт із чола обтирає, а я стою, всякої виводжу, а очима кидаю по церкві.

Аж тут чую: — коло мене сьміхи. Дивлю ся на церкву: — сьміхи. Дивно менї. Що таке? В церкві сьміють ся. Я на церкву плечима, тай дальше співаю. Коли дурні, то сьмійтесь, як сорока до сира...

Але де там, співати не годен! Сьміхи та сьміхи. Чоловіки сьміють ся, жінки в бабинци сьміють ся, вправдї з тиха, в кулак, але сьміють ся. Дивлять ся на мене і посьміхають ся. „Може добре на ковнїри вздріли... Приніс від Жида шпенцер та може приніс зі шпенцером...“

Господи! коли менї се через голову майнуло, як не схоплю ся з крилоса, як не пудну з церкви! Здавало ся менї: ось-ось таки зараз зі стиду спалю ся. А кров так до голови бє та бє, що здає ся, залле чоловіка...

Кілько натягав ся Титла за уха, а нїколи так дуже не пашіли, як у ту хвилю....

Вийшов я з церкви, а люди що стояли під церквою в сьміх. Біжу цвинтарем, а хлопцї, що стояли під дзвіницею, в сьміх! А хлопчики меньші біжать за мною та викрикують: „Диви, який пан! Диви, який пан!“

Прибіг я до дому а дячиха, як узріла мене, то аж присїла, так сьміє ся! Метнув ся я до комори та до Карольчиного зеркальця, що було влїплене в стїну. Дивлюсь, а мої плечі мов мечем розрубані!... Нїщо інше, тілько потиснув ся я при „Ижи Херувими“, — шпенцер тріс...

Матїнко моя! Такий мене гнів обхопив, і я аж заплакав.

Господи! І треба-ж менї було такої п блїки, такого сорому, на цїле село? Як же тепер бідний людям в очи гляну? Як я до церк покажу ся? Що менї Каролька скаже?

Digitized by Google

Виплакав ся я, виплакав, хоч який був великий, а тоді, як не кину отим сурдутом проклятим до землї! — та давайте менї, що хочете, чи я його більше уберу?! Видите, сам Пан Біг не каже цурати ся батьківської одежі. . .

Digitized by Google

Гусій.

Збудили його рано, разом зі сходом сонця. Від матери дістав спорий куснець хлїба, на плечі закинув вереньку і пігнав гуси. Не багато їх було. Стара глива гуска і двоє маленьких, зелених гусенят. На його щастє сього року не вилїзло більше. Глива була дуже поважна і спокійна, словом — чемна гуска. За те гусята не вдались у свою маму. То ставали, то вертали домів, то сходили з дороги. Вона гнївала ся на них, сичала, а навіть лопотала крильми. Гринуньо не мішав ся до них. У загалї він не знав, по що його так рано будять і на таке зимно висилають у поле, коли глива й без нього потрафила би піти, попасти себе і гусят і вернути до хати.

— Правда глива? — спитав зовсїм поважно. Але глива мовчала.

— Правда глива? — повторив голоснїйше і цьвігнув її батіжком. Глива злопотїла крильми, покрутила своєю довгою шиєю і закричала: ґе, ґе!

— А видиш, дурна гуска! — відповів Гр нуньо і вже не питав ся більше, бо хотїв спа Він умів йти і спати. Замикав очи, підтягав реньку аж на голову і уявляв собі, що спи Ноги тимчасом дріботали по зимнім, весня

Digitized by Google

болоті і приносили його над брід. Тут він підводив повіки і будив ся. Був певний що виспав ся і спати не хоче.

Бродом називали річку, що в тім місци заледви слезила ся по бруднім, болотнистім ложу. Береги мала на метер високі, вкриті муравою. За бродом було лишень кілька хат, що відскочили від села, а там ліс, поле і знов поле.

Глива з криком пустила ся до броду, гусенята покотили ся за нею. Гринуньо став над берегом. Був мало що більший від гливої, подібний до великої груди землї; сїрий, мовчаливий і неповоротливий. Лишень очи сьвітили ся у нього, як два великі вуглї. Тай тілько його, що тії очи, очи тай живіт надутий, як тарабан.

Став він тай подивив ся довкола. Сїро було і непривітно. Весна якось спізнила ся. По болотах ходили голодні, збіджені бузьки, по корчах сумно відзивали ся птахи. За скоро прилетїли. Гринуневи жаль стало тих птахів і він хотів їм кинути хлїба. Але не йшли до нього, тому їв сам.

Хлїб був чорний, разовий, з муки, меленої на жорнах. Часто-густо між зуби попадав ся вістяк, а навіть і камінець дрібний, але Гринуньо не зважав на те: Навіть не погадав, що може бути красший, питльований книш, або колач. Де йому про те думати. Колись давнїйше приносили йому мамуня з гостини або з міста булку, чи барінок. Але то колись. Тепер маленькій Маруни приносять і то рідко. Чогось тепер білого хлїба не видати, лише чорний, чим раз чорнїйший.

З'їв, який був, останок кинув між гуси і сїв на беріг. Але на березї дув дуже вітер, тому сунув ся низше під беріг.

Тепер лишень у чоло йому дуло і стару, батуневу шапку підносило. Насунув її аж на очи, свитенькою обтулив ся, а ноги взяв під себе. Хвилю був спокійно, але не довго. Чи він землю розігрів,

чи земля його, досить що якось робило ся немов теплійше: в груди, в руки. Про ноги він не дбав. Були вони у нього, як два приправлені патики. Тонкі, чорні, з великими пороздзявлюваними пальцями, з грубою шкірою на підошві; більше подібні до птасячих нігтїв, як до ніг людини. Ходив він ними так само добре по острім каміню, як по шовковій траві, по горячім піску, як по холоднім болотї; навіть стернї у жнива не робили йому ніякого болю.

Скулив ся й думав. Думав про те, як довго він гонить ті гуси, та як довго буде гонити. Хотїв навіть числити, але вмів лишень до пять і не знав добре, чи вівторок приходить по середї, чи середа по вівтірку. Тай що тут багато числити? Гонить від сьвят, а буде гонити доти, доки Маруня не підросте. А Маруня чогось анї руш не хоче рости Мудра нівроку. Та все таки колись вона мусить підрости, а тодї він накине на неї вереньку, а сам піде до іншої роботи. А може до школи буде ходити?... Таки так; трохи буде яку іншу роботу робити, а трохи буде ходити до школи... Що таке школа, — Гринуньо не знав. Видїв її лиш із верха, а в середнї нїколи не був. З верха собі нїчого. Привітненька. І дзвінок має. Боже милий! яка то десь розкіш дзвонити! Але де йому про те думати? То лишень старшим школярям позваляють деколи пан на вчитель дзвонити, тай то лиш тодї, як сторож Стаха пішлють зо школи. В школї тій, як чуть часом бють, кажуть клячати, руки в гору де жати. То Гринуневи не дуже подобалось. Б бійку він не був ласий. І без школи всї йо били... Овва! най бють. Або то його болить Колись болїло, а тепер нї. Лишень мамуня якось ту як збив поливану мищину, як штовхнули йо в бік, то таки почув. І до нинї чує...

Digitized by Google

Та най там. Підросте Маруня, інакше буде. Але коли вона підросте, коли то буде?

Тут Гринуньо аж задумав ся і не знав, чого йому страшно стало. Немов у перше почув те їдке зимно, ту самоту тиху, всю свою нужду. Та зараз і погадав собі: — Чого боятись? Та-ж то день! Ще трохи тай прийду до дому, мамуня насиплять у миску борщу і мятої бульби, потім спати, а завтра знов пожену гуси отут, на те саме місце, над брід. Глипнув і той брід прийшов йому так, якби його не мав ніколи видїти, нїколи. І Гринуневи стало жаль.

Та почуте жалю не трівало довго, уступило місце почутю болю.

Гринуня не раз боліло, але не так, як у ту хвилю. Його здавило під грудьми так, якби йому хто руку тамки всунув і вхопив, що там є, і держав, і давив. А тут його страх якийсь невідомий обхопив, страшенний страх. — Може болячка?

„Болячка“ в уяві Гринуня, то було щось найстрашнїйше, що лишень може бути. Навіть смерти він не бояв ся.

Що смерть! Худа, як Стецева Палагна, з вищіреними зубами, з ясною косою. Ходить собі і косить. Прийде до чоловіка, шах, тай спокій. Він видів ту смерть під церквою на образї, а Стецева Палагна то таки недалеко від них мешкає. Нема чого бояти ся.

Але „болячка“, о, то погане!

Зелена як ропуха, з качачим писком, із котячими очима. Дуже погана. Одна Горпина вор кбитка вміє її виганяти з середини. — Лиши м ie, — просить ся болячка. Десяте твоє поколїнє о нати буду, тілько лиши. —

А Горпина своє: вилази та вилази! І часом в л вилїзе, а часом нї. Є така що вилїзе, а є т , що нї.

Digitized by Google

З їх Гилька то таки не хотїла, хоч який був, корець пшеницї брав; а „вона“ його взяла.

Гринуньо тямить. То було тамтого року на весну в оранє. Захорував Гилько, покликали Горпину, поклали його на вослін посеред хати і — виходи! То дуже сьмішно було.

Гилько кричав, а Горпина його місила, як тїсто в дїжцї. Він видирав ся, його тримали, він іще дужше видирав ся, його ще дужше держали, Горпина ще гірше місила, вже не руками, але колїнами, а він іще гірше кричав. А далї, перестав, посинїв і захарчав. Тодї Гринуневи зробило ся страшно. Він утїк із хати в город і від тої пори боїть ся „болячки“.

А на завтра було по Гилькови. . .

Чи не болячка?

Він почув, що його зуби дзвонять, руки і ноги трясуть ся, а голова ходором ходить. Дивить ся він на річку, а там, де була річка, там тепер мурава, а мурава, там де річка, а потім на переміну, тай знов на переміну, тай знов, тай знов.

Що тут почати? А вжеж нїчого іншого, лиш займати гуси тай вертати до дому.

* * *

На силу доволїк ся до хати, а мати ну-ж до нього: А що ти, каже, сякий-такий сину, та так скоро гуси приганяєш! Та я з тебе вижену душу!

Але якось не треба було виганяти, ся вийшла. Та так, як би їй було жаль того нужд ного тїла, виходила звільна, помалу.

Конав Гринуньо щось три днн. Приходи сусїди, приходили жінки, жалували, потїша але не радили нїяк. — Таке йому від Бога пр шло, казали, тай „шлюс“.

Digitized by Google

Баба Горпина казала, що болячка, але виганяти не хотїла, бо за малий, тай нема як.

— От, коби Бог скорше забрав, бо завада в хатї. —

Та Бог не забирав.

— Таке мале, — говорили жінки, — а такої сили багато.

— То через неї, через маму... доповідали з тиха. — То на неї кара.

Говорили, доповідали, а дальше врадили по кривого Федорка післати, що в крилосї співав і в Почаєві був і сьвяті листи читав.

— Нехай, казали, прийде та прочитає лист божий та най бідна душа християнська не мучить ся.

Прийшов Федорко, прочитав лист божий і душа християнська сконала.

На дворі як на те було тепло, журчав потік на броді, розвинули ся верби коло броду, а хлопцї поробили собі з них дудки і грали. А Гринуньо не чув того граня; його занесли під берези.

* * *

Дійшло опісля до Гринуневої мами, що то на неї недобрі люди говорили, що нїби то через її гріхи не міг покійний сконати; і їй було дуже прикро.

Таж вона його так любила! Одного його мала! А що вмер, — то така воля божа, а що гуси гонив, — то мусїв, бо мусїв. Хто мав за його гонити?... Так то все... Де що на сьвітї, се на маму, ах, усе на маму!

Digitized by Google

ГОСТИНА.

Я спізнив ся до поїзду.

Воно й не могло бути інакше. Незнайома дорога, чужі коні і глупий візник — якже тут заїхати на час?

Пів милї перед двірцем виняв я з кишенї годинник, і тримаючи його в руках, підганяв парібка: Їдь, Федьку, скорше, бо буде пізно!

— „Але де! — перечив він, потрясаючи кудлатою головою — як я, колись тут із панночкою їздив, то сонце вже було геть-геть, — і ми не спізнили ся. А нинї? Адїть, де сонїнько!“

І він показав бичевном позад себе так, що мало менї очий не вибрав. —

„О! Що йно з полудня ступило“.

„А колиж ти їздив? — питаю“.

„Коли? Аво, якось зимою“.

„Та зимою, небоже, сонце, хутше заходить як тепер“.

„То що з того?“

„Як то що? Значить, не чекай аж зайде сонце, тільки їдь, бо буде пізно“.

Ми не могли порозуміти ся. Мій Федьк обстоював при своїм, що, мовляв, „колія“ відхо дить тодї, як сонце зайде. Тай вже

Digitized by Google

Я підождав якої чверть години і обіцяв йому „корону“, як на час заїде, а коли й то не помагало, взяв батіг, і як знав, та міг, поганяв коний. Але коні не були скорійші від Федька і ми як-раз приїхали, коли поїзд від'їхав.

Дворець стояв посеред поля і в ньому під ту пору крім чорного, старого пса не було нікого. Ждальня зачинена на ключ, бюро також, роби що хоч!

Сїв я на лавку, тай жду. Передімною шини, на право й на ліво біжуть, якби здоганяли себе.

На закруті зливають ся в одну сїру смугу і гинуть.

По обох боках поля́. Одні з'орані, другі вже засїяні, треті вкриті стернею. Часом птах перелетить над ними, часом заяць шульне стернею і — тихо.

Видно, як вечір спускаєть ся на землю...

Посидів я, подумав, а дальше встав і почав напрасно добувати ся до ждальнї.

„А який там дїдько розбиває двері! — зверещав жіночий, пискливий голос, із гори. — Поїзд від'їхав тай спокій!“

„Я хочу підождати до другого — кажу“. —

„Другий не йде аж завтра. Тут у ночи ніякі поїзди не ходять“.

„Дивне диво! — думаю собі. — Такий рух, а поїзди тільки в днину ходять.“ Але той самий жіночий голос пояснив менї, що тут, зараз за с ом, у темній долинї є такий непевний міст, що м ке кождої хвилї впасти і тому туди нічю н хі поїзди не ходять.

Я хотїв дальше випитувати ся, але вікно з , моєю головою замкнуло ся з лоскотом і я д ідав ся тільки, що незабавом верне сам пан з яльник із села і скаже, що буде треба.

Digitized by Google

Чекаю я на того начальника. Де які розклади їзди були — попрочитував, де які оголошеня висїли — по десять разів глянув, аж у кінци і начальника діждав ся.

Був то просто старший будник, що повнив на невеличкому двірци службу і урядника і касиєра, а як треба було, то і клунки до поїзду подавав. Від нього довідав ся я, що тут справдї збудували такий поганий міст, що вже раз валив ся; тепер його перед кождим поїздом докладно осмотрюють і тому туди нїяка зелїзниця не ходить.

„А що я тут бідний до завтра буду робити?“ — питаю пана начальника.

„Га! Робіть, що хочете. Було не спізняти ся. Лїпше приїхати годину скорше, як хвилю пізнїйше“ — відповідає з учительською повагою. Найлїпше їдьте до села. Там переночуєте в дворі або на приходстві, а завтра до поїзду.“

Се була справдї одинока рада.

„А якже те село називаєть ся?“

„Підберезє“.

„Підберезє? То чудесно! Тут є мій товариш сьвященником...

Гей, Федьку! Завертай конї! Їдемо до „Підберезя“.

За хвилю я знов сидїв Федькови за плечами і наглив його, щоби їхав скорше, бо люди положать ся спати. Федько знов крутив кудлатою головою і казав, що він там їздив недавно з панотцем і було далеко пізнїйше, а не спали.

„Колиж ти їздив?“ — питаю.

„На празник“ — відповідає спокійно Федьк

Приїхали ми до Підберезя в ночи. Допита ся до попівства — заїздимо. З комина курить і в однім вікнї сьвітло. — Славити Бога! Виде що не вснули. Злїз я з того поганого возиська йду. В городци — дивно. Нїби якісь грядки, нї

Digitized by Google

цьвіти, але всьо те запущене, заросле, як образ намальований і замазаний. Так само в хаті. Видно достаток, видно порядок, нема ладу. Якоюсь пусткою віє з того дому.

Так буває, коли вернемо з далекої дороги.

Застанемо усьо вимите, вичищене, відсьвіжене, а всеж не таке, як треба.

Розглядаючись по хаті, запримітив я над фортепяном жіночий, гарний портрет і що йно тоді згадав, що мій товариш удовець.

Він жив із жінкою коротко і вона вмерла нагло і ненадійно.

Спомин той вразив мене не мило і я почав було жалувати, що заїхав туди, аж двері до гостинної відчинили ся і на порозі появив ся мій колишній товариш. Був веселий і жвавий та держав ся молодо.

Лиш над чолом, між густим, чорним волосєм сріблили ся білі нитки. Так „іноді“, за раня вдарить мороз і сріблить ся на зеленій, здоровій траві.

„Гора з горою не зійдеть ся!“ — кричав, витаючи мене. — От і не вір же тут бабським повірям! Мене від самого рана свербіла права долоня — аж отсе ти приїхав. Спасибі! — говорив трясучи моєю рукою. — Спасибі, що не забув про мене і поступив до бідного пустинника. А я думав, що ми хиба на другім сьвіті побачимо ся“.

„Там своєю дорогою, а тут своєю“, — відповів я, стискаючи його холодну руку.

Звідкиляж ти їдеш? Ага! певне від свояків. Мабуть спізнив ся до поїзду. Воно у нас лучаєть ся дуже часто. Задержують чоловіка від сніданя до підвечірку, а потім під ніч пускають на волю божу. Та не даром кажуть: нема злого, щоб на добре не вийшло. Як раз завдяки тій нашій своєрідности я нині тебе бачу. „Правда?“ —

Digitized by Google

„Ти вгадав“ — і я оповів йому пригоду. Він слухав, дивлячи ся на мене лагідними, голубими очима, які пригадали мені мої давні літа. Нераз гляділи ми оттак один на другого щиро і просто, не маючи що перед собою скривати. Лиш нині запримітив я на тих ясних зіницях якусь легку опону з мрії і смутку.

А перше були вони такі ясні та чисті, такі прозорі, як гірська кирниця при дорозї.

„Але чекай! Ти певно голоден, а я харчую тебе словами. Марто, Марто! — кликнув, відчиняючи до пекарні в стіні прорубане віконце. — Подайте нам чаю, хлїба з маслом та яєць, бо маємо голодного гостя. Лиш скоро!“

За підвечірком не могли ми наговорити ся. Школа, товариші, учителї, чого ми не переговорили за ту коротку годину! Показало ся, що багато з товаришів померло, і то таких, що думали як найдовше жити. Деякі оженили ся. —

„А деяким — замітив мій товариш — уже й жінки померли“.

Я не відповів нїчого, лиш завзято взяв гризти суху, як старе лице, поморщену, булку. Думаючи над тим, якби відвернути розмову від немилої теми, почув я в сїньох важке ступанє, якби дві довбнї по підлозї били. Потім клямка так жалібно заскрипіла, якби її коваль клїщами відривав і в їдальню увійшла Марта, велика, груба відцвитаюча жінка.

Я понурив голову над чарку мутного чаю, але чув на собі, як нарід каже, якісь недобрі оч

„Єґомость! А що буде з вечерою? Почт не привіз мяса.“

„Ну, то заріжте курку“ — відповів коротк господар, а з його голосу і з рухів видно бул що хотїв її позбути ся як найскорше.

Digitized by Google

Марта ще раз глянула на мене і на нього, обернула ся і вийшла, замикаючи з такою силою двері, як би їх ніхто більше не мав відмикати.

„Ну, ну! І ми так ненадійно стрінули ся. Ще раз дуже тобі дякую, що поступив до мене. Зробив ти мені велику приємність.“

Потім узяв мене під руку і водив по комнаті, розповідаючи про своє житє. Нарікав, що не має доброго сусїдства, що нема з ким починати якої будь народньої роботи, що, одним словом, житє склало ся не так, як ждало ся.

„І скажи но ти мені, чому дїйсність ніколи не може бути така, як мрія. Але то ніколи! Погадати собі, ах коби воно так, або сяк. І ось станеть ся, як ти гадав. А порівнаєш те, що є, з тим, що ти собі подумав і вийде не те. Не те, мій товаришу, не те!

На вечеру їли ми курку, що ради моєї гостини понесла смерть. На силу давав я їй раду, така стара була і пересушена.

Запримітив се господар і було йому не мило. Він не видержав і коли Марта принесла на брудному підносї не дуже чистий чай, він сказав здержуючи на силу свій гнів: „що у нас нїщо ніколи не може бути так, як у людий! І чи то така велика штука спекти дурну курку?“

„Е — ет! — відповіла Марта — єгомосцеви трудно догодити!“

Потім пішла до шафи, найшла дві зовсїм до себе не подібні чарки, поставила їх перед нас і вийшла.

„О! Видиш яка! — сказав із жалем мій товариш, показуючи на кухонні двері. — Слова сказати не можна, бо обиджаєть ся; пані!“

Та при вині ми скоро якось забули і про уху курку і про товсту кухарку та балакали альше, якби хотїли перебалакати всьо, що стало ся в часї нашої розлуки; немов бояли ся, щоби

Digitized by Google

не поминули чого, якої небудь дрібнички. І здавало ся менї, що ми не розставали ся зовсїм, що мешкаємо собі дальше разом, як колись за шкільних часів і балакаємо.

Не счули ся ми, як зо стїнного різьбленого годинника вискочила маленька зазулька і якби покривляючись якійсь правдивій зазули, викукувала 11 годину.

„Марто! Стелити!“ — крикнув до кухонного віконця молодий пан-отець.

„Де?“ спитав знайомий жіночий голос:

„В гостиннім покою. А швидко!“

Крізь зачинене вікно бурмотїв той сильний голос: „Усьо швидко тай швидко, так як би чоловік мав десять рук. Ій!“

„Пошукаємо для тебе сьвічки — почав мій товариш, відвертаючи мою увагу від немилого бурмотїння. — А води дати тобі також?“

„Дай, коли ласка. Хоч я, кажучи правду, не з гусячого роду.“

Забрали ми сьвічку й воду та пішли до спальнї.

Була то невеличка, вузка комната з одними тільки дверми і з одним вікном, а вікно вибігало на городець. Під двома слїпими стїнами стояли два ліжка з високими заплїчками. Одно було постелене, а друге стояло неткнуте.

„А ти чому не казав собі другого ліжка постелити? — питаю. — Були би ми дальше говорили.

„Того ліжка не стелить ся“, — відповів коротко.

І справдї, те ліжко виглядало, як би його від довшого часу не рухано. Над ним, на стїнї, висів жіночий, ненакручений годинник, а біля нього стояли маленькі, білим кожушком виложені черевички. Крізь вікно видно було кілька дерев, за ними паркан, за парканом церков, за

Digitized by Google

церквою знов паркан, а дальше цвинтар із громадою деревляних хрестів і з одним камяним, що стояв між ними, як жіноча, біла постать із витягненими безрадно руками. Над тим усїм осїннє небо, з кількома зьвіздами і з місяцем, що борикав ся з навалою хмар. Від дерев, від церкви і від паркану падали чорні тїни, а від місяця сипало ся срібло. Як хмари перемагали його, то й срібло меркло, а як він перемагав хмари, то й срібло мерехтїло яснїйше.

Я відчинив віконце і на нас дунув зимний, вогкий воздух.

„Ти спиш при відчиненім вікнї?“ — спитав мій товариш і я у перве запримітив на його лици дивний неспокій.

Замість відповіди я спитав: „А ти нї?“ і почав розбирати ся.

За хвилю лежав я в ліжку, любуючи ся відпочинком по кількогодинній їздї. Мій товариш сидїв у ногах і ми говорили дальше, як други, що стрінувши ся по довшій розлуцї не можуть наговорити ся доволї. Але на моє диво запримітив я, що мій співбесїдник забував ся; не відповідав на питаня, або відповідав не до річи, був розсїяний і невважний. В його лици, в голосї, в цїлій появі малювало ся якесь дожиданє, непевність, трівога.

Ось вітер рушив занавісою при вікнї і він зблїд; ось зашелестїв листок, спадаючи з галузки, а йому кров ударила в лице; ось якийсь шелест пішов по сальонї — і він зірвав ся на рівні ноги. Стояв, вдивляючись у відхилені двері і вслухуючи в нічну тишину.

В тім — якийсь звук. Якби хто злегка потив клявіші.

„Може кіт“, — кажу, щоби що небудь сказати.

„Не держу котів“.

Digitized by Google

„То може струна так сама від себе; на зміну воздуха.“

Хвиля тихо. А потім знов той самий звук — і мій товариш, не попращавши ся зо мною, зникає в темряві гостинної комнати і замикає за собою двері.

Сьвічка гасне, місяць криєть ся в хмарах, робить ся зовсїм темно.

„Дивно! — думаю собі. — Звідки та нагла зміна? І що воно має значити?“

Перевертаю ся з боку на бік і не можу вснути. Часом здаєть ся менї, що за стїною хтось грає і так тихо, як би муха над струнами бренїла. Підношу ся, слухаю, тихо... Тільки вітер свище, хитаючи дзвонами в недалекій дзвінници. Лягаю знов і конечно хочу заснути. Вже чую, як повіки звільна опадають на очи і як гадки кануть у якусь бездонну пропасть. В тім... Якісь зітхання в сусїдній кімнатї, якісь стони. Сїдаю і насторошую уха... Нїщо... То скрипить певно відчинена брама на цвинтар.

В кінци починає падати осїнний дрібний дощ і його одностайне, а безнастанне цяпанє по даху дому і по шибах вікна вколисують мене до сну.

* * *

Коли я збудив ся, був білий день. Не білий, а сїрий, бо дощ пустив ся на добре.

На ді мною стояв мій товариш у новій рясї з молитвенником у руцї. „Іду до церкви. — Говорив тихо і мов несьміло. — Не гоню тебе але як хочеш на час заїхати, то збирай ся. Був здоров!“

Попращав ся сердечно.

„Ще раз дякую, що поступив. Зробив ти мі велику ласку. За той один вечір я пережив цї молодість. Дай Боже побачити ся в друге.

Digitized by Google

Стиснув мене кріпко і вийшов. Від порога вернув ся. Був блїдий, очи мав мутні, невиспані.

„Вчера — я — не попращав ся з тобою. Не гнївай ся. Але бачиш, є річи, які не снили ся фільософам.

Вона була у мене. Звідтам — тут показав на цвинтар. — Приходить часом і грає. Довго... Є річи, які...“ решту заглушили дзвони.

* * *

В зелїзници стрінув я сьвященника з сусїдства. Перемоловши полїтику, зійшли ми на людей.

„Дивний чоловік — той ваш товариш — почав пан-отець. — Часом нїчого. Образований, мудрий, а часом як би йому чого бракувало. Серед розмови, серед вечері зірветь ся і їде не знати чому і по що. Чи вірите, що він від року не ночував поза домом. Прийде його година, то щоби дощ, щоби темрява, щоби не знати що, збираєть ся і їде. Навіть не пробуйте задержувати. Дивак.“

Digitized by Google

Матвій Цапун.

— Федьку!

— Га?

— А подиви ся, небоже, чи не йде богач.

Федько́ кидає молот, лїзе не дерево і глядить у село.

— А що, йде?

— Дїдько лабатий, не він. А де ви бачили, щоби богач додержав слова? Не дурно каже сьвяте письмо, що скорше верблюд увійде до царства небесного, як богач перелїзе через ухо від іґли.

— Як кажеш, як? Борше верблюд увійде... повтори но ти ще раз.

— Піп два рази проповіди не говорить.

— А хібаж ти піп? Тебе навіть на дяка не хотїли, аж я тебе приймив.

— Е-ет! Говоріть своє! — бурмотїв Федько, і недобрий, що богач не виніс обіцяного підвечірка, став із такою силою розбивати каміння, що куски по всїм цвинтари лїтали.

— Федьку!

— Га?

— Не збавляй каміння, бо я тобі тепер не піду нового лупати. То мусить вистати на цїлий гріб.

Digitized by Google

— Про мене, най стає, або ні. Я своє роблю — відповів Федько, але вже уважнїйше чімхав камінні груди та не метав їх, а подавав свому господареви до ями. А той стояв у ямі на стільци та мурував невеличкий гріб, так на дві трумнї. Що накине кельнею вапно, то вставить у нього камінь, та прибє молотком. Часом, як камінь не сидить у справі — клене, а як не годен дібрати до міри, то чіхраєть ся в голову і спльовує.

Що кілька хвиль витягає кости та обтирає піт. Із роботи він не зовсім задоволений. Не вміє гробів мурувати. Клав хати, ставив печі і мурував склепи. Навіть двірська пивниця вийшла з під його рук, але гріб, то друге діло, та ще для хлопа. Де то хто видїв, аби хлопа ховали в мурованім гробі. Хлоп вийшов із землї, землею жив і в земли має гнити. Годувала його земля, найже він землю погодує, най собі з нього хоч яка деревина потягне, або трава. А в мурованім гробі що? Зжеруть його хроби тай — тьфу!"

Так роздумуючи, вивів стїнку під верх.

Завтра зачне склепити. Але перше мусить богач оглянути роботу, бо така була умова, а з богачами сокоти ся. Прикрий нарóд. Свого, то стільки, що за наднігтем не дарує, а чужого вірве, де лиш можна. Тай не був би богач!

Поклав останнїй камінь у самім кутку, вдарив молотком раз, другий, змірив і — добре. Тодї молоток кинув на середину гробу і розвів крижі. По пояс стояв у гробі, а від пояса на земли. Там зимно, мертвеччина, а тут — лїто, трава, квітки. Пополудневе сонце припікає, над гробами мушки бренять тихоньку панахиду, коло камяних гробів гріють ся ящірки, а коли вітер цїлком утихне, то чути, як тріщать деревляні хрести, розсихаючи ся звільна. Саме над недомурованим гробом стоїть молода вишня; киваєть ся від вітру та потрясає своїми ягідками, немов говорить: на, зірви, сочисті.

Муляр ловить її за гиллю і зриває кілька ягід, щоби відсьвіжити губу.

Але в ту мить пригадує собі богацький почастунок і кличе:

— Федьку!

— Га?

— А піди но ти та подиви ся, чи не йде богач.

Федько кидає камінь та лїзе на березу.

— Йде, присяй боже, йде! — кричить за хвилю. — І горівку несе і булки на закуску.

Тогди муляр і собі стає на окопі, та дивить ся, чи правда. А стежкою справдї йде богач, Матвій Цапун. Його можна на пів милї по ходї пізнати. Нїхто так не киваєть ся, як він, у право, в лїво, в право, в лїво, як маятник при годиннику в коршмі. Та ще має Цапун звичай, відпочивати що кілька кроків. Як йде з другим, то на такому відпочинку перериває бесїду, добуває ріжок із табакою і дає нюхати, як сам — то також нюхає і лаєть ся: „О, виш; дїдова́! Як заорав! Бодай му так дїдьки вилами спину орали. Кільки земленьки сьвятої збавив!“ А іноді: „Казети би читав, гарбату пив, дзиґар смалив, а від працї як чорт від сьвяченої води тїкає. А диви но ти, мудрагелю, на мене! Таж я навіть недїлї сьвятої не втратив, не то що!“ А сопів Матвій Цапун, як перегодована ворона і час від часу за крижі хапав ся, бо щось там його кололо, якби хто шилом шпигав. Говорили в селї, що то так йому кривда людська боком лїзе. Але то не правда, бо Цапун нїколи не кривдив, а йно на роботу був дуже прикрий, для других і для себе. Щось його до тої роботи перло, щось ним кидало, рвало. Зуби затискав, а робив. Буває часом така скора конина. Чим більша гора, чим більший тягар, а вона скорше гонить. При такій конинї не втримаєш пари. Змаргаєть ся на дух. І з Цапуном нїхто в сьвітї не годен був видер-

жати. Жінка ззараня постаріла ся, а челядина як дотягне до року, то на службу Божу несе, а на другий рік не стане, хоч ти їй золоті гори обіцюй. За те доробив ся Цапун маєтку. Кажуть, що коршмареви та дідичеви гроший позичав, такий богатир був. А жив як найбідиійший. Тільки табаку купував що найкрасшу і раз у рік упивав ся чорно́. А більше нїчого. Непривітний був Цапун і неговірливий, неввічливий. Все бувало в землю дивить ся, якби нїчого більше не видїв. Не засьміеть ся, не зажартуе, хочби не знати що.

Але остатними роками змінив ся трохи.

Як подибле якого статочного ґазду, то жалуеть ся, що дїтий не мае і що маеток на чужі руки піде. „Але я вже щось таке придумаю, що ну!“ І придумав.

Маеток дасть на „добрі цїли“, так як той пан у містї радить, щоби цїлий сьвіт знав, що жив такий мудрий чоловік, Матвій Цапун, а собі вимуруе гріб. Видїв такі муровані гроби у містї, з янгелами та всякими сьвятими. Там десь „але́“ лежати.

Тай мурують Цапунови гріб. Для нього і для Ксеньки, невеличкий. Тай не дорого. Щось за 30 срібних. Чи Цапуна на таку суму не стати? А може він того не варта? Мой! Таж він цїле житє в арештї не сидїв, нїкого до криміналу не завдав, громади нїколи не зрадив. То не кождий потрафить!

Так роздумуючи, підходить до гробу.

— Дай, Боже, щасливо!

— Дай, Боже! Дякуемо! Дай, Боже, й вам!

— Ну, якже робота?

— Нїяк, огляньте!

— Перше випемо по чарцї, бо менї в горлї сухо — відповів Цапун, наливаючи чарку.

Digitized by Google

— Дай вам, Боже, щобисьте ту роботу щасливо скінчили, тай щобисьте ще не раз мурували — каже Цапун.

— А вам, дай Боже, в мирі та спокою лежати в тому гробі — відповідає муляр, випиваючи чарку.

Потім дають челядникови, а потім Цапун кладе пляшку на гробовій плиті, виймає булки і просить, щоби їли та пили без нього, бо він йно на празник по другій пє.

Мулярі сїдають при плиті, як при столї і підвечіркують, а Цапун кладеть ся спочивати. Перед ним лягає на траву останнїй промінь сонця. Кругом чинить ся сумирно, як на цвинтар пристало. В горі, над верховіттєм дерев видно блідоголубе небо, як помнятий шовк, долом лягають тїни. В горі запалюють ся зьвізди, а долом, як відблиск тих зьвізд, мерехтять сьвітлячки.

Часом листок задріжить на галузці, часом забренить пчола, що спізнила ся з поворотом до дому, з далека чути шум ланів і клекіт води і торохтаннє возів — пригад, що там, за цвинтарем якийсь другий, живий сьвіт.

Тихо. Ось блисла перша капля роси, задзвонили пільні синї дзвіночки, повіяло кадилом від сосон, почала ся вечірня, цвинтарна молитва. Тихо! Глядить Цапун і видить, чого доси не видів, чує, чого не чув нїколи І мило йому думати, що така вечірня тишина зійде колись на нього в гробі. Що лежати він буде поруч своєї жінки в вічнім відпочинку, без журби про завтрішню днину. А коли настане така тиха година, як тепер, то чути-м шелест збіжа на свойому полї і клекіт млина н свойому ставку і вечірний, далекий гул пчіл А з дзвінницї за його уповій дзвонити-ме той ве ликий дзвін, що він його на свою вічну памят завісив.

Тихо...

Digitized by Google

Нараз будить його якийсь крик. Ага! То муляр кличе, щоби йти оглянути роботу.

„Зараз, зараз“ — відповідає Цапун, підоймаючи ся на ноги.

Мірить уздовж, мірить у шир і дивить ся, чи доволї високий.

Нїхто його не здурить.

„А вважайте, склепіть менї кріпко, щоби, не дай, Боже, склепіннє не впало та не поторощило нас, особливо на Великдень, коли тут цїла громада зляже“ — наказує мулярів. „Ну, нїчого, нїчого, виджу, що робота добра. Нїчого“.

В тім око його паде на одвірки. Приглядаєть ся і видить прогалину, таку, що можна би долоню вложити.

„А то що?“ — питає грізно.

„Всохло ся“ — відповідає муляр. „Завтра заправлю“.

„Памятайтеж, заправте, щоби менї було в порядку“ — наказує богач.

Потім вилазять і збирають ся йти.

Муляр скидає в торбу начиннє і кличе:

— Федьку!

— Га?

— А бери начинє.

— Завдайте, то возьму.

Муляр завдає і виходять. Цапун замикає ворота, щоби що не ввійшло. Та при воротах іще раз показує на гріб і на ту щілину та каже:

„А памятайте, щобисьте менї добре заправили та щоби нам туди не віяло. Памятайте!“

І виходять.

Digitized by Google

Нездала пятка.

I.

На пригірку за церквою шуміли довговіті берези, біліли камяні хрести, а сїрі деревляні хрестики хилили свої кривобедрі рамена то в право, то на ліво.

На горбках стелив ся мох і росли денеде невеличкі корчики ялівцю. В осени приходив старший брат із церкви і обтрясав із отсих кущів дрібонькі, чорні ягідки та сушив їх до церкви на кадило. Була то неначе остання жертва, яку приносили усопші для своєї церкви!

Був день весняний, повний животворної сили. Сонїнько боже сьвітило ясно і кидало своє жарке проміннє так щедро на сїльські могили, що, казав би ти, захотїлось йому, чим скорше з землї добути цьвіти і прикрасити ними цвинтар.

Понад гробами, як стріла, перелїтала ластівка-щебетушка, а на окопі гомонїли босоногі, сїльські дїти. Вони вертїли кору на березах і білий сок, як каплї слїз, падав із плачучих дерев. Із села до церкви, а з церковцї на цвинтар вила ся вузонька доріжка. По нїй ішов дїдусь, старий, згорблений у двоє. Кихикаючи, долїз аж на цвин-

Digitized by Google

тар, подивив ся довкола себе по мураві, і де сонце найяркійше сьвітило, там сів. Із голови шапку зняв і палицю-кривулю кинув на землю коло себе. Зза пазухи вийняв хустину, дрожачими руками розвинув її і розстелив на мураві. На шматинці синів ся папір; невеличкий, синенький. Підходжу до нього тихо, стаю дідови за плечима і здоровлю його.

— Дай, Боже, щастя, дядьку Онуфрею!

— Дай, Боже!

— Який з вас славний богач, просушуєте гроші, ге, ге!

Старий змірив мене від стіп до голови, не відповів ні слова і накрив пятку рукою.

— Овва, дідусю! — кажу до нього. — Які ви недобрі стали. Мабуть забули, як то нераз віяли в нас, на попівстві, збіже в стодолї та казок менї оповідали, або ще давнійше, як я малим хлопцем приходив у ваш садок, а ви стрясали для мене яблока що найкрасші... Відав забули!

Ті гадки удобрухали дїда.

— Ге, ге, паничу! Колись було, ая, було... І садок був і хата була і поле... Пішло! Віддав я на старости лїт дітям, от, думаю, час спочати, нехай вони попрацюють, а я буду бавити внуків. Та щож? Дивлю ся старими очима, як Жид корову з обійстя займає, як закутник* кожух із хати виносить, як моя праця марно пропадає... Вмру і не поховають як тра, як ґазду. Та лишилась у мене остання пятка. Не дам, думаю, не дам. Буду носити при собі, а як умру, то на похорон буде.

Старий скінчив, зітхнув глубоко і сховав свої скарби.

---

* Закутник — екзекутор.

Digitized by Google

А над нами сьвітило весело веснянне соненько, як стріла літала ластівка-щебетушка, а на цвинтарнім окопі шуміли берези...

II.

Минув рік, чи два, чи більше, не знаю. Я знов був у тім самім селї і знову йшов по тій самій дорозї, що веде з села до церкви, а з церковцї на цвинтар. Осїнний вітер поздирав пожовкле листячко з дерев і котив ним по зжовклих стернях і гонив у далеку даль.

Вузка доріжка була сїра від грязи і ховзка як по дощи. Прикро йти нею. Ноги гуляли, мов не свої і ховзались по грязи, мов по ледї.

За мною йшло по тій доріжцї людий кількоро. Чотири хлопи несли труну, а мало більше ступало за труною.

Вони балакали з тиха про се, що в містї ярмарок замкнули, бо зараза кинулась на худобу; розказували про Юрка Наконечного, що правуєть ся зі скарбом за кусник лїса; про куму Марину, як то вона гонила корову до кирницї, а корова упала і виломала ногу... Балакали з тиха і несли небіщика до гробу.

— А кого ховаєте, люди добрі? — питаю їх, знїмаючи перед домовиною шапку.

— Старий Онуфрей помер! — кажуть менї.

— Той з кінця? Дїдусь?

— Ая!

— Та в нього мабуть і гроші на похорон були? — кажу я.

Люди зглянули ся по собі, немов здивовані, звідки я се знаю!

— Та були, — відповідають, — але що-ж? Носив то небіщик, носив, аж переносив. Покликав перед смертию дяка і війта. „Ось вам, каже,

Digitized by Google

пятка на погріб... поховайте як слїд, щоб і труно помірне було, і людий скличте, і по сьвященника підіть...“ Та що? Нїхто й не подивив ся на гроші! На що кому старого невальорного банкнота? Ходили ми з ним і до Мордка, і до Шльоми за школою, і до Абрамка до коршми, а Жид усе своє каже: „Не хочу, не зміняю, бо стара, невальорна...“ От і взяли ми, тай труну збили яку будь і сьвященника попросили, щоби покропив і тащимо старого під берези. Дбав він, що правда, про свою славу і хотів хоч умирати по господарськи... Та годї! Мабуть не так писано було...“.

* * *

Рідке болото хлюпало під ногами, дрібонький дощ мракою спадав на землю, за церквою білїли камяні хрести, а над ними шуміли довговічні плачучі берези.

Digitized by Google

МАТИ.

I.

У хаті Василя Гильчишина було гамірно і глітно.

В сьвітлици, на дубовій скрини, застеленій білою скатертю, поставлено хрест із церкви і дві сьвічки та хлїбів зо три бохонцї. Відтак до тої скринї приступив сьвященник із дяком і став правити панахиду. Цїла сьвітлиця наповнила ся людьми, що стояли поважно, в сьвяточних одежах, півголосом шептали молитву і зітхали часами.

Так поминали вони покійну Василиху, яку перед годиною може відпровадили на місце вічного спокою.

Біля скринї стояв муж покійної, вдовець Василь Гильчишин, так близько самого пан-отця, що дотикав ся його сьвященничих риз. Він уважно слухав слів панахиди і раз-у-раз обтирав правою рукою сльози. Був то мужик у середних лїтах, сильний і здоровий.

По парастасї, коли дяк здіймив із сьвященника фелон, появили ся на тій самій дубовій скрини сьвіжі, горячі страви і ґазда запросив чесних кумів та сусїдів, щоби сїдали та живили ся. Випрошу-

Digitized by Google

ючись і припрошуючись, засїли вони до стипи і живлячи ся, згадували покійну добрими словами.

— Так, так, — заговорив сьвященник, — добра була покійна! Дві хоругви до церкви купила, най із Богом спочиває, земля їй пером!

Усї присутні зітхнули, повторяючи за пан-отцем: „Земля їй пером, най з Богом спочиває!“

В мешкальній хатї гостив молодий удовець жінок та ґосподарів молодих і не так уже поважних, як ті, що сидїли разом із пан-отцем за одним столом у сьвітлици.

Між тим двері з надвору були відчинені і крізь них безнастанно входили люди, як по сьвячену воду. Приходили жалувати бідного кума Василя і потїшали його по тяжкій втратї. Василь дякував їм сердечно, цїлуючи ся з ними в плече, і всякого гостив чаркою і пирогами.

Так трівало аж до вечера. Під вечір пан-отець від'їхав домів. У хатї Василя Гильчишина зробило ся свобіднїйше.

Бесїди йшли голоснїйші і не так уважливі, як перше. З часта вивязували ся дрібні суперечки, а не обійшло ся також без жартів і сьміхів, щоби, як то кажуть, сумного потїшити. Бо й то християнська повинність...

Господар ходив від стола до стола і з кута в кут. Доливав, частував, принуку давав і просив, щоби вибачили, коли не догодить.

Пізно в ночи прием скінчив ся, гостї стали розходити ся домів. Господар випровадив їх без шапки аж за ворота, на вулицю. Тут вони ще раз стали і перебалакали не малу годину.

— Бідні ви, куме Василю! — казала сваха Горпина. — Дуже ви бідні. Така хата, такі статки... Не дасьте собі ради, ой не дасьте. І троє дїтий маленьких... Хто то обійде? Хто обпере, обшиє, хто голову змиє? Бідні-ж ви, бідні!

Digitized by Google

— Нема що, Василю! — заговорив і її муж. — Вам ґаздині треба і то зараз, бо всьо піде марно. Сватайте Стецеву Гапку... Дівка старша і робітниця добра, як раз для вас, Василю. А старий богач! О, що богач, то кажу... Дасть дві ниві, і пару волів, і дві корови і скриню. Як гадаєте, зле?

Вдовець вислухав спокійно тої поради, а відтак, махнувши рукою, сказав:

— Дайте спокій, куме сусїдо. Де там мені до того... Тут ще ладаном пахне, а ви про весїлє... Де там!

— Ну, годї, годї! — потїшувала його сваха Горпина при помочи мужа. — Живий живе гадає... Так те-ж і ви. Покійниця, най з Богом спочиває... Праведна була, то всякому звісно... але вам треба про себе подбати і про добро. Вона сама не схотїла би, щоби вам маєток пішов отак фу-у! (Тут Горпина приложила долоню до своєї губи і дмухнула по ній, показуючи Василеви, як його добро розкотить ся, коли він не возьме Стецевої Гапки). — Ну, а врештї дїти... Що гадаєте, дїти дадуть собі раду? Де там! Куди їм до того! Та то ще дріб, такий дріб, що аж жалісно дивити ся. Їм конче ґаздинї треба, щоби їх обійти знала. А Стецева Гапка як раз до того. Дївка старша, і робітниця добра, і...

Тут кум, виручаючи жінку, взяв ся на ново вичисляти всї добрі прикмети Стецевої Гапки. Та лишень добрі! А не сказав того, що вона цокотуха, і побігуща, і як гадина недобра. Тай дала-ж би вона тим дїтям, ой дала! Тай змила-ж би вона їх що днини... — ой змила! Тай обіпрала би їх кулаками... ой обіпрала!

— А в тім, як гадаєте, — кінчив невтомимий сват. — Робіть, як хочете. І не думайте, що то моя сестрінка, то я за нею потягаю... Борони Боже! Я чисто з серця, з доброго серця, бо

виджу, що вона як раз для вас припала. Кажу вам: дві ниві, і пара биків, і дві корови, а врештї, як гадаєте, а я з доброго серця... Ну, бувайте здорові! А не сумуйте! Нехай вас Бог потїшить. Здорові будьте!

— Ідїть здорові! — відповів удовець і розпрощали ся.

Зачинивши ворота, Василь повільною ходою ішов до хати, роздумуючи над радою доброго сусїда.

— Дві ниві і дві корові, і пару биків... нема що казати, річ добра. Не без того воно, щоби старий батько і готівкою де-що не дав... на то вже свати... Аж тодї можна би наймита найти і сїножатку докупити...

Наймит і сїножатка здавна були горячими мріями Василя Гильчишина, але через покійну жінку, що в загалї не любила жадних новостий і бояла ся їх, ті мрії не могли здійснити ся. За те тепер отвирала ся перед Василем певна надія, що зможе знайти собі наймита і купити ту сїножатку, яку ще його покійний батько зачав торгувати. Аж тодї показав би він усім, що то значить ґосподар.

Із такими гадками клав ся він на постїль.

Дїти вже спали — сном праведних, спокійним, таким, як лишень дїти вміють спати. Їх легоньке храпанє, розходило ся по хатї та зливало ся з голосом цьвіркуна і нічної мушки.

Довго в ніч — геть по за північ, не міг Василь Гильчишин заснути, на переміну згадував свою покійну жінку і Стецеву Ґапку. Він чув Гапчин голос крикливий і злісний, але враз із тим видів, як вона виринала перед ним у темряві ночи, кругла і розкішна, прикрашена парою сїрих биків і двома бочистими коровами на тлї филюючих золотом пшеницї двох довгих і широких нив...

Google

II.

А тимчасом Василиха проводила першу ніч у новій хаті. Сумно там було і лячно і одиноко. Ані вікон не видно, ані дверий, ані людського духа не чути. Замість стріхи, груба верства землї — холодна, мовчалива.

Довкола хати берези ростуть, а в їх тїни стоять деревляні хрести. Ось рухають ся білі берези і вітями своїми, як руками, доторкають ся з легенька хрестів. Вони показують на нову Василишину хату і питають ся, хто в ній замешкав. Довкола могили висока трава росте і пахучі цьвіти, що йно тепер підносять свої головки дрібонькі, стоптані за дня, підчас похоронів. А долом, долом по при саму землю летить вітер і гладить сьвіжу могилу своїм холодним крилом і потїшає її і каже: „Не бій ся!“ А відтак летить, кидає ся довкола, збирає пахощі й росу і обливає ними сьвіжу, непорослу могилу.

Не бій ся!...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

О півночи, заки кури на селї запіли, над тою могилою підняла ся хмарка. Блїда, маленька. Така, як часом над водою стає, або по опарах лїтає. Вітер підбіг, підніс її на крилах і поставив на ноги. Заколисала ся вона немов із безсилля і стала. На голові рантух, у руках сьвічка з ярого воску, руки на-вхрест. Усьо з хмари.

Глянув місяць, — сховав ся. Зірвала ся сова, розплющила очи, зверещала і, бючи широкими тяжкими крилами, полетїла в лїси.

Хмарка рушила з місця. Білїв ся рантух, білїла ся погашена сьвічка в руках, а руки держались на-вхрест. Куди вона летїла, трава до землї прилягала, дерева розгинали своє галузє,

Digitized by Google

листем тремтїли, — дорогу робили. Летїла по над збіже, — колосе филювало без шуму.

Увійшла в село.

Перед церквою зупинила ся на хвилину, мабуть змовила молитву і дальше йшла.

Вартівникам волосе дубом ставало і хоч не виділи нічого, тремтїли на тїлї і хрестили ся, щоби страх відогнати.

Крізь заперті ворота, перейшла як промінь місячного сьвітла; не відчиняла їх, бо були скрипливі.

Увійшла.

Вірний пес, що спав біля порога, пізнав її. Пізнав свою ґаздиню. Зірвав ся, з радости заскомлїв весело і кинув ся до неї. Але дарма. Вона не погладила його, як перше, не похвалила його вірности собачої, не глянула навіть на нього. Він хотїв доторкнутись її одежі, поласитись хотїв — дарма, не міг. Перед ним не було нїчого. І собака заскомлїв трівожно, шерсть насторошив і, піднимаючи голову на місяць, став вити.

Вона ввійшла в хату. Ввійшла тихо, незамітно, знов наче те місячне проміннє, що крізь вікно продирає ся в кімнату. Всї спали — сном твердим, спокійним. Двоє дїтий старших на лаві, мале, наймолодше в колисцї, батько на постели, з якої недавно її забрали і положили в труну.

По-під стелю, довкола стїн, висїли образи сьвятих, немов сторожі сонних. У місячнім сьвітлї видно було їх очи грізні і огнисті, що дивили ся на неї і немов питали, чого прийшла?

Вона підійшла до своїх двох старших на лаві. Вони спали, підібравши під голови руки, бо подушок не було.

— Бідні ви! — сказала. — Зараня прийде ся вам зазнати людського горя, хлопської недолї. Зараня руки попадають ся з працї, попухнуть ноги від утоми. Зараня! Жаль менї вас, дїти,

Digitized by Google

та що-ж я поможу? Не в моїй се силї. Та не жахайте ся, ви мої, я буду з вами!

І вона нахилила ся над їх уста-коралї і зложила на них свій бездушний поцїлуй.

Вони порушили ся крізь сон. Здрігнулись, кинули собою раз, другий, хотїли встати, збудитись — дарма. Зітхнули лише і дальше стали усьміхати ся солодко до любої появи.

Біла тїнь повернула, майнула собою по хатї і зупинилась над дитиною в колисцї.

— Як тобі твердо, мов ти маленьке, як тобі твердо! Гірка-ж твоя доля сирітська, гіренька! Таке маленьке і таке безсильне, мов пташатко, хто-ж тебе обійде? Тверді в людий руки і щирости не мають. Зломлять тебе, як тую билину крихоньку, бідне мов! А серця їх іще твердші від рук. Біда тобі!

І нахилила ся над колиску дитини, а розцїпивши свої закостенїлі руки, поправила дитинї постїль, щоби твердо не було і щоб не давило її ягідки малої.

А воно, бідне сирітство, ручки витягло до неї і устами, як двома листочками рожі, трепетало: — Возьми мене до себе, возьми! Не дай мене на поталу мачухи лихої, не дай!

— Не дам, дитино! — відповіла тїнь біла і приступила до постелї.

Василь спав, храпаючи здорово крізь сон, і усьміхав ся до двох широких нив та наймита годив і торгу за сїножатку добивав.

Вона не промовила до нього анї слова, лишень вдивила ся в нього своїми розбільними очима так сильно, що він не втерпів.

— Не віддам! — крізь сон промовив. — Ні, не віддам! Не бій ся, Гандзю, не дам я знущатись над дитиною нїкому і не позволю їй кривду зробити. І Гапки я не возьму, бо вона язя.

А вона в друге глянула на нього поглядом таким сердечним і щирої вдячности повним, що в нього серце з болю защеміло і він припідняв повіки. Глянув по хаті, — нічого не було. Очи протер — ні, нема нічого. Лише місяць до вікна заглядає і сверщок цьвірінькає в куті. На подвірю пес виє.

— Сьвят, сьвят, сьвят! — говорив, хрестячи ся Василь. А я був би присяг, що вона була... А може й була?...

— — — — — — — — — — — — — — — —

На другий день здибав ся Василь із своїм сватом біля керниці. Напували коні.

— Слава Богу!

— На віки слава!

— А де! Тпрррру кара! Куда лїзеш? Гнїда, гей до води... Ну, щож там чувати?

— Та нїчого. А щож-би? Біда тай годї.

— А скучно вам, куме?

— Своя річ, що скучно.

— Та воно правда, але що-ж робити?

— Всьо божа ласка... Куда лїзеш, гнїда?

По такім офіціяльнім вступі приступили до річи.

— Но, як же Василю?

— Та нїяк. А що-ж би?

— Возьмеш Гапку?

— Най її беруть другі.

— Не кажіть, Василю! Пожалуєте того! Пара биків, скриня, дві корови, а поле як лани в пана. Ну, якже? Возьмете?

— Не менї її брати.

— Та чому?

— Бо тому! — з притиском відповів Василь і, напоївши коні, завернув до дому.

Digitized by Google

НАСТЯ.

I.

На краю села стояла хата. Нова-новенька. Стіни в неї біліли, неначе виліплені папером, чистенькі вікна зиркали, мов очи молоді і веселі, а недавно пошита стріха переливала ся золотом до сонця. Під стріхою ластівки злїпили гнїзда і стрілою лїтали довкола нього. Під хатою росли високі мальви, цьвітом покриті від гори аж до споду. Між них втисне ся вітер-збитошник, гойдає ними, хапає їх за гнучкий стан, а бідне квіте соромливо вихоплює ся від нього і головками стукає до вікон, взиваючи людий на поміч. А соняшник, як старий батько, дивлячись на ту дитячу іграшку, похитує великим жовтим лобом.

Був ранок. Товар пішов у поле, птиця розбрилась по всїх усюдах і над хатою воцарила ся правдива сїльська тишина. І так то весело визирала хатина з посеред тиші, таким щастєм несло від неї, що, казав-би ти, ангели божі, коли лїтаючи над миром, примучать крила і спочити хочуть, то нїде не спічнуть, лиш на тій новенькій стрісі між тими ріжноцьвітними мальвами, між хрещатим барвінком і сивеньким васильком... Та нї! Щастя

Digitized by Google

було лиш із надвору хати. А в середині!... От, нагле рипнули двері. Вийшов чоловік, рослий, кремезний, ногою розтворив ворота і опинив ся на дорозі. Обернув ся, глипнув на хату, засунув капелюх на очи і крізь зуби зашипів: „Язя!“

— „Язя!“ — промовив іще раз, сплюнув і пішов дальше.

Хвилю хитали ся ворота, потручені його ногою і мальви заглядали крізь вікна до середини, цікаві, що там стало ся і соняшник жовтий покивував великим лобом. Аж знов відтворили ся двері і вийшла жінка, з червоними від плачу очима. Підійшла до воріт і глянула на дорогу. На ній видко було, як вози їхали і як ішли люди. Гонив як вітер.

— Йди, йди, нелюде лютий, тільки мого щастя, що тебе не бачу! — і запаску піднесла до очий, втираючи сльози.

В годину пізнійше, ті, що йшли в поле на роботу, бачили її, як стояла в тім самім місци, схилена на ворота, з закритими очима.

— Плаче богачка — казали — та Бога гнїзить! Такий достаток, таке богацтво, а вона плаче... Ледащо тай годі!

Лиш вона не чула тої бесіди і не бачила нїкого. В голові в неї було як у гамарнї; в очах потемнїло, а по мозку немов розляла ся якась чорна мазюка. Стояла, забувши саму себе і весь сьвіт божий.

Аж із легка з тої темряви стали виринати образки, якісь неясні, далекі, немов оповиті імлою. Се були згадки з літ дитячих та дївоцьких. І ось вона бачить себе малою дитиною в родичів богатих. Одиначка, плаває в достатках і вигодах. Росте, як розкішна квітка, в затишньому веселому саду... Ось вона дївує, з подругами, з Миколою стрічає ся коло керницї. Бідний Микола. Загнали його в далекий край, між чужих людий, під карабін во-

Digitized by Google

яцький. А тут тимчасом сватів прислав богач із сусїднього села. „Та не мене він сватав, а мої воли круторогі, мої достатки нещасливі... „Я не піду, батеньку, не піду! Я на Миколу підожду, аж із війська верне!“

— „Підеш! — сказав батько і стукнув ногою. — Віл із волом, кінь із конем, а з богачкою — богач. Не якийсь обідранець Микола, а Гнат Лабій тобі під пару. За нього підеш!“

І пішла. Грали музики, лилась горівка і так гуляли, що аж обійстє ходило.

— „І до нинї грає менї в мізку, хоч пів року від весїлля минає, і до нинї гуляє зі мною не чоловік, не муж, а чорт... Гнат. Йди, йди, поганий, мерзений! Не хочу дивити ся на тебе, я не сяду з тобою до одної миски і не перебуду одної ночи з тобою під одною крівлею. Іди геть від мене!“ — І вона зайшла ся плачем.

— „Ах! Коби так можна вирвати серце з груди і шпурнути ним, оттим недобрим, непримиримим серцем, якого нї навчили, нї вговорили! Ах, доле, коби то можна!“

— Насте! Чи се ти, Насте?!

Молода жінка здрігнулась. Неначе блискавка перейшла по всьому її тїлї, так уразив її сей голос.

— Микола! — промовила на силу і подалась до хати.

За хвилю заскрипів засув і двері замкнули ся мов гробова челюсть. Молодий парубок підійшов до них і вдарив по дошках сильним кулаком. Та двері не отворили ся.

— Насте! Настуню! Підійди до вікна, нехай гляну на тебе! Три роки не бачив, три довгі, тяженькі роки.

— За пізно! — повторив той сам голос, а за ним почав ся плач по всїй хатї.

Digitized by Google

А до вікон із надвору заглядали цікаво мальви і соняшник кивав головою.

За пізно!

II.

Того самого дня під вечір вернув Гнат, як ніч, до дому. Лютий і пяний.

Сама прийшла худоба з поля і птиця постягала ся з города і ждала під дверима хатини. Коло воріт сторожив пес, скручений у клубок.

Гнат узяв ся між ними заводити лад. Копнув пса ногою, аж бідне сотворінє заскавуліло з болю, потоптав кури, за коровою жбурнув колом. Пес скавулів, узяв хвіст під себе і потяг під недалеку грушку; наполохана птиця підійняла крик і розбігла ся по всїм усюдам; корова жалібно заревіла.

— Насте!

Вона мовчала.

— Гей, чуєш, Насте! — гукнув Гнат і потягнув її так сильно за рукав, що молодиця захитала ся і трохи не злетіла з ослона.

Отворила очи.

— А чого тобі, Гнате? — промовила на силу.

— Вечера де?

— Я не варила!

— А то чому?

— Бо не могла. Я така хора... Я... я... я спала.

— Ґаздине! Богацька дочко! Ти за помийницю жидівську не вартуєш. Я тобі раз останнїй кажу, що хоч я тобі не любий, а я тобі муж і пан. Коли не з милости, то з мусу дбай про мене, а нї, то горе! Видиш! — Він показав свій пястук здоровий і вдарив ним так сильно по скрини, що вікна задзвенїли, хата стрясла ся,

Digitized by Google

а Настю муравлї перебігли. — Зараз менї вставай і розкладай огонь! Чи чуєш?

— Чую, — сказала Настя, — але вечері не зварю, бо не годна... Менї весь сьвіт не милий... Слухай, Гнате! Відчепи ся ти від мене, покинь мене, або дай, най я верну ся до дому. Піду в сьвіт за очи, на службу стану, горювати буду, а з тобою жити в мене нема сили. Мене силою віддали за тебе, я себе не переможу. Пусти мене! — Вона зсунула ся з лави на землю і впала перед ним на колїна. — Пусти мене!

— Підеш! — вицїдив Гнат через зуби, — але не до дому, анї до Миколи! Нї! Ти підеш гнити! Гнити підеш, сиру землю їсти. Чуєш, де підеш? Чуєш! — І тряс нею так люто, що бідна голова хитала ся з боку на бік, немов на скручених вязах.

— Гнате, пусти! — кричала жінка, а він тряс нею ще гірше. — Гнате! — і кинула ся до очий з руками.

— Ах! Я тебе, гадюко! — заревів Гнат і повалив жінку на землю.

Цїкавий місяць викотив ся зза хмари і зазирнув до хати. Високі мальви собі-ж ударяли до вікон головками. Соняшник, що стояв оподалїк і всї інші цьвіти і дерева, що не могли дібрати ся аж до вікон, питали ся одні других: „А що там? Що там?“

А тамки, на серед хати, лежала Настя з лицем, як хустка і з замкненими очима. Синї плями кинулись на тїло, уста сцїпили ся. І не пізнати було, чи жива вона, чи нї.

III.

Кури піяли на північ, як Настя піднесла повіки. Глипнула по хатї — нема нїкого. Лиш мальви заглядають у вікно. Навіть і місяць зійшов

Digitized by Google

уже з неба. Слухає — нічого не чути. Пробує встати — тяжко. Голова болить, кости болять, синяків не діткнути ся. На силу встала і вийшла з хати.

На дворі було тихо. Навіть дерева і цьвіти стояли неподвижно. Настї здавало ся, що вони мають очи і дивлять ся на неї. Жалують, чи сьміють ся? Не знати. І їй зробило ся соромно і прикро, а кров так хутко набігла до лиця, що бідна жінка мало не впала. Вийшла, викотила ся на улицю і почала бігти. Куди? — сама не знає. Чує — щось гонить за нею. Се він, Гнат нелюд!

Добуває останків сили — та не втече... Оглядає ся, — аж легче стало. Се її вірний собака.

— Верни ся, Бурку, верни! Ми лишили пусткою хату, ще злодій увійде. Вернись!

Собака глянув на свою ґаздиню, як би хотів сказати: нї, я з тобою піду, бо ти для мене добра, а „він“ не гідний нашої прихильности — але надумав ся і вернув.

А вона біжить навздогін із вітром. Розхрістане волосє хоругвою має. Анї очіпка на нїй, нї запаски. Добре, що ніч, тай нїхто не побачить, бо люди сплять. Лиш вартівник під церквою підніс голову, глянув і — впав лицем на землю. Думав, що мара яка біжить у село. Саме над досьвітком прибігла Настя під батьківську оселю.

На небі миготїла поранна зірниця, а люди досипляли сну. І Настині родичі спали, сном тихим, спокійним, сном спрацьованих людий. І снила ся їм Настя весела і щаслива. Дякувала їм, що не віддали її за бідного Миколу, а казали йти за Гната богача...

Настя переступила поріг.

Гей, нене рідна і ти старий батьку! Чи в таку гостину ви дожидали доньки?

Digitized by Google

IV.

Вже кілька неділь проживає Настя в батька-неньки. Та лиха їй година. Старі ходять, як туча, грізні і похмурі. Ласкавого слова не кинуть — а розради навіть не жди. Людям Настка не показує ся на очи. Але від них не скриєш ся, небого!.., То за сіллю, то за ситом прийде кума і жалує її. А поза очи глузує:

— Ото, каже, богач віддав свою Настю!

— Та не знав, чуєте, котре з них завинило?

— Мабуть вона.

— О, їй з очий не добре видно. „Зальотна“.

— А Максим, чуєте, що? Таж то цїле село знає. От „публїка“.

„Чи справдї я завинила?“ — питала себе Настя і не могла відповісти. Знала тільки, що любила Миколу, а їй казали йти за Гната, знала, що Миколи не годна забути, а Гната любити, та ще знала, що так довше не може бути і що мусить ся то всьо якось скінчити. Але як?

А тимчасом на сьвітї йшло всьо своїм відвічним ладом. Минуло лїто, прийшла осінь, минула і тихо підкрадала ся зима. Опустїли поля і засумувала ся діброва. Крачуть ворони, а співучої птиці вже не почути. Лютий вітер, зимно і брак їди прогнали їх за море. І сумують за ними дерева, сумують листки та жовкнуть із суму. Зривають ся з гильців і летять доганяти. Не доженуть!

А тимчасом жорстока зима починає своє д[illegible] заглади. Ледяними кістями скувала землю, [illegible] крила її білим покривалом снїгу і — спи! Засну[illegible] А вітер реве, виє, стогне, нїби до сну її [illegible] лише...

Спи, земле, спи! Приспи в собі всї зли[illegible] і горе, а як збудиш ся зі сну на провеснї, за[illegible]

Digitized by Google

нам щастем, силою, красою; бо ми від тебе ждемо добра багато і з роженими надіями чекаємо тебе...

* * *

Настя не виглядала весни; не дожидала від неї ні радости, ні втїхи, нї полекші.

Весь сьвіт для неї покрив ся смутком, так як земля покриваєть ся снїгом.

Сонце заходить, вона стоїть на березї ріки.

Вже всї жінки, що прали разом із нею біле, пішли домів, а вона заєдно бє пранником, аж відгомін лунає по лїсї.

А сонце — зимове, каправе сонце, котить ся лїниво за рубець виднокруга. От, от, бебехне собою в пропасти заземельні і темно стане. Та заки згасне, втворяє широко очи і всьміхає ся так весело і сердечно, що від того усьміху цїлий сьвіт обливає ся всїми відтїнками золота і — крови.

На дворі тихо. Вітер затих. Чути як сани їдуть дорогою від лїса; як рубачі їдуть за ними і як снїг скрипить їм під ногами. Йдуть, пакають люльки і говорять із собою. Деколи підбігають, щоби розігріти ноги та бють ся руками по плечех, бо зимно.

Між ними йде Микола. Від коли вернув із війська, ходить на зарібки. Тепер рубає стоси. Його мати мешкає на краю села, за потоком, він прощає ся з господарями і йде короткою стежкою понад потік. Над рікою стоїть Настя і бє пранником, аж гомін йде по лїсї.

— Насте! А ти чому не йдеш до дому? Видиш — ніч.

Настя кинула пранник і мовчки збирала біле. Він підійшов до неї і спитав:

— Насте! Чи то правда, що люди кажуть?

— Правда! — відповіла Настя.

Digitized by Google

— А чогож ти йшла за нього?

— Менї казали. Силою потягли до престола.

— А мене тобі не було жаль, Насте?...

Потім замовк. Нараз промовив рішучо:

— Я його вбю. За свою і твою кривду.

— Миколо! Що ти говориш? Спамятай ся. Ти того не вдїєш. Таж він женив ся зі мною, як женить ся багато інших, для поля, для худоби. Взяв гроші. А врештї — я сама сказала йому, що його не люблю і що на жабу волю дивити ся як на нього, ну й він...

— І він тебе побив, била би його божа сила. І до такого розбишаки ти гадаєш вертати?

— Нї, я до нього не верну — відповіла Настя.

— Нїколи?

— Нїколи.

Місяць підпливав на середину неба і як потопельник, то виринав, то потапав у хмарах. Мороз сьвітив ся на снїгу, а було так тихо, що вони чули як лїд мерз на річцї і як серця били ся в грудях.

— Насте! — промовив нараз Микола і вхопив її за руку. — Будь моєю! Я тебе заберу звідси геть далеко, за море. Там заживемо щасливо. Родичів не жалуй, бо вони тебе не жалували, покинь усьо і ходи зі мною. Підеш?

Держав її кріпко і шептав їй заєдно:

— Підеш? Підеш?...

Густі хмари не пускали місяця на небо. Сїрий сумрак покривав сьвіт. Вітер не переривав спокою, а лїд мерз і тріщав на річцї.

— Пусти, мене, Миколо! Пусти! За пізно! Господь видить, я хотїла на тебе ждати, я виглядала — а тепер уже всьо за пізно — пропало. Я присягала. З ним менї не жити, бо не годна, а з тобою не йти, бо гріх і нема менї на сьвітї

Digitized by Google

ні ради, ні поради. Але знай, що я тебе люблю і тому йди від мене — геть!

V.

Розійшли ся. Сумна розлука.

Микола по розраду пішов до коршми, а йдучи вигукував весело — дурив себе. Настя з білем вернула до хати. Відтворяє двері. Батько на лаві сидить, мати коло печі порає ся. Сувае горшками по припічку і не відвертаючи лиця, питае:

— А ти де була, Насте?

— А хибаж ви не знаете? На ріці.

— Та до тепер прала? До півночи. Як на заразу.

— Та де вам північ? От, що йно сонце зайшло.

— Еге! — докинув батько. — В тебе доти день, доки Микола коло тебе. Знаемо ми, знаемо. Але — зле ти робиш, Насте, дуже зле. Сором на мою сиву голову наводиш.

— Тату! Чи вам іще мало мого горя?

Старий замовк.

Сіли їсти вечерю. Настя плакала.

— А ти чого, Насте, плачеш? Їдж, небого. В дорогу треба вхопити теплої страви.

— В яку дорогу? — питае Настя. — Хиба на постіль?

— До чоловіка — відповідае батько — Гната. Був перед вечером і казав тебе привезти. Тай повезу. Ти-ж його законна жінка. А в письмі сьвятім стоїть, щоби жінка не покидала ся мужа. Чужого добра переховувати не годить ся. Тай пан-отець уже закликали мене до себе та питали ся, чому не живеш із чоловіком. І люди не дають спокою і діти показують пальцями на мене: диви — кажуть — то той богач, що його дочка не

сидить із чоловіком. Не годен я стерпіти такого стиду...

Настя, ніби не чула того. Її лице було, як із каміня коване. Німе і ніби байдужне.

— Збирай ся! Я йду запрягати коний — сказав батько і вийшов із хати.

Тимчасом мама відтворила скриню, виняла новий кожух, накинула його на доньку і собі стала приповідати:

— От і мій старий зараз по шлюбі побив мене, а я не втікала. Прожили ми більше як трицять літ у мирі та спокою, що кождому дай Боже так жити. Воно часом добре, як жінка чує руку над собою...

Стара, що йно розговорила ся на добре, коли на порозі появив ся батько в великих рукавицях, у шапці на уха і з батогом.

— Ну, кому в дорогу, тому час. Ходім!

Пішли. Стара зробила хрест над ними і замкнула ворота.

— А як, чуєш, буде дуже курити, то підночуй. Побачиш, як вони там із собою, чи не відвикли.

— І не привикнуть — докінчувала Настя.

Їдуть.

Легенькі сани як по воздухах гонять, коні мов пливуть по снігу, лиш час від часу порскають для охоти.

— Здоров! — каже тоді батько. — А що? Я казав, Гнат буде нам радий.

— Ще й як! — доповідає Настя.

Їдуть дальше.

— — — — — — — — — — — — — — —

Між тим селом, де мешкали Настині родичі, а тим, де жив Гнат, був великий став. Зимою, як лїд зціпить воду, а снїг покриє лїд, люди їздять ставом, бо близше і рівно, як по стелї.

І Настя з батьком їде через став. Батько поганяє коний і ногами по снїгу волочить, донька

думку думає... І так зле і так не добре. Родичі з хати женуть, із Гнатом жити не годна, з Миколою не годить ся. Що тут робити?

— Що? — питає вода, хлюпаючись у полонці. — Ходи до мене. Я тебе прийму, я тебе до себе пригорну, на віки заколишу...

Настя зсунула ся з саний.

Приклякла над полонкою і глянула під лїд. Там було чорно, але спокійно. Лиш вода цїлувала ся з ледом.

Нахилила ся низше, низше, ще низше — лїд затріщав і обірвав ся.

На цїлім ставі, під хрустальним ледяним склепіннєм зробив ся гамір.

Там витали нового гостя.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Даремно батько шукає Настї по цїлім ставі. Від села до села лунає його здоровий голос: „Насте! Насте! На-асте!“

Дрібна осока тріпоче сухими листками і шепче: „Ось я! Ось я!“

А вода з під леду доповідає глухо: „Оттут! Оттут!“

Digitized by Google

В глухім куті.

Яцкова ялівка обіла ся конюшини і згибла. Лежала коло ясел, у стайни, як гора, а в хаті Яцко сварив ся з Яцихою.

— На що ти пустила ялівку на сьвіжу конюшину? Господине!

— А ти на що лишив вітвором ворота? Господарю!

— А ти чому їх за мною не заперла?

— А в тебе від чого руки?

— Ти мою працю марнуєш, жінко!

— А ти мій вік змарнував, чоловіче!

Так сварили ся цілу днину...

Під вечір пригадали собі, що ялівку треба закопати, бо заповітрить подвіре.

— Тра було дорізати, — каже Яцко, — був би нарід розібрав під неділю!

— Мій батько не різник, а мати не різничка — відповідає Яциха — тай я різати не вмію!

— Але язиком, як бритвою ріжеш. Правда?

— Коли ріжу, то своїм, а тобі зась до того. Відчепи ся від мене тай йди, зроби який конець із ялівкою, бо ще йно того треба, щоби тебе жандарі забрали.

Digitized by Google

— А тебе чорти заберуть! — гукнув Яцко, переступаючи поріг.

На подвірю думав собі, що баба правду каже. Він завинив, бо воріт за собою не замкнув. Ялівка вийшла з подвіря, обіла ся в поли конюшини, тай згибла. Але признати їй того не можна, бо найгірше як жінка раз один возьме верх над чоловіком. Тоді вже пиши: пропало. Потім глянув на стайню, де лежало падло, зітхнув, сплюнув і пішов на трупарню, до Антошка, що був грабарем і сторожом від школи в одній особі. Він копав гроби, чистив учителеви чоботи і бив школярів різкою. Як мав час, то виплітав кошики, пускав кров, здіймав шкіру з падлини і збирав рої. Що кому треба!

На біду, пішов Антошко на друге село з листом від учителя до учительки і Яцко вернув із нічим.

По дорозї вступив до сліпого Максима, що грав на лїрі, а на весїлю співав такі веселі співи, що пяні баби реготали ся до розпуки, але його не застав дома.

В тім із за дуплавої верби вилазить Абрамко, знаний з того, що жадного дїла не цурав ся і любив усього стрібувати, тай каже: „А що, Яцку, є Антошко в дома?“

— Лихе йому є! — відповідає Яцко. — Десь їх усїх як навмисне повиривало.

— Не кажіть нїкому — говорив Абрамко — то здійму шкіру.

— Та здіймай! — відповідає Яцко — про мене!

Торг у торг і стало на тім, що Абрамко має дати три срібні і шкіра його.

Зараз пішли оба до стайнї, Жид замкнув ся з середини, щоби його нїхто не бачив і заки місяць зійшов, він покінчив свою роботу.

Digitized by Google

Потім видрапав ся на під, розвісив шкіру на бантї і вернув вдоволений до дому.

Тимчасом Яцко викотив із возівнї віз, запряг конї і заїхав перед стайню.

На силу витащили обоє з жінкою ялівку і віз покотив ся в село.

По дорозї ставали люди і, киваючи головами, казали: „Ов, ов, ов!“

Яцко був лютий, підганяв конї і ялівка скакала на возї, як жива.

Так опинили ся на „кобилячім“ цвинтари. Був то невеличкий кусник громадської толоки, обкопаний доволї глубоким ровом, на якім ховало ся падлину: конї, корови, вівцї, навіть дріб. Як ішла остатня холера, то староство наказало, щоби зробити сей цвинтар, на що громада сильно відказувала.

„Перше тільки людий ховали, а тепер, бач, і худобинї цвинтару треба, думав також Яцко. Дальше може ще які метрики для коров повидумують. Усьо можливе. А потім, то ще таке право вийде, що не худоба для тебе, але ти, хлопе, для худоби. Тьфу!“

Яцко сплюнув, зняв драбину і скинув ялівку на траву. Телиця лежала як колода. Яцко вхопив рискаль і став із пересердєм копати яму.

— Не досить, що здохло, та ще йому таку параду роби! — говорив, викидаючи землю.

— Вези його, копай яму, ховай! Ігі!... А ви тут чого? — звернув ся до псів, що чим раз близше підкрадали ся до мяса. — На погріб прийшли? Добре. Ось тобі, дїду, хлїба! — гукнув, кидаючи що найблизшою грудою землї. Пси розскочили і Яцко копав дальше.

— Чого стоїте? — кричав до своїх хлопцїв. Возьміть батіг та відганяйте собак!

Хлопцї вхопили, один батіг, а другий лопат і вганяли за псами.

Digitized by Google

Яцко викопав яму, змірив рискалем, чи є до міри і скотив до неї ялівку. Потім скоро, разом із хлопцями, став її засипати землею.

А на окопі сиділи голодні пси і з жалем та злобою дивили ся на дурного хлопа, що таку красну поживу так нерозумно марнує.

Як Яцко вертав до дому, була ніч.

Сьвітив місяць, били перепелї, пахло сїно і мід.

— Буде погода, — говорив Яцко, поглядаючи на дим, що шнурком снував ся з комина в гору. — І небо визьвіздилось, що алé!

Конї йшли звільна, Яцко не підганяв їх, лиш дивив ся довкола і думав.

— Мають люди гречку, як море, а я, як на злість, її не посїяв. Висїяв більше ячменю, а ячмінь не вродив ся. Тай таке!

І в ту хвилю зробило ся Яцкови дуже сумно. Йому здавало ся, що він дуже бідний, що се йому чомусь не ведеть ся і що для нього нема вже нїякого ратунку. Збіже не допнсало, ялівка згинула, нещасте йде за нещастєм.

А минаючи цвинтар, він думав, як то його вивезуть туди і як він не буде журити ся нї гречкою, нї ячменем, нї жадною бідою — нїчим.

Місяць сьвітив, били перепелї, пахло сїном і медом.

* * *

Яциха чекала на Яцка з вечерою. „Бульба перекипіла, дїти зголоднїли — говорила, вибігаючи на ворота, — а його нема“.

Над Глухим Кутом висїло тихе, лїтне небо. На ріцї гудїв невсипущий млин, дорогою їхали парібки на конях, грали на сопілках і співали. Їм на встрічу вибігали собаки, гнали ся за кіньми і брехали.

Digitized by Google

Довго стояла Яциха і надслухувала, чи не їде Яцко. А в хаті, на лаві, під лямпою, сидів найстарший син і читав сьвіжу часопись. Коло нього стояло кілька парубків і слухали. Один із них недавно пристав до читальників і по його очах видно було, що йому в голові якось іще не дуже ясно. Він спитав:

— А про війну нічого не пишуть, Михайле?

— Ні, нічого.

— А, якосьтут на ярмарку говорили, що ніби наш на Турка вибирає ся.

Михайло глянув на нього, як батько на дурну дитину і всьміхнув ся.

— По що тобі Турка? Коби ти того ворога зміг, що є, то було би добре.

І він почав говорити з жаром, яких то ворогів хлопи мають, як вони мусять бороти ся о кожду ложку страви, о кождий день житя і як мусять уважати, щоби в тій боротьбі не впасти, бо хлопське житє, як безнастанна війна.

— Але з місця — кінчив, піднїмаючи голос, — нам не годить ся тікати. Тхорі тікають, а відважні сьміло стають до бою. Держи ся, хлопе, руками і ногами землї, бо то твоя міць. Хлоп без землї, що риба без води, що листок без гиляки, що марний пух. Фу-у-у! тай нема!

В ту хвилю відчинили ся двері і насамперед вбігла мати, а так може по добрім „отченашу“, ввійшов батько.

— Касина! — кричав від порога. — Казети! Пани! Ти старий падлину вивози, а твої діти най казети читають, бо вони пани! Мой! — крикнув, звертаючись до сина. — Кинь менї той папір геть, бо тебе разом із ним за десяті ворота кину! Чув?

Син випулив очи. З роду віку не чув від свого батька такого прикрого слова. Що правда, то Яцко не любив анї читальнї, анї книжок, анї в загалї ніякої осьвіти. Не знав, на що вона і до

чого здасть ся. Адже й перше люди жили без книжок та без паперів і було їм добре. Але дітям не боронив. „Як своє зробиш — каже бувало — то читай, кілько хочеш, а йно сьвітла менї не висьвічуй“.

Тим дивнїйше вразив Михайла батьків гнів. Він не втерпів і спитав:

— А хибаж вам, татуню, що небудь шкодить, коли я читаю?

— Шкодить! — відрубав батько. — Не люблю, не хочу, не потрібую! Поки не було тих шкіл і тих читалень, то ще чоловік дихав яко-таке, а тепер хоч із берега та в воду... Збіже не вродило, ялівка згибла, роби, що хоч!

— А хибаж наша ялівка від ґазет згинула? Таж вона не вміла читати! — відповів Михайло.

— Що? — гукнув батько. — Ти насьміваєш ся з мене, зі свого батька? Ти мене сердиш? Мой! Тримай язик за зубами, бо хоч ти парібок, як дуб, а так тебе сперу, як смаркача!

Михайло лиш раменами здвигнув.

— Тут ґазети нї при чім. Вони вам нїчого не винні. А без ґазет і без науки нинї жити трудно. Нинї кождий Жид, кождий волокита знає сьвітови лад тай туманить темного хлопа. Нинї треба йти в перед разом із другими, а нї, то перейдуть по тобі, як по трупі!

Яцко головою покивав і, насьміваючись, сказав:

— А диви, який мудрий! Мудрійше яйце від курки. А диви!

А Михайло кінчив:

— Тай ялівка можеб і жила, як би ви вміли читати. Ось у мене є така книжка, що пише, як коло худоби ходити, але вона сама не заговорить, до неї треба знати письмо.

— Досить! — гукнув Яцко. — Вже менї ті науки горлом лїзуть. Гіркий сьвіте, коли сини

Digitized by Google

батьків розуму мають учити! Від нинї, я тут пан, я тут ґосподар! Або слухай, або рушай на чотири вітри! Я вам покажу! Я вам усїм безголове зроблю! Я вас пороздираю! Я...

Але жінка прискочила до нього, вхопила за руки і сказала:

— Чужі парібки слухають, спамятай ся!

Яцко спамятав ся на хвилю, парібки поздоровкались і вийшли, Яциха подала вечерю.

Їли мовчки. Лиш часом ложка голоснїйше черкнула об миску і тільки чути було, як кілька ротів дмухало на горячу страву, а потім із свистом втягало її до середини.

Як обтерли губи, почав Яцко на ново:

— Завтра зачнемо жати. Ти, жінко, лишиш ся в хатї, звариш обід і обійдеш худобу, а ми всї, скоро сьвіт, підемо жати.

Говорив голосно і рішучо, як економ. Але Михайло не втерпів. Таку вже мав натуру, що не годен був змовчати, коли видїв, що робить ся що небудь не так, як треба.

— Завтра буде дощ, а може й на слоту затягне ся, бо барометр у учителя чогось дуже опав. А до того я йшов нинї по при жито і воно трохи зелене. Двірське жито до полудня і ранїйше, а ще його не жнуть. Я раджу підождати.

— Сховай собі свою раду для таких, як сам, розумієш, разом із якимись бараметрами! Я маю бараметр на небі. Дармоїди, леґейди! Робити їм не хоче ся, тай вигадують. Я вас буком на поле вижену, от що! І ти — обернув ся до дївчини, що блїда і перестрашена куняла біля постелї, — і ти також підеш. Ми люди бідні, нам нема коли слабувати. Слабість то панська річ, а в хлопа або жий, або вмирай.

— Нї, тату, — обізвав ся на те Михайло — Ганька хора і вона не годна йти.

Digitized by Google

— Що? — заревів Яцко. — Ти знов до мене з писком, ти... — і кинув ся з кулаками на сина. Але син ухопив його за руки, а мати упустила горнець і знов припала до мужа.

— Що робиш? Спамятай ся! Чого ти так роз'їв ся нині?

— Най мені з очий тікає, бо вбю! — верещав Яцко.

— Тікай, синоньку, тікай дитинко.— просила мати — видиш, тато нині недобрі. Вступи ся!

Син понурив голову і вийшов...

Довго-довго перестрашені діти тулили ся на запічку до себе, довго хлипала хора біля постелі і довго не могла втихомирити ся Яциха, що так само щиро любила мужа, як і дітий.

* * *

Михайло пішов зразу до стайні, де звичайно спав, але звідтам переніс ся на сіно, бо в стайни було йому за тепло і за душно.

Чистий воздух, ясне, засіяне небо і легкий, західний вітер утихомирили його. Почав думати... Що воно таке, що від якогось часу в їх хаті пішло, як то кажуть, із Петрового дня? Давнійше ані тих криків не бувало, ані сварок, ані проклонів, а тепер ложки страви не мож з'їсти в спокою. Давнійше, кожде робило, що до нього належало і спокій голові. А тепер не знати, чим батькови догодити. Від часу, як пішли нещастя, з ним робить ся щось поганого. Ну, але хто тому винен? Хто казав починати процес із стрийом, хто велів злій людині підпалювати комору, хто казав гинути ялівці? Біда по деревах не лазить, а чоловік на те й розум має, щоби обганяти ся від неї. Всї ті втрати можна було якось відбити. От, читальня хоче заложити склеп. Тільки пристань до спілки та відступи для склепу сьвітлицю, а був би

ладний гріш. Або торговля покладками. Ще торік хотів Михайло заняти ся нею. До міста-ж не далеко. Але татуньо не дадуть. „Нема часу — гандель то жидівська річ“ — і так усе. Або з огнем. Кілько він наговорив ся, аби заасекурувати ся. Адже є своє товариство „Дністер“. Та де там! „У нашім роді того не бувало. Як Бог схоче, то огонь відверне. Не годить ся“. — І вже. А прийшов огонь, тай диви, якої наробив утрати. Добре, що хата не згоріла. І поле інакше родило би, як би його трохи справити. Долинку треба осушити і засіяти травою, а далекий клин посипати мукою з костий, бо туди гною не завезе. І так із усім. А тато замість того, їдять ся, гризуть нас і себе і нарікають на лихі часи.

І йому нараз стало жаль свого тата. Він зрозумів, чому той батько так змінив ся, чому він нараз зробив ся такий напрасний і прикрий.

То так, коли в болото залізеш, або як пічне ся лїд під тобою ломати. Стань, подиви ся спокійно довкола, подумай, куди поставити би ногу, щоби трафити на сильний ґрунт — то вилізеш щасливо. Але коли ти застрашиш ся та зачнеш на ослїп бовтати ногами, то залізеш у таке, що хоч волами тягни.

„І що би тут робити, як би тут приступити до тата, як би їх успокоїти та переконати?“ — думав Михайло і з тими думками заснув.

* *
*

Короткі в лїтї ночи. Навіть нема коли ро простувати втомленого тїла. Та за те спить тодї камяним сном і сон той має якусь незв чайну силу.

Як Михайло встав, то що йно свитало. Гляв на небо — нїчого. Лиш на заходї якісь мраки, як

дими, і вітер звідтам потягає гнилий і теплий, як із печі.

Обійшов Михайло товар і думає, чи йти до хати, чи ні. Ні, не піде. По що дратувати батька? Переконати його, не переконає, лише шкода гнївити Бога.

Взяв сокиру і пішов до моста, що його громада чим скорше направляла, бо туди мали їхати канони. Поки дійшов, сонце викотило ся велике й ясне та від разу взяло так сильно припікати, як у само полудне.

— Ой, біда! Буде дощ. Коби хоч татуньо не зачинали жати, бо шкода хліба — думав Михайло. — та коби Ганька не йшла, бо ще гірше з нею буде. Вигнало ся то як конопля, тай хорує. Най їх Бог хоронить.

Цілий день не йшла йому робота. Думки не давали спокою і на серцю робило ся так тяжко, як би на нього столітний дуб звалив ся.

З полудня почали виступати хмари та закрили небо, як брудні і мокрі верети. Під вечір почали пускати з себе дощ. Що вітер повіє, то дощ слабне, але йде.

Наповнила ся ріка водою, виступили на дорозї калюжі, обмокли дерева, стріхи і люди. Ще до ночи далеко, а вже сьвіта божого не видно, такі всюди мраки й пари. Слота...

— Маєте, татуню, барометр на небі — думав Михайло, вертаючи домів. Був змучений і такий обмоклий, що аж пара з нього била. Хотів чим скорше дістати ся до теплого і сухого кута.

В своїй улици здибав молодшого брата. Біг село.

— А ти куди?

— По оцет до коршми, Ганька вмирає.

Михайла як би хто ножем шпигнув. І жаль злість нараз ухопили його серце, як у зелїзні клїщі.

Digitized by Google

— А що, не казав, не казав? — говорив, вступаючи в хату.

Ганька лежала на лаві, блїда, як смерть. Великі, синї очи дивили ся жалібно у стелю. На устах була кров.

Мати клячала коло неї і, киваючи головою, приговорювала крізь сльози:

— Робітнице моя! Дївонько моя! Якже ти мене лишаєш? Казала я, не спіши ся, казала я, спічни собі, дитино, а ти все перла ся в перед. Згубила тебе твоя скорість, доню!

А батько сидїв із люлькою в зубах коло скринї і бурмотїв до себе:

— Насїла ся доля на мене, тай годї. Що крок, то вовк, що два, то біда. Ого! Пропав я, як пес на ярмарку!

Коли побачив сина, то втих і голову спустив над саму скриню.

А Михайло лиш глянув, що є, і пішов запрягти конї. Навіть нїхто не знав, що він поїхав по лїкаря до міста.

* * *

Тимчасом із Ганькою було дуже погано.

Навіть оцет, якого випила мало не цїлу склянку, не поміг їй, а здавало ся, ще гірше пошкодив. Стягала ногами і з болю так страшно кричала, що сусїди не годні були спати. Серце, тай серце!

— Нема що, чоловіче, — каже Яциха — йди по Горпину!

За малу хвилю привів Яцко Горпину, червону, розхрістану, пяну.

— Всьо, кумонько, я лишила, а до вас прибігла — говорила, цїлуючи Яциху. — Ви в мене перші! Війтиху лишу, писариху лишу, а до вас прийду, бо дуже вас люблю! Але принесїть, мої

Digitized by Google

милі, хоч пів кватирки, бо най ся проч каже, так мене в середині ріже, що крий Боже!

Приніс Яцко пів кватирки, випила Горпина, закусила чісником і цукром та взяла оглядати хору.

— Коло серця тебе, донечко, коле і в грудях, кажеш, спирає і голова так, як би тріснути хотіла — то вроки. Стрийна, дівонько, врекла тебе, бодай її всї дїдьки наврікали, бодай вона долї не знала, відьма погана! Таку ладну дївчину зіпсувати, гей, гей, гей!... Нема, чуєте, нїчого гіршого, як погані очи. Гірша в них їдь сидить, як у змиї. Най нас Господь милосерний боронить та заступить від такої біди! — говорила звертаючись до родичів. — Але налийте, прошу вас, іще капку, бо в горлї сухо стало. Розмовляти не годна.

Випила, закусила й далї оглядала.

— То, що ви їй оцту дали, то добре. Оцет від усякої хороби помагає. Тепер ми їй вугле скинемо і буде, як рукою відняв. З недїлї піде ваша донька в поле, а йно уважайте, бо то молоде, дурне і скоре, як молодий кінь".

Подала Яциха Горпинї з мисника нову миску, наляла з коновки води і нагорнула з печі червоного вугля. Горпина дмухала на воду, приговорювала до вугля і над мискою на відлїв махала. Потім жар зсипала до миски.

Зашипіла вода і засичало вугле, а Горпина казала, щоби так лихі очи шипіли, як будуть у смолї кипіти, та доповідала, щоби так та погана душа, що вроки на дївку навела, на сам спід пекла впала, як те вугле на спід миски падало.

— На лїси, на бори, за десяті гори, в багно та трісте йди! — кричала, вимахуючи руками та бігаючи довкола миски. Від того вітер робив ся, гасив лямпу та холодом віяв по лици Яцка і Яцихи.

Digitized by Google

— Гу-у! Як страшно! — і хора з безнадійною розпукою дивила ся на розхрістану відьму та на її чари.

— А що? Не казала? А не казала я? Вроки. Ще й які! О! Дивіть, як поспадало вугле. О!...

Потім набрала з миски вугляної води, обмила хорій лице, руки, ноги і казала напити ся з поганої, брудної долоні. Потім сама випила, але не воду, а горівку, оперла голову об стіну і захропіла на всю хату. Навіть крик хорої, що потрясав тихими стінами, не міг її збудити.

— Вставайте, кумо! — благала Яциха, стягаючи її з лави. — Ганька вмирає!

Горпина зірвала ся і як шалена бігала по хаті. Зачіпала собою об піч, то об скриню, бо така була пяна, що не могла вдержати ся на ногах.

— Ножа, сорочки, хутше!

Подали їй ніж і здіймили з хорої сорочку.

Горпина стояла посеред хати з ножем у правій руці, з сорочкою в лівій і, хитаючись, як Жид на молитві, мляскала заслиненими губами і щось такого говорила, чого ніхто не міг зрозуміти і чого, мабуть, сама не розуміла. Потім ніж перепустила через сорочку, зараз його підняла і з розмахом вбила в одвірок.

Потім упала на лаву, оперла голову об стіну і в друге захропіла. По хаті, як би хто канонами котив.

Хора на хвилю втихла. Яцко лежав на скрині, а Яциха дивила ся на пяну Горпину, як Жид у лице чудотворного рабіна.

Нараз хора зірвала ся і почала кричати, аби її добили, бо не витримає.

Знов збудили Горпину і вона знов бігала по хаті, як у горячці, а потім казала класти до серця горячі приклади.

Digitized by Google

Але й те не помагало, а як коло півночи приїхав лїкар, то вже не було кого лїчити.

— Як можна, — говорив до родичів, — як можна хорій на серце давати оцет пити та ще хто знає який і класти горячі приклади? Я казав би ту бабу до кримінালу замкнути, ту піячку!

— Коби знати — відповів Яцко, оттак, аби щось сказати, а в души подумав собі: „Так мало бути, тай конець“.

* * *

То було в суботу, а в понеділок поховали Ганьку. Людий зійшло ся багато, як звичайно, в слоту. Яцко приніс горівки, спекли хліба, зварили пирогів і нарід гостював, як на празнику.

Коло полудня винесли тіло з хати і поклали на віз. За возом ішла Яциха і голосила: „На когож ти мене покидаєш, робітнице моя, помічнице моя? То я тобі весіллячко зготовила, доню, з сирою землею, з темною могилою, з білою березою. Чому ти менї малою дитиною не вмерла, не було би такого великого жалю! Ой, ой, ой!

А дощ падав, а вітер віяв, а дзвони на дзвінници дзвонили.

Як минали церкву, то зашуміли старі, високі липи, потрясли гіллєм зеленим і кинули кілька капель срібної роси на білу труну.

А як переходили по при поле, то кланяло ся Ганцї колосисте збіже, як добрій робітницї.

Заскрипіли цвинтарні ворота і дружби повели молоду не до престолу, а до гробу.

Нараз виглянуло сонце, осьвітило цвинтарні берези, обсушило людий і кілька промінів ясних кинуло до чорного гробу, щоби Ганцї не було так дуже, дуже темно.

Люди ходили поміж могилками та перечили ся, де хто лежить, а діти лазили по вишнях, шукали

на окопі суниць, або гойдали спорохнілими хрестами. Родичі гонили їх до хат.

Як люди вертали в село, то говорили, що покійниця вмерла від вроків, проклинали погані очи та шептали собі до уха, що Яцкови не ведеть ся, що йому хтось таке натворив.

Явдоху потїшали ґаздинї, що її донька піде просто до неба, а Яцка жалували ґазди, що під самі жнива втратив одну пару робучих рук.

Яциха йшла червона від слїз та підпирала голову рукою, як би її втримати не годна, а Яцко хитав ся, як дїд.

Усї казали, що він остатним часом якось дуже постарів ся.

* * *

На другий день, хто лиш устав, біг до вікна дивити ся, чи буде погода.

Але де там! Розкисло ся, як у пісну осінь, як би після Покрови.

На дорозї болото, на долинах вода, на лїсах дими. Роби, що хоч! Навіть воробцї почали журити ся. Злїтали ся стадами до села, обсїдали голодні і змоклі плоти та цьвірінькали.

А під вечір стада чорних ворон перелїтали над селом із гамором та криками.

Яцко ходив хмарний, як те слотливе небо, до нікого не обзивав ся, лиш зітхав та бурмотів під носом:

— Пропала моя праця, пропав і я...“

Але в четвер показало ся сонце. Боже! Як нараз повеселїло на сьвітї, як зеленїла ся трава і листє, як усьо росло та доспівало на очах!

Пішов Яцко перекладати копи.

Зняв одну шапку, глянув, та лиш покивав головою. Стебло зелене як рута, пахне квітєм

Digitized by Google

і росчиною, а така від нього горючка бє, що аж у носі крутить.

Сїв Яцко та думає.

— Правду казав Михайло. Видно, що ті книжки тай ті науки все таки щось нїби знають. Треба було послухати сина.

Думає, коли чує — хтось йде.

Якісь сторонецькі жінки.

— Дай, Боже, щасливо!

— Дай, Боже, й вам!

— А куди то дорога до Кривого?

— До Кривого? — повтаряє Яцко і розглядаєть ся довкола так, як би згубив ту дорогу. — Йдіть просто, а потім коло пан-отцевої нивки гайта і знов просто аж до моста, а з моста скрутите на ліво аж до Мартинової верби, а там уже вам люди покажуть.

Жінки подякували тай пустили ся йти, як би вони справдї знали, котра то пан-отцева нивка і котра Мартинова верба. Але Яцко спинив їх.

— А вам до Кривого за чим?

— Ідемо до того хлопця, що може чули ви, людий лїчить і всяку всячину знає.

— То там є такий хлопець? А я нїчого не чув.

— Таже є. Від нас якосьтут возили жінку, що має чорну хоробу і поміг. Або знов одному богачеви діти не хотїли ховати ся, тай також поміг. На всьо, кажуть, поможе.

— А вам до того хлопця яке дїло? — спитав Яцко.

Жінка засоромила ся, а друга відповіла за неї:

— Багато говорити, а мало слухати.

— Ага! — притакнув Яцко, нїби вдоволений відповідю, але з очий видно йому було, що хотїв щось більше довідати ся про того незвичайного хлопця.

Digitized by Google

— То, кажете, — почав по хвили — що він усьо знає? А може він удає та людий дурить?

— Не кажіть того! — почали обі жінки нараз. — Гріх казати. Таких як він, то йно десять на цїлім сьвітї, який сьвіт великий. Навіть найстарші люди кажуть, що не видали. То, говорять, Господь милосерний змилував ся над грішними людьми та післав його, щоби нам радив: „Най, — каже Пан Біг — бідний нарід не марнує ся, най з голоду не гине і за море не втїкає“. А пани, як провідали ся, що й куди, тай зараз жандармів післали, щоби приставити такого, а такого хлопця до суду. Ну, нїчого. Приходить він до суду, а пани зараз до нього:

— То ти, — кажуть, — хлопче, нїби всьо знаєш?

— Усьо, як усьо, бо тільки Пан Біг єсть усевідучий, але знаю багато такого, чого иньші не знають.

— Ну, щож такого?

— А що будь. От, возьмім на те, кілько в вас гроший в кишени.

— Ну кілько, кілько? — зацїкавили ся пани.

А він тільки на небо глянув, тільки подумав тай каже:

— Два срібні, ще й дві шістки і чотири нові.

Пан до кишенї, перечислив тай тільки рукою дав знак, аби його пустили на волю. І з тої пори вже його не займають. Боять ся!

— Велика божа сила і велике його милосердє над нами грішними! — сказав на те, зітхаючи, Яцко.

— Ну, але якже з ним зробило ся, що він такий мудрий вдав ся? Чи так йому від роду?

— Деж там! Дитиною, кажуть, був він хирлявим, слабосилим та нагульковатим. Деякі хороби його чіпали ся.

Digitized by Google

„То так нечистий хотїв його збавити“ — втрутив Яцко.

„Цїлими днями — оповідала жінка — лежить бувало, як зимою — то на припічку, а як лїтом, — то в борознї, в городї, тай дивить ся на небо.

А небо сине покрите білими хмарками. Раз якось у саме полудне каже він до своєї матери, а його мати бідна вдовиця: — Я вже всьо знаю, мамуню“.

І з тої пори знає... Ну, але нам пора! Забалакали ся ми з вами, а дорога далека! Бувайте здорові!“

„Ідїть здорові! — відповів Яцко. Та най вам Бог допоможе, щоби ви дізнали ся, чого вам треба!“

„Дай Боже! Дай Боже й вам!“ відповіли жінки, спускаючись із межі на доріжку. За хвилю зникли між буйними нивами і тільки їх червоні хустки з білими очіпками котили ся по филях колося, як два блудні огники на болото. А потім згасли... Довго дивив ся Яцко за ними, так довго, аж у голові доспіла нова гадка.

„Коли другим помагає, то й менї поможе!“ — казав вертаючи домів.

* * *

На другий день пішов.

Лишив жито, лишив иньшу роботу, що за слоти призбирала ся і потяг до Кривого. Вийшов раненько, а перед полуднем був на місци.

Знайомі жінки виходили саме з подвіря, як він входив.

„А що?“

Digitized by Google

„Нїчого.“

„Порадив?“

„Чомуж би нї!“

І розійшли ся.

Чекав Яцко яку годину, заки на нього прийшла черга. А як його до хати кликали, то ноги під ним трясли ся, як у пропасници. Чи порадить?“

Хлопець насамперед говорив із ним досить довго про всякі річи, а потім нараз узяв Яцкови казати, що йому, себ то Яцкови, не ведеть ся і що він, Яцко, має дуже велику журбу на серцю.

Яцко лиш головою кивав.

А потім хлопчина вилїз на лаву і дістав із за образа сьвяченої лози. Яцко спершу настрашив ся, бо гадав, що він хоче його бити, але хлопець натяв із тої лози трісок, зібрав їх у жменю, замкнув і потряс, як дїти орішками в забаві. Потім приступив до печі і висипав патички назад на припічок.

„Вашу хату, — говорив, вдивляючись у розсипані патички, як у книжку — вашу хату так майстри заложили. Треба її на друге місце пересунути, розумієте?“

„Та нїби розумію, але то великий клопіт.“

„Клопіт ваша річ, а моя річ сказати, що знаю. Коли хочете, щоби вам знов на добре повернуло ся, то пересуньте хату лївим вуглом на північ аж до тої вишеньки, що на краю садка... Се моє слово.“ Потім хлопець зібрав патички до купи і кинув в огонь. Патички заняли ся, спалахнули і щезли в одній хвили.

Яцко вернув до дому.

Як пересунути, то пересунути, нема що!

Треба так якось робити, щоби син не видїв, бо буде спиняти. Треба таки нинї піти по сусїдах

Digitized by Google

і просити їх на завтра рано, так по обіді, як сонце в хлопа підійде на небі.

Заки Михайло верне з роботи, хата буде рушена, а тоді й він сам мусить помагати. Тай вже. Як погадав так і зробив.

* * *

Михайло, як звичайно, зараз по обіді пішов до роботи, все таки до того моста, що його для війська направляли.

І нині, як тиждень тому, було йому на серцю так тяжко, якби його столїтний дуб придавив.

І нині, обробляючи сокирою колоди, думав собі, якби то зарадити лихови. І нині, зітхаючи, шептав: „Най їх Бог стереже.“

Ще до полудня було з година часу, або й більше як прибіг його молодший брат, Гриньо.

„Кидай всьо, та бігай до дому!“

„А що там знов?“

„Татуньо хату сунуть.“

„Чи ти здурів, чи тобі що стало ся?“

„Не здурів, а йно правда. Скликали людий і сунуть, бігай!“

Михайло ткнув барду за ремінь і пустив ся в село. Зразу йшов, а відтак біг, як кінь.

Від церкви видно було їх обісте, як на долони. Глянув... Народу — повне подвіре, а такий крик, якби горіло.

Одні зносять до комори одіж, посуду то щоі другі тащать останки печі з хати, иньші підкопали підвалини та сунуть під них грубезні кругл, колоди, як вали. „Подай! Бігай! Бери! Тримай!“

— лунає по цілім селї. Біготня та метушня, як у муравлиску. Одні других потручують, одні других не розуміють, як звичайно, коли хто дуже спішить ся.

Михайло лиш за голову вхопив ся. „Боже! Що вони роблять? Подуріли!“ — і пустив ся бігти не дорогою, а городами на впростець, куди близше.

„Коби скорше, коби як спинити, бо хата стара не витримає!“ — думав, перескакуючи борозди та пересаджуючи плоти, як пес.

Ще один сад і два городи, а там уже своя улиця — і Михайло біжить іще скорше.

„Бери шнур! Підпирай стїну! Довбня де?“ — лящить йому в ухах.

„Спинїть ся люди! Чекайте мене!“ кричить Михайло з сусїдського подвіря.

А нїхто його не чує, нїхто не слухає.

„Підважуй хату колами! Тягни шнур! Ану, гей!“ І кільканайцять пар рук підносить підвалини з того місця, на якому вони перележали кільканайцять літ, а рівночасно кільканайцять дужих хлопських плечий підпирає бічну стїну, щоб її пхнути в перед. Иньші пильнують валів, впрягають ся у грубезні воловоди, як у шлиї. „Голови розвалю!“ — кричить несамовито Михайло. „Лишіть!“ — але в ту хвилю поштортує ся на перелазї й паде.

„Гейже враз! Раз, два, три!“ — приказує Яцко.

Натягають ся людські жили, тріщать грубезні шнури, моцують ся спорохнїлі бальки.

Стріха починає колисати ся, хата хитає ся, якби розмахувала ся до великого скоку — і нараз із пекольним ломотом і гуком паде, як дуб, сторощений від грому.

Тріск, грюхіт і порох. А потім тихо.

Нарід розскокуєть ся на всї сторони і здалека приглядаєть ся безобразній, величезній купі дерева, соломи і глини.

„Сьвят! Сьвят! Сьвят!“

— — — — — — — — — — — — — — —

„А деж Яцко? Де подїв ся кум Яцко?“ — відзиваєть ся котрийсь із сусїдів.

„Де мій чоловік? — кличе несамовито Яциха. — Ви вбили мого чоловіка!“

Хлопи кидають ся до звалища і за годину добувають розмяжджене тїло Яцка.

Digitized by Google

МІЙ ТОВАРИШ.

Тепер Ви, поважані Пані і Панове, до Борщева, або до Іваня Пустого їдете собі зелїзним возом так само добре, як до якого Відня, або до Парижа. Правда, що тії борщівські паровози дуже часто вискакують із шин та кладуть ся на відпочинок у ровах, але всеж таки Ви маєте нагоду хіснувати ся одним із наймогутнїйших придбань сучасної культури.

Не те було колись, за моїх молодих лїт. Тодї до вуйка на сьвята, або до товариша на весїлля, або до знайомого „дому“ на празник їхало ся кіньми; попівським візком на дручках, або жидівською брикою, або міщанським возом. Іноді вам приходило ся з якої Пробіжної, або Товстого відбувати дорогу почтою, а як се випало у пізну осїнь, по замерзлій груді, то ви безпечно такої подорожі не забудете до смерти. Наїздив ся і я тим нашим Поділлєм до волї...

Полудне, спека, конї на силу біжать, збиваючи копоти по дорозї. Шкірою вибитий візок пече тебе з долини, а з гори сонце шкварить. Та за те довкола тебе так гарно, що ти забуваєш про пекольну жару. На право і на лїв лан золотого вівса хвилює злегка, дуже злегонька

Digitized by Google

не від подуву вітру, лиш від ваги зерном богатих китиць. А над ним небо таке синє, як блават, велике і глубоке, як перевернене море.

Між ланами, на стрічу голубому блакитови біжить широка дорога, без стовпів і ровів, а за те з придорожним хабузом прибраним пахучою материнкою і червоним маком. Тішить ся око.

Під вечір небо біліє і рідне та розступаєть ся перед тобою кудись дуже, дуже далеко. Від вовчих ярів та від панських ставків подуває холод, часом по колосю перебіжить вітер та сфилює пшеницю і скучерявить жито. Часом якась забута пісня заграє на сухій билині, або крикне перелетна птаха, або загримить вистріл на болоті. І знов тихо. Вечірний смуток сідає на землю, і з придорожних хрестів та каплиць щирить до тебе свої білі зуби, а широкий простір робить ся ще ширший, а твій шлях видовжуєть ся перед тобою в безконечність, а ти на ньому такий безсилий і маленький, що здаєть ся тобі не доїдеш, не добєш ся до цїли нїколи.

Аж ось перед тобою хмара, якби поїзд переїхав та пустив гриву диму. А з тої хмари виринає безлїч ніг, туловів, голов — се дїти женуть товар у село. І тобі веселїйше стає, що побачиш людські оселї і спічнеш у тихій, подільській хатї. Та поки дібєш ся до села, привитає тебе цвинтар. Кілька сосон пригадає тобі північні піски, кілька хирлявих смерік спитаєть ся тебе, що чувати в горах, а цїлий гурт камяних та деревяних хрестів вибіжить поміж дерева дивити ся, хто такий їде. Навіть могили, порослі зїлєм та травою піднїмуть ся на хвилю, глянуть, а як переїдеш, знов припадуть до землї та дальше лежатимуть спокійно слухаючи, як шумить збіже, виплекане їх працею і потом.

Люблю їхати Поділєм. —

Digitized by Google

Мій віз як раз минув був цвинтар та спиняв ся звільна, щоб з'їхати з прикрого горбка в село, коли парібок, що поганяв кіньми, обернув ся до мене і показуючи батогом на право сказав:

„А от турнецькі єґомосць.“

Я мимохіть глянув і на спорому ланку конюшини побачив сїру рясу і великий білий капелюх. Властитель того капелюха, побачивши нас, підняв праву руку до чола, щоб заслонити ся від яркого заходячого сонця, а лївою гордо підпер ся в боцї. Щось знайомого пересунуло ся нараз через мою память.

З незвичайною скоростю перекинув я тисячі днів і тисячі людий і знайшов його. Сеж нїхто иньший, як мій шкільний товариш Плятонід Якимчук, перший гуляка і наймоторнїйший молодець із цїлого нашого товариства. Та рука на бедрі, як із якого лицарського портрету, та піднесена голова, ті насунені брови — таж по тім можнаб його хочби на другій півкули пізнати.

Щож він тут робить у тім далекім подільськім селї? Тимчасом за тую маленьку хвилину і він мене пізнав та махаючи на парібка рукою, щоби спинив конї, ішов до мого візка.

„А ти куди?“

„А ти тут що робиш?“

„Я тут попом, як бачиш.“

„А я їду до рідні в гостину.“

„Злази!“

„Даруй, але спішу ся. Там мене ждуть. Як вертатиму то поступлю до тебе.“

„Не вірю і не пущу“ — сказав стягаючи мене з воза.

„Їдь на попівство і кажи, щоби тобі дали їсти, а коньом, як видихають ся, всип зерна. Ми підемо городами. Та ще скажи в кухни, най для нас ладять добру вечерю, чуєш?“

„Чую, прошу отця духовного.“

Digitized by Google

І поїхав, а ми пустили ся йти. Зимна, росиста конюшина від разу стерла порох із моїх ніг та дихнула на мене милою прохолодою. Ми ступили кілька кроків і стали. Мій товариш глянув на мене, усьміхнув ся і плюнув.

„Ні! Вірити не хочу, що се ти. Анї менї не снило ся видїти тебе тутки.

Так чоловік заховав ся перед сьвітом та перед минувшостю, що хоч псами трови, а той ворог тебе й не шукаючи знайшов. Тьфу!“

Ми знов зробили кілька кроків на густій товстій конюшинї і менї пригадало ся, як то я нераз із цїлим товариством шукав у такій конюшинї щастя, аж нараз мій товариш похилив ся до землї, прикляк, розгорнув листє, вирвав якісь пожовклі, мов спалені билини і показуючи менї, сказав зі смутком: „канянка.“

Я мало не розсьміяв ся в голос. Той чоловік, що колись не опустив жадного празника, жадного вечерка, що в легкій товариській розмові з жінками знаходив стільки прелести, що з міста не хотїв до родичів на село навіть на день-два показати ся, той чоловік, що в здобутках зовнїшньої культури видїв весь чар життя, той чоловік стоїть тепер переді мною в довгій, як пустельник рясї і в капелюсї, як старий пасїчник та ще з канянкою в руках.

„Се нещастє! — говорив киваючи сумно головою. — От бачиш на тім зеленім коврі, що по ньому тепер так радо ступаємо, за кілька днїв покажуть ся плїші, як лисина на голові передвчасно знищеного чоловіка, за тиждень, два тих плїшів буде щораз більше, а в кінци пропала твоя конюшина...“

Кинув жмут сухих ростин, глянув на мене і промовив: „Постарів ся ти, хлопче!“... Ну ходїм, бо ніч надходить.

Digitized by Google

І справдї ніч надходила. Подільська, лїтна, спокійна ніч. Небо меркло, сїріло і мертвіло. Зелена конюшина ставала чорною, як овечий кожух. Корчі і дерева більшали і росли, перемінюючи ся в якісь загадочні постатї, в мандруючі вежі, в води, що по ночи без візників їздять.

Хати насували на очи соломяні стріхи та зітхали вечірним димом. За хвилю вони поховають ся в затишну сутїнь садів та гайків і в селї зробить ся зовсїм тихо.

Мовчки провадив мене мій товариш вузкими зарослими межами з тою дбалостю доброго рільника, що не любить толочити зерна, чие воно не булоб. Він ішов скоро і не спотикав ся, за те я, непривичний до таких ходів, що хвилї опиняв ся в збіжу. Ми перетяли кілька суголовків, перелїзли пліт, оден, другий і опинили ся в гарнім невеличкім садї.

„Мусиш до мене приїхати по Спасї на грушки мого власного хову.“

„То ти вже й на садівництві розумієш ся?“

„Добрий господар мусить усьо знати. Скажи сам, що варта село без саду, та ще подільське? Тут тобі і птаха заспіває і пчола забренить, тут тебе обгорне пахуча, пестлива тїнь. А весною, як кожде деревце вкриеть ся квітом, а земля встелить ся травою, я цїлими вечерами пересиджую на лавочцї, яку власними руками зробив і поставив. Кожде дерево жие і говорить до тебе. А кільки там гамору, кільки шепоту, як вітер повіє, кільки трівоги, щоб не було бурї. Послухай.“

Я мимохіть став і справдї почув легкий, ледви замітний шелест. Се шелестїло листе та галузе за подувом теплого, західного вітру.

„От, колиб ти не їхав із міста, то зрозумів би, що кожде дерево надслухуе в ту хвилю, з якого боку вітер віє та питаеть ся одно у другого,

Digitized by Google

як ніч буде і чи мож спокійно спати. Але де вам до того! Вам електрика, самоходи, штука, ґазети... Марнотравні сини!"

З саду увійшли ми в город, потім у городець, а з городця в стару, але гарно удержану хату. Се була хата, заможного селянина, без міської обстанови, без видумок культури та вибагів моди.

Стіни білі, мазані вапном, деревяна стеля і чистонькі, не дуже великі вікна.

На середині великий, дубовий стіл, довкола гарно вироблювані стільці, коло дверий цятковаиий мисник. Під стінами лавки накриті килимами домашньої роботи; на стінах сьвяті образи.

Якийсь великий спокій, якесь примиреннє з життєм царювало в тій дивній кімнаті. Радо і вдоволено сїдав чоловік при тім дубовім столї, забуваючи про усї клопоти та заходи, які полишив у місті.

„А є ти, Гандзю?" — гукнув пан-отець відчиняючи двері до кухнї. „Подай нам сьвітло і вечерю!"

За хвилю увійшла десятилїтня дївчина з двома ярими сьвічками, поклала їх на стіл і взяла зносити всякі тарелї і тарілки. „Гарно, але дивно мешкаєш собі — почав я розглядаючи ся по хатї. — Знаєш, я тебе далеко скорше уявляю собі в великій балевій сали, або в театрі в льожі, або при зеленім столї в якім нашім Монако, як тут у тій хатї."

„Вірю тобі, але про те побалакаємо ще по вечері, а тепер їджмо, бо молоко підійде сирваткою." І ми почали їсти квасне молоко з кашою, як не знати які марципани.

„А тямиш ти наше снїданнє у Мусяла, в осібній кімнатцї на горі, з гомарами та шампанами?"

Digitized by Google

„Де, коли?“

„Де? Кажу тобі у Львові. А коли? то докладно не тямлю, досить що по двобою з тим поручником, якому ти розчерепив лоб, як маківку.“

„Тямлю, — сказав і схилив голову, якби засоромив ся. Я глянув на ту голову, на високе, поморщене чоло і був лихий на себе. Та голова хилила ся під вагою споминів, а чоло морщило ся згадуючи забуті провини.

„Прошу, будь ласкав, стрібуй наших сільських пирогів“ — промовив нараз голосом ввічливого господаря дому. Колиб я знав, що буду мати у себе такого гостя, то був би постарав ся за мясо, бо ви міські люди належите до „мясоїдних зьвірів.“ І нігтї так стружете, як шпони у вовків, або у яструбів. Слово даю. Але ти не гнївай ся на мене. Я не зі злого серця. От так привик говорити те, що думаю, або нїчого не говорити.“

„А хібаж ти не їш мяса?“

„Нї.“

„Цїкаво.“

„Зовсїм не цїкаво, лиш природно. Се на мою гадку не годить ся з культурною місією чоловіка відбирати живим сотворінням життє і їсти їх. Знаєш, що менї іноді соромно дивити ся, як на празнику, або на весїллю люди напихають ся мясом та ще вбирають його гарно та подають на квітистих тарелях. А може ти з'їш доброго домашнього сира? Се наш галицький ементалєр. Стрібуй. А по вечері напємо ся домашнього медку, але то вже під хатою, на приспі, бо в хатї душно.“

В хатї справдї робило ся душно і так якось важко та млісно, як буває звичайно перед бурею. Ми вийшли під хату та посїдали на сьвіжо мазаній приспі. Гандзя винесла нам збанок меду та поклала його на липовій колодцї біля приспи.

Digitized by Google

Наповнила дві чарці і пішла. „Дай нам Боже!“ сказав господар, беручи чарку в руки. „Дай Господи,“ відповів я піднїмаючи другу. І почала ся розмова. Така спокійна та щира розмова, що не веде до ніякого діла, що не має нїчого іньшого на цїли, крім обміни гадок та почувань. Тої розмови слухали дерева у саді та квітки у городї, зразу прислухував ся їй також великий чорний пес, що прийшов із подвіря та крутив ся коло нас. Він поклав був свою голову панови на колїна і дивив ся йому так пильно в очи, якби конечно хотів його зрозуміти, але видячи, що говоримо про речі, які його не дотикають, скрутив ся в клубок і почав засипляти. Иноді тільки зітхав, та так якось глубоко і важко, як стурбована людина; Бог сьвятий знає за чим. У повітрю лїтали лилики, а повітре робило ся щораз душнїйше. Не було видно анї зьвізд, анї місяця.

„Гарно у тебе — почав я, кінчаючи першу чарку справдї доброго старого меду. — Нема що казати, гарно. Тільки я не знаю, як ти тут можеш висидїти цїлий рік, у такій глухій закутинї, здалека від культурного сьвіта.“

„Як можу висидїти? От так, як видиш. А я, бачиш, не можу зрозуміти, як ви сидите цїлими лїтами в тій товкітни, у тому пеклї, що називаеть ся містом.“

„Маємо часописи, книжки, товариства, театр, штуку, словом, маємо всьо.“

„Тільки нема у вас одного — життя. Замість природи, замість вдоволення, яке вона чоловікови дає, ви зробили собі свій власний, штучний сьвіт і хочете, щоби він вам дав щасте. Нїколи. Звідти у вас стільки молодих старцїв, стільки людей знеохочених до сьвіта і життя, стільки всяких неврастенїків та абератів, стільки самовбийників. Що — нї?“

Digitized by Google

„Може й правда, не перечу, але щож робити? Мусять бути міста, бо вони є осередками культури, вони є варстатами поступу.“

„Ха, ха, ха! Яке гарне слово поступ. І ти справдї віриш у той наш „поступ?“ Бо я зневірив ся давно.“

„Як то? А телеґраф, а зелїзниці, а промінї Рентґена, а бактерії?“

„Я тобі їх іще з причинком дарую за сїльський здоровий воздух, за добрі зуби і кріпкий жолудок, та за той спокій, якого у містї навіть у монастири не найдеш.“

„Е, ти переборщив. От возьмім приміром зелїзницю. Дістане чоловік вістку, що хтось із найблизших хорий, або в нещастю, або що лучаєть ся нагода зробити якесь хосенне підприємство, сїдає на паровіз тай гонить. Нї, я справдї не розумію, як ти можеш не признавати таких мудрих та добродійних винаходів, без яких нинї годї було би обійти ся.“

„Без яких — підхопив мій товариш — люди обходила би ся дуже добре, як би їх та твоя чудесна культура не порозганяла на чотири вітри: сина від батька, доньку від матери, мужа від жінки. І що менї з того, що я можу єсти і поїхати до Парижа, або до Льондону, коли я там і всюди стрічу ту саму людську біду, кривду і визиск. Що менї з того, що я пізнаю будову сонїшнього систему і склад людської крови і природу клїтин, коли вони не дадуть менї відповіди на основні питання про наше життє, про його цїль та ідею. Відбереш менї весь чар, усю принаду, всю прелесть, яку має око дивлячись на сей божий сьвіт, а в заміну за те що даш менї?“

Видячи, що маю дїло з непримиримим ворогом культури я не відповів нїчого, лиш рішив ся позволити йому, щоби виговорив ся до волї

Digitized by Google

„Або ті ваші часописи. Ви без них просто ихати не годні. А скажи мені, чим вони вас ормлять? Брехнею, сплетнею, злобою та бабськими овинами. По що тобі, чоловіче, знати, що якась гам княгиня утїкла від свого чоловіка, або що якомусь там банкирови украли гроші, а якийсь знов пан віддав свою доньку? Чи ти від того будеш мудрійший, кращий та лїпший? Або ті вісти з цїлого сьвіта, об тім, як за морями люде воюють із собою, як на другій півкули ладять ся до війни, а в сусїдній часта сьвіта заключили мир. Погадай, кільки спокою кожда така часопись забирає тобі, кільки праці завдає твоїй памяти і твоїй уяві, кільки непотрібного зворушення викликує в тобі, а всьо для якої причини? Чи ти з того робиш ся красшим чоловіком, чи по прочитанню такої часописи почуваєш себе благороднїйшим? Де там. От привичка тай тільки. Культура! Страх, які культурні, а злодїїв, а душегубів повні вязниці. Як так дальше піде, то що другий дім буде шпиталь, а що третїй вязниця. Інакше й не може бути. Таж чоловік не з зелїза. Деж він тому всьому годен дати раду? Кажеш медицина високо зайшла. І зуби рве і жолудки випорює. Дальше мозки і серця будуть виймати і такі порожні люди ходитимуть по сьвітї. А подиви ся ти, кілько тепер шалених, а кільки сухотників! Як є половина хоч трохи здорових людий — то добре. Бо незабаром і того не буде. Що другий занедужає, що третїй ошалїє, а решта попаде в таку лють, що всю ту твою культуру рознесе, спалить, із землею зрівнає.“

„А тоді?“

„Тоді, розійдуть ся люди по сьвітї і пічнуть ти на волї; дихати, їсти, сьміяти ся, як Бог чказав.“

Digitized by Google

„Поки їм не вкучить ся. А потім пічнуть на ново будувати міста та думати над винаходами, словом творити якусь нову культуру.“

„Але иньшу, ліпшу, здоровійшу від нинїшньої.“

„Чи лїпшу, то побачать колись наші наслїдники. От старі мрії, старі як сьвіт. Краще випиймо по чарцї, бо мід твій справдї добрий.“

„Мід медом, а слова словами. Те що я тобі говорю, старе як сьвіт. Згода. Але чому люди того не видять, чому не завертають із дороги?“

„І видять і завертають. Від Русса до Толстого кільки то було таких завертачів та мабуть не так легко завернути, як тобі здаєть ся.“

„Аж прийде хтось зі сходу, відчинить ту велику тюрму, що зветь ся Европою і випустить людий на волю. Побачиш... А поки що випиймо справдї по чарцї тай підемо спати, бо вже мабуть пізно.“

Ми випили по другій, але спати не йшли. Щось нас держало на тій приспі. Вже останнї сьвітла погасли на селї, вже перші півнї почали співати, а ми сидїли поруч себе та дивили ся на чорне небо, що грозило бурею.

„От один примір тої вашої культури.“ Послухай.

Колисьтут вертав я з консистора, куди взивали мене до виправдання за такі провини, як те, що я з хлопами братаю ся, що службу читаю по українськи, а не по славянськи і так дальше. Сиджу в передїлї для некурців та дрімаю. Віз трясе, гуркотить, дим та вугляний пил вдираєть ся крізь кожду щілину і лїзе менї до очий, порошить тїло, пхаєть ся під одежу. Люди тручають ся, кричать, спішать ся, немовби їм що хибувало. Хочеш глянути у вікно — годї; дерева, хати, поля перебігають попри тебе з такою скоростю, що око на дух томить ся і сльозою заходить. На

Digitized by Google

одному перестанку входить молода, марна пані, гарно, дуже оглядно вбрана. Нема на нїй нїчого лишнього, нїчого такого, що вражало би тебе немило. Кладе нову, шкіряну торбу на полици, а сама сїдає між мною і між незнайомим менї паном, годованим як кабан великодний, червоним і сапливим. Сїдає, голову спира вслегка на брудну спину воза і дивить ся перед себе на якусь оповістку зелїзничу. Але видно, що очи її задумані і розмріяні перешибають стїни ваґону і летять кудись далеко і далеко. Якась сїра сила закриває сьвіт перед ними, якась мрака душевна, якась чорна хмара болю, з якої за хвилину поллють ся струї дощу. Ось повіки починають щораз скорше опадати і піднїмати ся, уста починають дрожати, коло уст являють ся якісь непевні морщини і голосний плач мішаєть ся з туркотом коліс і з сапаннєм мого незнайомого товариша. Чого вона плаче? — прийшло менї на гадку. Може з похорону вертає, або на похорони їде? — Нї, бо вбрана не в чорну, але в ясну, гарну одежу. Чогож? Бог її знає. Алеж плаче чим раз гірше, чим раз щирійше. Радаб спинити ся, перестати — не годна. Плач як филя пірвала її і несе з собою. А тут тимчасом і з права і з ліва і з насупротив глядять на неї чужі людські очи, недобрі, що їм перервала тупий, бездушний спокій, або ошумілу дрімку. Чогож вона плаче? Бог її знає. Але плаче довго, безнастанно, гірко. Минаємо села, міста, ріки, поля, а вона плаче і плаче. Той плач зразу цїкавить мене, відтак гнївить, у кінци ворушить. Я рад би взяти її сплакане лице в свої долонї, пригорнути до себе і спитати, чого вона плаче. А потім погладити по тих зболїлих скранях і потїшити щирими словами. Усьо на сьвітї минає — не плач, не плач — не плач . . .

Та менї не годить ся. Сеж чужа людина, а до того жінка. Годї! І я дві годинї

Digitized by Google

їду і слухаю її горячого, непотїшного плачу. — Ось тобі ваша культура з її мудрим, етичним, людським „годить ся — не годить ся“. То тільки маленький, дуже маленький примір. Адже у своїому селї я не мину навіть дитини, що плаче, бо булку згубила. Адже... та що тут багато говорити, люди перестали бути людьми, тай тільки. Ходїм у хату!“

В хатї чекала на нас постїль; для мене на ліжку, для нього на широкому ослонї. Постїль була сьвіжа, пахуча, так мила для втомленого тїла. Я хотїв зачинити вікно, але мій товариш не дав: „Лиши! Не бій ся, не буде бурі. Я тепер знаю, з котрого боку надходить дощ, а звідки віє суховія. Можеш спати спокійно“.

Ми полягали та сон якось нас не брав ся; вибили ся ми з нього. „Ігі, із дороги чоловік і спати не годен“ — кажу.

„Я також — додає мій товариш. — Звичайно о тій порі обертаю ся вже на другий бік, а нинї заснути не годен“.

Почала ся в друге розмова.

„От правда! Скажи но менї, як властиво прийшла у тебе така переміна?“

„Багато говорити, а мало слухати. Але як конечне хочеш, то слухай...

По тім двобою, про який ти згадував, узяв від мене мій старий слово, що буду на себе уважати і виправив мене на дальші студії до Берлїна. Думав, що коли буду здалека від „неї“, то забуду і пічну інакше жити. І справдї нове велике місто, незвичайно живе і рухаве, заняло мене на якийсь час собою; я зразу „загуляв“, а опісл з головою влїз у свою ґеольоґію.

Так минув рік, надійшли мясниці, а з ни балї. І лихо хотїло, що одного вечера вичитав в часописи, що в містї Н. відбудеть ся велик баль, при звуках військової музики і т. д. Знач

Digitized by Google

ся і „вона“ буде. Буде гуляти, бавити ся... І пішли думки за думками про те, як вона буде вбрана, з ким гулятиме, що буде в танци говорити, як буде виглядати. Немов жива виринула вона передімною. Я почув її просто при собі у вирі розколисаного вальця. Я чув її притишені, уривані слова і видів її сфильовані рухи — дві силї, що підбили мене. Почути її, побачити, гуляти з нею, конечно, за всяку ціну! Я зібрав свої балеві причандали і ще тої самої ночи їхав на баль. Погадай, до чого спосібний такий шалений хлопець — із Берлїна їде до нашого підгірського місточка на баль. Правда? Приїхав я, входжу до шатнї, чую — грають вальця. Котять ся пари за парами, як филї, майже самі знайомі, самі свої. Ось і вона. З ким? З ним! Може я не добре бачу, може то хтось тільки подібний? Підходжу до самих дверий і дивлю ся ще раз — нї, він. Гогорить до неї, питаєть ся, чекає відповіди і гонить у шаленім танци. Обійшли салю раз, другий, а за третїм менї почав цїлий сьвіт у голові гуляти, я вхопив капелюх і вийшов. Хотїв сїсти на зелїзницю і їхати назад. Але поїзд не йшов. Треба було ночувати. Я зайшов до краківського готелю і казав собі дати число, до нинї тямлю котре, на першому поверсї з двома вікнами, з одним на улицю зелїзничу і з другим на ту поперечну, вже не тямлю, як вона зветь ся. Вийняв я револьвер із нагрудної кишенї, положив його на шафцї біля ліжка і розібрав ся. Не тямлю нїчого. Забуваю навіть де я і що зі мною дїєть ся. Здаєть ся менї, що готель враз зі мною їде, що я дивлю ся крізь вікно і виджу безлїч гуляючих пар, що вітер грає вальця. Часом мій поїзд заскрегоче на скрутї, свисне і пустить хмару диму. Тодї нараз кінчить ся танець, лишаєть ся пусте поле, а на ньому грубі смуги диму і я сам оден. Та ось повіяв вітер, розійшов ся дим і я виджу,

Digitized by Google

як просто на мене гонить той шалений поїзд. Вихопив ся зі шин і вганяє по пустих пустарах. А довкола нього хмари диму, а в димі безліч пар і вітер грає вальця. Тікай!... І я зриваю ся, протираю очи і хочу встати. Піднімаю ся і виджу, як рівночасно в ногах ліжка показуєть ся сиве волосе, чоло, очи, борода і стає старенький, добродушний чоловік, із дивною, незрозумілою усьмішкою біля уст. „Хто то?“ — кричу і хочу вхопити за револьвер. Але він простягає свою руку і я паду безсильний на постелю з очами вліпленими в його очи і в тую дивну, незрозумілу усьмішку біля його уст. „От тут — починає старець — на тім самім ліжку, знайшли „його“. Лежав так само, як ти, лиш нога звисала на долівку. Мав такі самі мутні очи, таке привяле лице, лиш на груди мав червону квітку“.

Я зібрав останки сил, зірвав ся з ліжка і підняв занавісу. Синій ранок кинув ся в кімнату. Я спер ся спиною на вікно і глянув перед себе, в ноги ліжка. Там у сїрих сутїнках досьвітку стрінув я ті самі пронизливі очи і тую усьмішку дивну, незрозумілу. „Мав таке привяле лице, як твоє, лиш на грудях процвитала червона квітка. Так, так“ — говорив розпливаючи ся в проміннях сходячого сонця. „Так, так“.

Я зібрав ся скоренько, розплатив ся і вибіг на улицю. Місто будило ся зі сну. З балю вертали люди. На скруті улиці, око в око стрінув ся я з „нею“.

Вертала з родичами домів. Весела, румяна, розбавлена. Обкинула мене докорами, сьміхом, гнївом і просьбами. „Як можна? В сали говорили, що ви були, але я не хотіла вірити. Чи не занедужали нагло? Як не підете разом із нами, то знати вас не хочу. Мусите піти. Як ви змарніли! Бійте ся Бога, треба вважати на себе!“

Digitized by Google

Словем розщебетала ся як пташка і тим щебетом тягнула мене за собою, аж до хати. На сходах хотїв я попрощати са і вертати до Берлїна, але мене не пустили. Братя затягнули до хати, кажучи, що було би гріхом непростимим пускати такого втомленого і мабуть чи не хорого чоловіка. Ми випили чай, побалакали і розійшли ся, щоби відпочати. Кілька годин переспав я камінним сном і збудив ся, що йно до обіду. Нїколи того обіду не забуду. Не знаю, чи „її" щебетаня, чи той здоровий сон, яким я в добре знайомій хатї переспав ся, чи може те щире приняте, яке мене тутки стрітило, досить, що я нараз прийшов до себе, повеселїв, розговорив ся і почав зовсїм свобідно оповідати свій нинїшний привид. В тім прибігає зі школи одинокий синок пп. В. і каже, що в краківськім готелю застрілив ся якийсь поручник. Можеш собі уявити вражінє, яке на нас та вість вчинила. Щось незвісного нам, загадочного, страшного перелетїло понад нами, щось, що морозить найсердечнїйше тепло і найблизших людий віддалює від себе. Якась нерозгадана тайна. Я видїв, що всїх очи дивлять ся в ту хвилю на мене і вважають мене, коли не виновником тої подїї, то бодай її учасником і що той погляд остане при минї на все. Обід ми докінчили мовчки, подякували собі і мали перейти до другої кімнати, але я зараз ухопив за капелюх, щоби вийти на місто. Щось мене тягнуло туди, до того готелю і до того числа, де збула ся нещаслива пригода. Господар дому мабуть догадав ся, який мій намір і не хотїв мене самого пустити. Ми пішла оба. І що ти скажеш? На тім самім ліжку, на якім менї перед десятьма годинами снив ся той сон, чи привид, чи Бог знає що, лежав „він", із привялим лицем, із потухлими очима, з кервавою грудю. Одна нога спадала справдї на долівку, немов шукала землї,

Digitized by Google

в хвили, коли відривала ся від неї на віки. На чолї пізнав я той знак, що його зробила перед двома роками моя шабля. Я глянув на нього, здивував ся, потім мороз перейшов менї по шкірі, а потім якесь немиле почуттє непевної вини обняло мене. Адже я бачив його так недавно, як гуляв із нею, такий гарний, моторний, веселий, такий певний себе! Що стало ся так нагло? Яка причина, хто тому винуватий? І в одну хвилину весь мій розстрій повернув до мене. Я почув, що трачу рівновагу і лечу кудись, куди нема землї під ногою. В одну мить пригадав я собі початок того сну; гук машини, музика вітру, шалений танець непонятних пар серед пітьми диму. Я побачив у друге той дивний поїзд, що вирвав ся з шин і гонив за мною. Я почув страх, що менї прийдеть ся втїкати перед ним може довго, дуже довго по незнайомих шляхах і полях, поки не дожене мене і не розторощить... Хотїв я цїлою душею знайти якусь певну доріжку і хочби вона була Бог вість яка прикра, добити ся нею до безпечного місця. Я читав пильно часописи, ловив усякі вісти, щоби дізнати ся причини самовбийства, але не міг. Не було для мене захисту, не було утечі; так почала ся погоня. „Ти винен, — говорив менї якийсь незнайомий, глухий голос, — він тобі зробив місце, він поступив собі гідно, дав тобі милостиню, керваву милостиню, а ти її приймеш“. І менї справдї здавало ся, що той чоловік зробив менї місце, що уступив ся з моєї дороги, забираючи з собою якусь велику, дуже страшну тайну. Хто знає, що стало ся між ними? Гроби мовчать. Я не дізнаю ся правди нїколи. Дарованого гроша не числи. „Ти дістав милостиню!“ Чи приймеш її?...

Що діяло ся тодї зі мною, того я тобі не в силї розказати. Я й сам того не тямлю. Не було трівоги, яка не мучилаб мене, не було страху, який

Digitized by Google

не сходив би на мене, не було такого зворушення, яке не тряслоб мою душею. Іноді приходив спокій, не спокій, а тупа, глуха, німа і сліпа байдужність, на сьвіт, на людий, на себе, на всьо. А за нею нудьга безконечна. Я шукав розривки в науці, в дорозі, в гулящому житю і не знаходив її нїде. Колиб я був поетом, або артистом, може почав би був шукати того інтересу в самім собі, роздрапуючи власні рани і розтвираючи їх перед сьвітом на милосерде, або на глум юрби. Алеж я був ґеольоґом, я держав ся кріпко землї, я не признавав нїчого крім того, що можна дослїдити та зрозуміти. Словом, я перебув траґедію. Не знайдеш такої душевої недуги, такого хоробливого прояву, якого я не досьвідчав би на собі. Я жив десятий раз, ділив ся на кількоро, бував у кількох місцях рівночасно, умирав безнастанно і не міг умерти... А нинї глянь на мене. Від трьох лїт голова мене не заболїла. Чи ти се розумієш, чи ти се годен оцїнити? Видиш, перед хвилею ішов град на моє збіже і міг його знищити до тла, а я спокійно згадував ту бурю, яка перейшла на ді мною. Три роки голова мене не болїла! Розумієш?"

„Розумію, тим краще, бо мене з точністю женевського годинника болить кождої недїлї, але скажи менї, що в твойому оповіданю винна культура? Адже й не культурний чоловік може шалїти за дївчиною. Нї?"

„Може, але не так. Може забити себе, її, або його, може здуріти, але не зогниє живцем; його душа не пічне розкладати ся, як се зо мною було. Я тобі не оповів усього, але коротко кажучи, я перебув той великий проклін, який кидає природа на своїх марнотравних дїтий, на тих, що виреклися її і пішли шукати иньших богів.

Я вернув до неї, в покорі, як марнотравний син. Не в санаторіях і лїчницях, куди мене ви-

Digitized by Google

силали, але в нашім глухім подільськім лїсї, куди поїхав на відпочинок, прийшов я до себе. Тут, у хатї побережника сидїв я, як у пустельни, не видячи нїкого крім господаря, господинї і їх доброї доньки. Тут не чув я иньшої піснї крім пісень лїсових птиць, иньшої музики крім шуму дерев, иньших гостий крім сарен і заяців, що приходили з гущавини на недалеку поляну. Я почав їх слухати і розуміти, почав читати з тої великої книги мудрости, що зветь ся природою; вона менї подала лїки і привела до здоровля. Нинї я зрівноважений чоловік і мабуть нїщо не в силї викинути мене з тої рівноваги... Ну, але ми спім. Північ минула".

Справдї було мабуть дуже пізно. На дворі стало прояснювати ся, мертва тишина, яка через кілька годин томила землю, лякаючи її бурею, минула. Легкий вітер повівав понад садом і заносив до вікон рідкі каплї дощу; слїди, що не далеко, може на другім селї була буря. На души робило ся легко, як по нещастю, яке нас щасливо минуло, так що я, мимо дороги та невиспаної ночи почував себе кріпким і здоровим. Здалека доходив грюкіт громів. Хвилю ми мовчали, а відтак почав мій товариш знов:

„Іще одно. Не гадай, що з своїх поглядів я роблю яку теорію та стараю ся їх ширити. Борони Боже, я бережу їх для себе і вір менї, що я навіть доси нїкому не оповідав того, що перед хвилею тобі. Ми-ж старі товариші і я знаю, що ти не підіймеш мене на сьміх та не здивуєш ся, що я тебе винудив своїм балаканем. У мене в селї є читальня, шпіхлїр, крамниця. Чомуж? Що добре і хосенне, нехай буде. Що? Нї?"

„Так, так, але я все таки не розумію, як ти тут удержиш ся так далеко від сьвіта?"

„Зовсїм не далеко. Менї здаєть ся, що я саме в центрі того, як ти кажеш, сьвіта. Я тут, бачиш,

знаю кождого чоловіка, а він знає мене. Ми розуміємо ся прекрасно і вір мені, що найдурнїйший тутешнїй мужик близший менї від пересїчного вашого урядника. Нас лучить житє. Я розумію землю, а вона, здаєть ся, розуміє мене. Прийде лїто, зачне доспівати збіже... нї, ти не відчуваєш того, що тодї дїєть ся на землї; які зміни приносить кожда днина, якої ваги набирає кожда хмарка на небі! То не менче цїкаве від взаємин двох держав, що хитають ся між миром і війною. Або жнива. Чи може бути що краще, як сїсти над покосом та слухати бренькоту кіс і шелесту стебел, що спокійно кладуть ся на перевесло. Багато розривки дає менї город і городець. Я плекаю залюбки цьвіти. Побачиш рано, які вони у мене розкішні. Я сам саджу їх, сам підгортаю, полю, підливаю. А хоч їх стільки є, то кождий для мене має щось нового, щось, скажім, індивідуального так, що я з великою нетерпеливостею чекаю, коли розцвите ся кождий новий пупінок. Зимою знов, як земля вбере на себе білу зимну шубу і пічне спочивати і я відпочиваю разом із нею. А як прийдуть великі морози і птахи не мають що їсти, кажу на жердках розставляти снопи пшеницї і жита, щоби той безжурний співучий народ не вигинув із голоду. Понятя не маєш, скільки тодї радости і втїхи. Вір менї, я тут маю багато, дуже багато всяких новостий що днини, навіть що години. Треба тільки знати ся з тим житєм і полюбити його. Ну, але ми спім, бо вже не далеко до рана. Добраніч!"

„Добраніч!" — відповів я відвертаючи ся до стїни і справдї забирав ся до сну. Серед нічної тишини почув я крізь вікно шум недалекої ріки і зачав звільна, несьвідомо потапати в ньому, коли нараз почув я знов голос мого товариша.

„А чи ти справдї віриш в усї придбаня науки? От приміром, возьмім хочби астрономію.

Digitized by Google

Чи ти справді віриш, що земля обертаєть ся довкола своєї оси?“

Кинув те питанє несьміло і замовк. У хатї зробило ся тихо. Крізь вікно чути було шум ріки. Здалека, чим раз дальше і чим раз рідше грюкотїли громи.

Я вдав, що спю . . .

Digitized by Google

КАРА.

(На народнім повірю).

Кури піяли на північ, як Мотря вертала від ворожки. Йшла загумінками, поза село, щоби її ніхто не бачив. За пазухою несла жабу. Велику, зимну ропуху. Минула щасливо темний кут, обійшла грушку, що на ній недавно повісив ся двірський пастух і надближала ся до церкви. Чула, як скрипів зелїзний трираменний хрест і як злегка від осїнного вітру стогнали на дзвінници дзвони. Довкола церкви стояли старі липи і обіймали її своїм гіллєм, як руками. Між липами і церквою була темрява, чорна як найчорнійший вуголь. „Розбіжу ся — думала Мотря — і перебіжу попри самі двері, а за церквою вже буде яснїйше“. Але від воріт щось її відтрутило. „Не підеш туди з таким гріхом!“

Мотря насунула хустку на очи, затулила пазуху рукою і пустила ся доріжкою поза паркан. Мусить зайти, мусить замурувати жабу; мусить, мусить! За пазухою у неї Настині муки і смерть. А хібаж вона сама, Мотря, не вмирає сїм раз кождої днини, хиба не мучить ся з вечера до досьвіта, а від досьвіта до ночи? Смерть за смерть, а му́ки за му́ки. Так мусить бути!...

Google

На небі остання зірка борикала ся з гр
бою, дощевою хмарою, на цвинтарі пугутька
сови, коло трупарні вив грабарів пес. Мотр
йшла, бігла, летїла, коби скорше. Ховзала ся
осіннім болотї, шпортала ся об камінне, що пос
лїтало з цвинтарного муру. Горіла зі злос
і студенїла зі страху. За пазухою у неї коп
сала ся жаба. Ворожка казала, що поки та жа
буде в мурі жити, поти не сконає Настя; со
нути і вянутиме, як замурована жаба без їд
без воздуху і сонця. Най сохне, най гине, пр
клята! Най умирає сїм раз на годину, як во
тепер умирає без нього...

Відбила його від неї, відчарувала, має теп
чари за чари. Така богачка на котрого би пал
цем кивнула, хождий пристав би до неї, така кр
суня! А вона, Мотря, бідна, удовина дочка, одно
його мала, як одну душу, тїшила ся, що ґазд
нею стане, що у найми на старість не піде і ве
пропало. Всьо пропало ізза неї на віки... Піш
за богацькими очима... „Чекай же, не буде нї то
нї менї! Не дожиєш, щоб із ним під вінець стал
знидїєш, як та жаба в мурі“. Коби лиш зайт
як найскорше, коби цвинтар минути! Гу-у! Я
там страшно. Там — там, між двома березам
викопають гріб для Настї. Коби скорше, коби ли
скорше! Та чогож та жаба хоче! Не пручай с
і не слинь мого лона, ось уже недалеко!

Ось той кут, де Настина хата, спішіть с
ноги!

Але на дорозї болото мастке і чіпливе, я
смола. Чоботи лїзуть у нього, як у тїсто сокир

— Скорше, скорше, ось уже наш загуміно
наш сад, наш пліт!

Та ноги западають ся в землю по колін
одежа чіпаєть са з розпукою ніг, тїни дерев кла
дуть ся колодами по дорозї. Всьо, що тільки
хоче спинити Мотрю від сповненя страшного дїла

Digitized by Google

Але Мотря останніми силами перелазить пліт і входить на подвіре.

* * *

Відсунула засувом двері і ввалила ся в хату. Двері подали ся, якби втікали від неї, заскрипіли і гопнули собою об стіну. Чорна темрява кинула ся Мотрі до очий, а гнила задуха вхопила її за груди. Мотря на силу піднимала повіки, ловила грудьми воздух, а руками шукала дороги. Так доволікла ся до вікон і без памяти звалила ся на лавку... З чола котить ся піт, великий, важкий і гіркий, як полин, ноги дріжать, на всьому тілі, якби хто грани насипав. А в грудях дзвін... Бам, бам, бам! Горить! Весь сьвіт спалахнув притаєним червоним огнем. Бам! Бам!... Кругом дими і попіл, а з попелу вилазять жаби. Гу, які ховзкі і погані! Як надувають ся, ростуть і ригають огидною паморокою, від якої усьо довкола стає одною гнилою баюрою... Гу-у! Ноги дріжать, по тілі біжить пекучий піт, а в серці дзвін... Бам! Бам! Бам!

Зібрала всю силу і метнула ся по хаті. Нема часу. Нема часу! Ось пічне сіріти і мати надійде від хорого. Треба спішити ся. До тої пори всьо мусить бути готове. Чуєш Мотре? Всьо — мусить — бути — готове!... І ніхто не сьміє знати. Ніхто!

Запалила лямпу і зжахнула ся. Хата дивила ся на неї великими, здивованими очима. А ті образи! „Сусе Христе,“ вона не годна того зробити, не годна!

Але якийсь голос казав: мусить! — і тягнув її до кагли... Вдарила ножем раз, другий і вижолобила ямку, як кулак. Глянула і задеревіла. Та ямка росте в шир і в глуб і робить ся велика, як гріб. Як Настин гріб!...

Digitized by Google

„Скорше, скорше, сунь руку за пазуху, кінчи, що зачала! — шептав той самий незвісний голос.

Тьфу, яка вона ховзка і зимна. Пручаєть ся, боронить ся від муки і від смерти. Не хоче лїзти в яму. „Мусить, мусить“ — шептала Мотря залїплюючи ямку глиною і забілюючи вапном... Замурувала, лиш маленьку дїрку лишила, якби хто голкою стїну проколов... Стало ся...

„Стало ся“ — шептали уста. „Чи всьо?“ питав ся розум. „І так скоро?“ — доповідали гадки... А в грудях дзвін. Велике зелїзне серце бє в камінні криса аж луск по голові йде. Вже, вже, вже!

Лиш тих очий не годна від печі відорвати. Щось їх там клїщами тягне, до того сьвіжо замазаного місця. Нїчого там не добачите, очи! Дивіть ся в вікно. Там над садом блїдло поранне небо, якби його холодом обвіяло, а білі хмарки перебігають по нїм, як дрож. З нічної сутїни звільна-повільна виринають хати, стежки, дороги і при дорозї той білий хрест. „Сусе Христе! Не дивіть ся в стїну, мої очи!“

А ви, уха, не надслухуйте так пильно. То вітер гуде в коминї, а може сьвірщок з тиха цьвірінькає за припічком, може хробак вертить у дереві мякуш. Більше нїщо... „Поверніть ся в вікно, мої уха! Чуєте, як сад починає зітхати, встаючи з нічного сну, як позїхає ріка своїм переддосьвітним шумом, як вітер іде до дерев на розмову?... А в хатї не почуєте нїчого!“

Не слухають... Впивають ся в те одно невеличке місце, як кулак, вдивлюють ся і вслухують ся в нього, мало від голови не відірвуть ся, мало не вискочать із неї, не осліпнуть і не оглухнуть на віки...

А зелїзне серце валить у камінні криса аж луск йде по черепі: Вже! Вже! Вже!

Digitized by Google

*
* *

Кілька днів не виділа Мотря Настї. Давнїйше лїзла їй на очи по кілька разів на днину, а тепер якби її хто в хатї замкнув, тяжко стрінути. А в Мотрі тільки й гадки, що про ту розлучницю, про ту навісну богачку. Чи змарнїла, збіліла, чи полиняли ті румянцї, що були, якби хто лиця понащіпував? А може ворожка оттак собі сказала, щоби гроші дістати, може вона дурно чекає?

— Та бо ти, Мотре, як невиспана ходиш — казала до неї мати — договорити ся з тобою не можна.

— А вам чого від мене треба?

— Та нїчого, тільки з роботою спіши ся, бо знаєш, нам нїколи думати.

— Вже менї та робота горлом лїзе. Таж я може також не чобіт, може я також яку гадку маю.

Давнїйше Мотрі робота в руках горіла. Пошукати було такої робітницї. А тепер! Замітає — сьміте лишить, варить — пересолить страву, якби нїчого робити не вміла.

— Віддавала би ся, хочби й нинї, але не хотїла би я видїти твого господарства.

— І не будете. За когож ви мене віддасьте? За рудого пса? — відповіла розлючена Мотря.

— Віддавай ся, за кого хочеш. Твоя доля, твоя й воля, — відповіла мати.

— Віддавай ся! А комуж такої дїдівки треба як я? О, які статки! — Тут показала рукою по хатї.

— А чомуж ти, доню, більше не запрацювала?

— То я вам іще мало робила? А бодайже я була на сьвіт не родила ся, як я мала такого гаразду дочекати! Бодай мене, та бодай мене...

Digitized by Google

І так кождої днини.

Спокій пішов собі геть від хати бідної вдовиці.

* * *

Ніколи не чекала Мотря так нетерпеливо неділї, як тепер. У церкві побачить Настю. Побачить і заспокоїть своє серце... Прийшла неділя. Мотря прибрала ся, як могла найкрасше, причепурила ся і пішла на Службу Божу. З трівогою підходила до церкви. А нуж Настї нема... І справдї. Під церквою її не було. Увійшла до притвору, поклонила ся на право і на ліво, впала на вколїшки, устами говорить молитву, а очима по головах заквітчаних перебігає, чи не стріне Настиної між ними... Стрінула... Ось ті русяві, вичесані коси з шовковими стяжками, то Настині. Мотря видить, як Настина мати вичісувала їх новим гребінем, як заплїтала старечими руками.

А тепер на них сонїшне сьвітло перебігає і гладить їх з любовю, як мати дитину. Щаслива Настя. Колись гладив би ті коси Петро... Може й гладив?... Певно, що гладив, але більше гладити не буде!... Отче наш... і остави... яко же... довжникам нашим... більше гладити не буде...

Филя молитов людських обхоплює Мотрю, але не поривае її з собою, лиш відбиваеть ся від неї, як вода від скалї.

Більше не буде!...

Від престола зриваеть ся пісня, летить понад головами людий і як птаха вилїтае крізь двері на цвинтар.

Мотря не слухае її: Вона чеше Настю зелїзними гаками своїх завистливих очий. О, яка красуня, о, яка богачка. Розлучниця! Але Петро тих твоїх блискучих кіс більше гладити не буде!

Від дївочих наручних образів, прибраних у стяжки і цьвіти, розливають ся пахощі осінної

Digitized by Google

діброви, запах отави і цвитучої гречки, а по церкві ходить дим кадила, копіт сьвічок і зітхання людських грудий.

. . . Скорше їх смерть холодною рукою погладить і заскородить. Амінь!...

Сьвітло, запах, пісня, сонце і зітхання зливають ся в одну велику молитву, що летить під церковну баню і піднімає її високо під блакити.

Мотря заєдно глядить у те місце, де стоїть Настя і чекає хвилї, коли вона оглянеть ся і покаже своє змарнїле лице. Але Настя розмолила ся, не чує Мотриного зору і не підчиняєть ся її волї.

В церкві спів, сьвітло і молитва. ... Якоже і ми оставляєм... шепче Мотря без гадки своїми завзятими устами,.. Скорше смерть її погладить, як Петро — кінчить у гадках молитву.

* * *

Між двінницею і парканом, там де тільки двоє людий минеть ся, дігнала Мотря Настю. Зайшла їй дорогу і глянула в лице. Мати Божа! Те лице було кругле і румяне, як яблоко. Настя була здорова.

То не може бути. Дерева, хрести, гроби — кажіть, чи то може бути?

— Добрий день, Насте! Як ся маєш?

— Спасибіг. Добре. А тобі як, Мотре?

— Не дай так, Боже, нікому.

Хвилю дивлять ся на себе. Настя хоче спустити очи, але не годна.

— Ти чого так дивиш ся на мене, Мотре?

— Вже й дивити ся не можна. Дивлю ся, чи не змарнїла, Насте.

— А чогож я мала би марнїти?

— Чого? З невиспаних ночий, з великого коханя, з доброго дива, Насте.

Digitized by Google

— Тобі що, Мотре? Я тебе не розумію.

— Нема що розуміти, я кажу, що з доброго дива. Ха, ха, ха! З доброго дива, Насте.

Сьміючи ся, біжить як весела дівчина. На скруті стає, ще раз дивить ся на Настю і зникає за деревами.

— Які у неї страшні очи — думає Настя, вертаючи з церкви до дому. — Як у ропухи.

* * *

Мотрині очи ходили за Настею, як тінь за чоловіком. Куди Настя, туди й вони. Ставали край її постелї і відганяли від неї сон. Як їла, заглядали в ложку і відбирали смак. Настя бояла ся сама йти до комори, щоби там на самотї, не стрінути ся з тими поганими очима.

— Чого вона від мене хоче, Петре? — питала ся затрівожена Настя.

— З зависти, що я покинув її.

— А чогож ти її покинув, Петре?

— Бо наскучила ся. Чіпала ся чоловіка, як ріпях. Сама просила: на маєш, бери мене. Не люблю такої; тьфу!

— Щось менї видить ся, що нам добра не буде — казала зітхаючи Настя.

— Не знати чому не мало би бути! Поберемо ся, розживемо ся, а є на чім, і буде добре. Хтось слухав би там дурної дївки.

— Не дурна вона, Петре. Подиви но ся на її очи.

— Овва! чи мало я очий видів. Та ще не вкусить тебе ними.

— Вкусити, не вкусить, але як люди кажуть: „Недобрі очи, то погана сила.“ Колиб ти видїв, як вона вертить мене ними аж до самого серця... Віджени ті очи від мене.

— Авуш! Авуш! — зачав сьміючи ся Петро. Він тупав і плескав у долонї немов би писк-

ливі кури виганяв із повітки. — Авуш, Мотрині очи, авуш!

— Цить Петре! Ще хто почує, прийде, застане нас самих.

— Ну, й велике дїло, як побачить, що я тебе цїлую.

— Петре! Пе...! — кричала Настя видираючи ся з його кріпких обіймів... Петре!

Довкола них пахла отава, сьвітив місяць і крізь городжені стїни чути було, як „старі“ хропіли в хатї.

* * *

Мотря гинула з нетерпеливости. Як тільки мати вийшла, вона підходила до припічка, прикладала ухо і слухала. Здавало ся їй, що чує звідтам якісь зітханя і стогни, якби там хто мучив ся проклинаючи сьвіт і долю.

— Так буде тій розлучници, Настї. Коли? І чи справдї буде. Таж вона така сьвіжа і здорова, як колиб нїчого не було. Чи не хотїла ворожка позбути ся її і порадила ту нещасливу жабу?

На таку гадку брала її лють і розпука. Лишала хату розтвором і бігла в село. Як здибле Настю, то розірве її, видре тії сиві очи, розшматує біле, як у панночки лице. Не буде мати Петро що цїлувати!

Але Настї не могла нїде стрінути; анї у сусїда, нї в склепі, нї над рікою, де жінки перуть біле, нїде. І Мотря, зігнавши свою злість на кім попало, вертала домів, щоби за хвилю, як нїкого в хатї не було, надслухувати, що дїєть ся в печі і попадати ще в гірший гнїв і ще гіршу лють.

* * *

Digitized by Google

Тим часом люди зібрали останні гречки, викопали бульбу і почали домашні роботи. Дехто йшов у двір до машини, дехто з сокирою в ліс. Над село спускав ся холод, мрака і сонливість осінна. Здавало ся, що от-от і ті кривобедрі хати розмокнуть ся в дощах і розлїзуть у болотї. То знов здавало ся, що цїле село, як гнїздо мух, засне на зиму.

Тільки під вечір робило ся живійше. З коршми лунали голосні крики і розмови, хатам курило ся зі стріх, як із чубів і крізь тупу темряву, як перестрашені очи, горіли віконця хат. Де яснійше мерехтїло сьвітло, там були вечерницї. По шибах пересували ся якісь тїни і чути було, як раз-у-раз скрипіли хатні двері. То сходили ся вечірничники і вечірничницї.

Мотря приходила пізно і сидїла при самім порозї коло мисника, якби бояла ся, щоби її не викинули. Сїдала тихо і незамітно, а як цїла хата розговорила ся, розспівала, або заслухала, вона пускала веретено як фуркальце, навгад тягнула нитку, а сама впивала ся очами в Настю. Шукала на її лици слїдів хороби.

І ось здаєть ся їй, що Настя дійсно збілїла, що румянцї її приблїдли, як квітки під осїнь і Мотря з лекшим серцем береть ся до прядива... Але то йде так поволи і Бог зна, коли скінчить ся, а Мотря хоче зараз.

* * *

На одні вечерницї Настя зпізнила ся і сїла коло Мотрі.

— Ти чого так змарнїла, Насте?

— Я?

— Таже не я!

— Так тобі здаєть ся, Мотре. Я здорова.

Мотря закусила зуби... Хвилю тихо. Лиш веретена фуркотять і казка, прибрана в краски

веселки і проміня місяця на лїтній ночи, йде через хату шелестячи шатами з шовків і саетів... А по хвили:

— Ти чому питаєш ся, Мотре?

— Бо виджу, що ти стала така, як страсть.

— Як страсть...?

Настине веретено вириваєть ся з рук, кидає собою на долівцї, як підстрілений птах і лягає коло порога.

— Порадь ся доктора, Насте. Як змарнїєш, то хлопцї перестануть любити.

— Хлопцї? Хіба я за них стою?

— Ну то Петро...

Розмову перериває пісня.

При пращанню каже Мотря до Настї: „А порадь ся доктора, Насте. Порадь ся, бо тобі моя кривда боком лїзе!“

* * *

Ті слова запали Насти глубоко в душу. „Се моя кривда тобі боком лїзе“ — сказала Мотря. ... Її кривда... Так, вона її скривдила... Вона? ... Може Петро?... Обоє... А може нїхто...? Може так мало бути...? Таж цїлий сьвіт то одна кривда. Щож вона винна, що Петро припав до неї? Годї, годї!

Як могла, розважала себе Настя, але Мотрині слова жужжали їй в ухах, як ненависні чмілї.

— Петре! Верни ся до неї.

— А тобі що до голови прийшло, дївко? Я до неї? Або менї очи заступило?

— Ма зробили їй кривду. Вона пімстить ся на менї.

— Чим? Язиком?

— Не знаю чим, але пімстить ся. Верни ся до неї, Петре!

Digitized by Google

— Ігі! Здуріла дівка. Я хочу на заповіди нести, а вона менї каже: верни ся. Нема дурних. Щось тобі в голову влїзло, як дитинї і не даєш менї спокою. Тай себе ти їш без потреби.

— Я не їм себе, Петре, а їсть мене якась трівога. Щось ходить за мною і каже, що нам не буде добра. Диви, як я дріжу.

— Дріжиш, бо зимно. Притули ся до мене, та буде тобі теплїйше.

— Я не з зимна трясу ся, Петре, а зі страху. З великого страху... Колисьтут менї снило ся, що мене клали живцем до гробу. Я пручаю ся, кричу, а вони мене шубовть до ями, тай землею, тай землею... Як пригадаю собі, то мороз йде по тїлї.

— Кажу тобі, притули ся до мене, то загрієш ся. О, так. А видиш... Ще близше, близше. А правда, що тепер тобі тепло? Не бій ся, я тобі не дам кривди зробити. Так, так..

На дворі мело першим снїгом.

Настя не годна заснути. Щось її то за рукав сїпає, то за ногу термосить, щось сьміеть ся над нею. „А що? Виділа, чи видїла? Правда, як там страшно?“ Насти здавало ся, що вона завмирає і що її живцем кидають до гробу. Хоче відітхнути, не годна. Гори звалили ся на груди... Так цїлї ночи. Деж ті часи, як вона набігавши ся по городї, або по пасовиску за товаром, падала на лаву і каменем лежала до білої днини. Вона й тепер пробує притомити ся роботою, але се не помагає. Повіки не хочуть замикати ся на ніч. Вона мусить дивити ся на стелю, яка пригадує їй склеплїннє гробу і на двері, які за хвилю мають відчинити ся і впустити щось білого, страшного — і на вікно, з якого глядить на її муки Мотря.

Вона не витримає так довго. Здуріє, або зробить собі конець...

Digitized by Google

* * *

Колись була Настя така весела, що парібки називали її „весною“. Куди йшла, то співала. Сама співанок вигадувала, бо тих, що знали в селї, було для неї за мало. Тепер, нї пари з уст.

— Щось починили дївцї, — каже Настина мати.

— Вам, баби, нїщо мудре до голови не прийде. Хоче віддавати ся тай вже. Мушу я з Петром на розум поговорити. Може він думає, що я її не дам, а я прекращого зятя і не знаю.

— Весїлє весїлєм, а щоби дївка без хороби так нидїла тай марнїла — то воно не може бути. Щось їй мусїли завдати.

— Як маєш менї таке дурне говорити, то красше не обзивай ся до мене — каже відвертаючи ся до стїни Настин батько.

За хвилю він так храпить, якби по стриху їхав із набором віз. В хатї лишаєть ся стара мати з своїми думками і безсонна донька, яка вдає, що спить.

* * *

Весело бувало при копаній керници; особливо вечерами, зимою. Тодї жінкам і дївчатам не так спішно до хати, і вони радо витягаючи по черзї воду клюком говорять тай сьміють ся. Та керниця мусить вислухати всьо, що в селї стало ся. І хто з ким побив ся, хто з ким полюбив ся — всьо вона мусить знати.

Колись і Настя виходила за водою в таку пору, щоби здибати ся з дївчатами і поговорити собі. Тепер вона ходить пізнїйше, як нема нїкого. Не любить людських очий; не хоче, щоби приглядали ся їй та випитували: чи дужа? Як сонце сховаєть ся за громадську гору, як счезне останній смуг, що його днина кидає на землю немов

Digitized by Google

спомин по собі, тоді вона йде. Часом прибіжить, гляне в чорну яму, витягне одну коновку, другу і як перестрашена втїкає в село. То знов задивить ся в глубінь, якби питала ся в неї, кільки прагнущих уст вона напоїла, кільки зітхань, кільки слїз приняла в свою пропасть

— Як там чорно!... Чорно, але спокійно, як у гробі... А хто знає, чи в гробі спокійно? Боже! Коли й там нема кінця нашим трівогам, коли й туди йде за нами любов і ненависть, коли й там не годен сховати ся від нудьги... Страх погадати!

Настя витягає одну коновку, ставляє на цямриню, потім другу, потім закладає коромесло, завдає собі на плечі і йде. Коновки скриплять, вода бовтаєть ся і виливаєть ся на стежку; Насти так тяжко, якби несла не воду, а олово, або гріхи.... Якби несла гріхи.

Стежка блищить ся перед нею, посипана тут і там снїгом, що не вспів іще стопити ся в болотнистих калюжах. Настя вдивляєть ся в ту стежку і здаєть ся їй, що вона вже иньшими не буде ходити, що всьо її пожите буде таке сїре, як отся стежка і таке важке, як отсї коновки на плечах.

І чому? Таж вона одиначка, а батько богач. Таж віддасть ся за Петра, а Петро її любить. Чогож їй так тяжко та нудно? Звідки ті сїрі думки? Вона мусить бути щаслива, вона хоче жити і буде жити...

Так думаючи підходить до перелазу.

— То хто?

— Мотря.

— Чого ти хочеш від мене? Відчепи ся! Не ходи за мною, не диви ся на мене своїми недобрими очима.

— Чого я хочу? Хочу кари на тебе. За своє щастє, за своє змарноване житє.

Digitized by Google

— Пусти мене! Кара в божих руках... Я тебе не бою ся, я на перекір тобі буду щаслива...

— Щаслива! Не довго трівати ме твоє щастє. — Я на тебе замурувала жабу... Поки та жаба мучить ся в мурі, поти й твого житя. Я маю твоє житє в своїх руках. Будь щаслива!

І Мотря зникає, наче привид. Настині коновки наповняють ся проклоном, стежка зачинаєть ся западати перед нею, довкола неї робить ся пітьма і нудь і безвихідне горе.

* * *

Довго якось борикаєть ся осїнь із зимою. Вже впаде сніг, вже приморозок постинає болото, вже вітер зачне холодом прошибати, аж ось диви — так коло полудня втишить ся на хвилю, сонце з поза брудних хмар усьміхнеть ся, і від того усьміху щезне сніг, змякне мороз, втихомирить ся вітер. І знов дощ пустить ся з хмар, як вода з мокрих ряден, знов розкиснеть ся болото, а вітер із нудьги вчіпить ся сухої гиляки та стане нею викручувати на всї боки. Не годен діждати ся, щоби білий, зимний, чистий сніг, покрив зневолену землю на зимовий відпочинок...

Кілько днів мучить ся Настя і не годна умерти. Що люди придумали, що пригадали, всьо нещасливі родичі робили, та годї. Забагла образу з церкви — принесли, забагла води з далекої кернички — подали, просила зїлля з монастирського городу — нарвали — чогоб ті богаті родичі для своєї дочки одиначки не зробили! Деж на таку муку дивити ся... Зразу старий сидїв коло хорої в хатї та чекав, чи не захоче чого. Тепер увійде, стане біля порога, подивить ся і лице йому так викривить ся, так зімнеть ся, якби його хто за душу вхопив — обернеть ся і хіба на другий день знов на хвилину прийде.

Google

Тільки мати не лишає Насті, ні на хвилю. І де в неї стільки терпеливости возьметь ся, звідки вона бере тих слїз, що пливуть з очий, як вода жерельна! А тут іще й сусїди приходять потїшати і радити. Великої сили треба, щоби то всьо перебути...

— Мамо, який нинї день?

— Пятниця доню.

— Вечір?

— Ніч, дитино.

— А сніг є вже?

— Нема, донечко люба. Але буде. Ось так червоно небо заходило, певно вітер його надує.

— О — ох!

Зі стріх капає дощ, а в угли хати тоненький, пискливий вітрець тягне своє безконечне, фі — — —!

— Мамо.

— Що, донечко моя?

— Ходїть до мене близше, я маю вам щось казати.

Мати нахиляєть ся над хору і чує, як у її грудьох клекотить і грає якась страшна, нелюдська музика. Донька ловить маму за шию і кидає в її лице великі, зимні, страшні слова, одно по другім, одно по другім. Стару, якби хто молотом по голові бив, чим раз дужше, чим раз дужше.

А вода зі стріхи цяпотить і вітер в углу хати витягає своє безконечне фі — і — —.

Нараз донька пускає шию матери, падає на постелю і просить:

— Йдїть до неї, йдїть зараз до неї!

Мати бере хустку і біжить.

* * *

Digitized by Google

В Мотриній хатї ще сьвітило ся. Стара латала якусь дранку, Мотря підбілювала піч. Вона пильнувала тепер тої роботи дуже.

Як Настина мати відчинила двері, обі мало не крикнули з дива. Богачка? в таку пізну пору? чого?

А вона стояла на порозї, задихана, зневолена, збіджена і дріжала, як у пропасницї.

— Просимо близше, тай кажіть, що вас в таку пізну пору привело — відзиваєть ся Мотрина мати.

А вона закусуючи зуби каже: Мотря знає, по що я прийшла.

— Знаєш, Мотре?

— Не знаю. Звідки маю знати.

— Най тобі Бог простить, звідки ти знаєш, а тепер я тебе прошу, май хоч крихітку совісти; таж і ти колись будеш конати; змилуй ся над нещасливою; я мама, благаю тебе, змилуй ся над Настею, дай їй спокійно вмерти!

Мотрина мати дивить ся то на доньку, то на ту нещасливу, мов божевільну жінку і в голові їй щось зачинає свитати.

— Мотре! Правда то?

— Правда, чи не правда, то моя річ.

— Але я, твоя мати. Мотре, Бог тебе скарає.

— Я вже більшої кари не бою ся.

— Відвали каглу, — кричить Настина мати — або замаж, залїпи її до остатка. Я тебе остатний раз прошу! Відвали каглу.

— Просите... Най буде... Можете йти додому... Вже досить кари.

— Мотре!

* * *

Digitized by Google

Настина мати вже не застала своєї доньки між живими. На завтра впав білий, зимний, грубий сніг.

Настю повезли на цвинтар на санях.

Digitized by Google

Звичайна історія.

Осїнний, безконечно довгий вечір. Сиджу при столї і пишу. Та писанє якось не йде. Гнилий, холодний воздух наляг думки. Відкладаю перо і приглядаю ся лямпі, що стоїть на улицї, супротив мого вікна. Кривий, підгнилий паль хилить ся, якби втомив ся і хотїв класти ся до рова спати. На ньому скляна лїхтарня, а в нїй невеличка лямпа. Горить, як за цапову душу..... Довкола неї рої дрібосеньких мушок. Безнастанно кружляють і пхають ся до сьвітла. Одна за другою жене, а розбивши ся об шибу, паде в діл.

З верха мрів дрібоньки дощик, такий, як мрака. Маленькі, срібні каплї мішають ся з нетлями і нераз не пізнати, чи се упала нетля, чи дощ.

Чую, як в ринві щось зашелестїло.

Зразу тихо, якби хто сльозу пустив по склї, а потім голоснїйше і частїйше: кап, кап, кап... То дощ.

В такий вечір найкраще сидїти в любім товаристві та раду радити, або журу журити. Та ба! Де тобі товариства узяти та ще любого!

Став біля зимної печі і думаю, чи буде завтра погода, чи нї, чи дістану один лист, чи більше. В тім за дверми чую шуранє ніг, потім

Digitized by Google

обтиранє носа, одного, або двох, а в кінци легонький стукіт.

— Прошу.

Відчиняють ся двері і на порозї являє ся обємиста особа знайомого сьвященника.

— Слава Богу!

— Дай Боже здоровля! Прошу близше, най отець сїдають.

— Дякую дуже, але я від разу до річи. Зо мною приїхав учитель моїх дїтий. Хорий бідолаха. Завтра рано хоче бути у лїкаря і вертати до своїх родичів. Чи не переночували-б ви його? Бідний, а дуже чесний хлопчиско.

— Га, як переночувати, то переночувати. Най простить, як йому не буде добре і най, борони Боже, не вмирає.

— Жартуйте здорові, але я його покличу, бо там нездоровий воздух, а він кашляє.

І справдї в сїй хвилї, якби на знак, залунав кашель чоловіка, та такий сухий і прикрий, якби хотїв серце з себе викашляти. Що втихне, то починає на ново, аж в ухах ріже. За третїм, а може четвертим наворотом кашель зовсїм утих і в хату увійшов хорий.

Був високий і худощавий. Рамена мав піднесені, а голову всунену в тулів. Чоло, як вапно біле, а під ним глубоко — глубоко, горючі, сині очи. Мінили ся вони раз-ураз. То завмирали спокійною байдужністю, то займали ся живим огнем надїї. Лиця запалі, якби себе і всю шкіру хотїли втягнути до середини. — Привитав ся і почав виправдувати свій кашель. Не підняв ковнїра, а на дворі дощ і зимно, тому його гірше кашель мучить. Говорив несьміло і соромливо, якби знав, що робить собою прикрість.

— Ну, але я панів попрощаю — сказав пан-отець. — На возї жде жінка. — Моє поважанє...

Digitized by Google

Попрощав ся і вийшов.

Від дверий вернув ся.

— А уважайте на себе. Лікареви скажіть, що я йому кланяю ся і прошу, щоби вас добре оглянув. На селї, у родичів, пийте молоко і ходїть багато. Книжки лишіть на боцї. Що вам із книжок, як не будете здорові?

Говорив скоро, якби з тими словами скидав із себе важкий тягар і утїкав від нього.

— А не забувайте про нас і від часу до часу відозвіть ся хоч кількома словами.

— Добраніч!

— Добраніч! — і ми лишили ся самі. Глупа, немила мовчанка зависла над нами. Ми були, як люди, що себе не розуміють, бо до одного сьвіта не належать. Він відчував мабуть весь гнет такої марної ласки, як нічлїг, я дивлючись на нього згадував евангельські слова: „суета сует, і всяческая суета“.

Всї наші змаганя, щоб завести розмову, звелись на нїнащо. Вона вривала ся на кількох словах сухих, формальних і ми дальше мовчали. Ми бачили се і розуміли і було нам дуже немило. Ми нарікали на зимно, болото, на нездоровий воздух, а поза те нї на волос дальше. То він сидїв, а я ходив по хатї, то я сїдав, а він прохожував ся від вікна до печі, від печі до вікна. Я чув його короткий віддих і бояв ся, що ось-ось зайде ся кашлем і буде різати мої уха, — він, мабуть відчуваючи мої гадки, душив у собі той віддих і той кашель.

Оглянув образи на стїнах і підійшов до полицї з книжками. Читав наголовки і перевертав листки. Очи його оживлювали ся, запалі лиця виповнювали ся і наливали ся кровю.

— Ви мабуть любите читати?

— Ще й як! Від малої дитини книжка мала для мене якусь дивну принаду.

Digitized by Google

Я вірив, що кожда з них криє якусь тайну і розвязує важне питанє. Читаючи, здавало ся мені, що нові частини сьвіта розкривають ся передомною, що якісь щільно затворені комірки відчиняють ся в моїм мізку і звідтам вилїтають думки.

Я любив дуже читати.

— А нинї?

— І нинї люблю, хоч иньшим оком дивлюся на ті білі листки, покриті чорними значками.

— Так, так! Очи наші зміняють ся. Не одно, що було рожеве, стає сїрим. І навпаки.

— Добре кажете: і навпаки...

Розмова наша знов встрягла, як той віз у болотї. Я гадав: коли він хорий, то по що його бентежити гадками. Нехай спічне. Але він мабуть не хотів спочивати, а противно бажав виговорити ся. Видно було, що в його голові призбирало ся багато гадок, а в його серцю багато почувань, які він доволї виносив і вигрів і які бажав пустити в сьвіт. Але де й коли?

І менї здавало ся, що він дивить ся на мене і питає ся самого себе, чи можна зі мною побалакати щиро.

Я не міг знести погляду тих хоровитих очий і відвернув ся до вікна.

На улиці лямпа заєдно хилила ся над рів, нїби втомила ся від довгого стояня і хотїла положити ся спати. Рій мушок заєдно крутив ся в якімсь безрозумнім бажаню сьвітла і товкмосив ся і падав у болото. В ринвах хлюпотів дощ.

— Нераз у вечір здає ся нам, говорив недужий, що на горі, за нашою хатою стоїть руїна якогось замку, з визубленими вежами, з високими вікнами. Приходимо, — а то корчі лїщини і кілька беріз. І хоч знаємо, що старий замок не може в один вечер вирости там, де рано росли берези і лїщина, то жаль нам за ним. Так жаль

Digitized by Google

за тими творами молодої уяви, за тими поривами, за тим любим жаром.

Затяв ся, — немов соромив ся своїх фантастичних слів, але за хвилю почав на ново:

Як нині тямлю. Була неділя. Мати ліпила пироги, батько збирав ся до церкви. Пахли липи, бреніли пчоли, сьвітило сонце. І кращого запаху я ніколи не чув, нічого яснійшого я не бачив у сьвіті над ту сорочку, яку тоді мати вложила на мене. Виджу, як руками злїплює тісто, а очима дивить ся на мене. Так радісно, так любо. Потім озвали ся дзвони. Ми пішли до церкви. Батько стояв між ґаздами і держав сьвічку в руках. Я між школярями, на самім передї, перед іконостасом.

Крізь вікна вливало ся сонце і грало ся по образах, по хрестах і по тих головах, вичесаних на сьвято. Нераз, коли мені на сьвітї дуже зле і дуже чорно, то пригадую собі ту неділю, те сонце, ті липи, ту свою білу сорочку...

Замовк. Вдивив ся в замкнені двері і мені здавало ся, що саме тепер прийшла така чорна хвиля і що він пригадує собі ту ясну неділю. Я видів, як по його лици скотила ся слеза і вірити не міг, що ті запалі очи годні добути з себе ще хоч би одну, останню слезу. Я знов відвернув ся до вікна і знов побачив перехилену лямпу...

— Тої неділї, говорив дальше недужий, рішила ся моя судьба. Здавна учитель намавляв мого батька, щоб віддав мене до школи, але батько не мав відваги, бо був бідний. В ту неділю пан-отець покликав нас до себе, дав якісь листи і казав, що мене приймуть у бурсї.

Відвезли мене до тої бурси.

Зазнав я там усього, чого зазнати може бідна хлопська дитина. Нераз було так прикро, що хоч гинь. Але я зуби закусував і терпів. Хо-

Digitized by Google

тїв науки. Нїчого більше, лиш тої науки, тих книжок.

Але наука була якась иньша, як я собі уявляв у своїм умі. Якась мертва, суха, нецїкава. Може воно так треба, гадав я собі, може воно змінить ся і чекав терпеливо. Так минув рік.

З добрим сьвідоцтвом приїхав я до дому. На цїлих шість недїль. Ах, Боже! То було шість недїль раю, крім одної хвилї пекла. Перед від'їздом, знов у недїлю, пішли ми з батьком до церкви. Знов горіли сьвічки, співали люди і сонце розчісувало вимащені голови своїм золотим гребінцем. Я не молив ся; я вслухував ся в той шепіт молитви, що нїс ся по церкві з соток уст, я впивав ся тим чаром спокою, віри і надїї, який бачив на лицях людий.

По Службі Божій пан-отець закликали нас до себе, випитували про школу і заохочували до науки. — Учи ся, хлопче, бо тепер без науки тяжко чоловікови жити. — Потім всунули менї в жменю дрібних гроший і сказали: — Ось маєш, то на книжки. Я нинї відправив для тебе один акафист.

Ті гроші запекли мене коло серця. Заскоботали в горлї, здавили і — я заплакав. Чого? — не знав у тій хвили. Чи з вдяки за добре серце, чи з сорому за біду свою і неміч. Я віддав ті гроші батькови, а собі лишив спомин. Той спомин ходить за мною до нинї...

З того часу я почав заробляти. Помагав товаришам учити ся і робити задачі. Знаєте, який то заробок. Богато працї, а мало платнї, а ще менше дяки. Та все-ж не забуду нїколи першого, заробленого ґульдена. Я почув у собі якусь нову силу; в менї скріпила ся надїя. І я щось можу... Почали ся лекції. Мене зробили бурсовим інструктором. За те відобрали менї весь вільний час. По ночи мусїв я перероблювати лек-

Digitized by Google

ції, а по заранках перепитувати. Але батько не доплачував за мене і я навіть одягав ся за свої гроші. До нині тямлю ту першу блюзу, що я собі сам справив, і ту хустку, яку купив для матери на гостинець. Не знаю тілько, хто з нас більше тїшив ся нею, мати, чи я? Деж то, такого сина має.

Всьміхнув ся тим сумним, безнадійним усьміхом. Відкашельнув і говорив дальше:

— І деж-би я погадав собі, що того щастя менї позавидують, що погана зависть і злоба може зрости навіть у молодім, незіпсованім серцю. Був між нами син сїльського писаря. Такий бідний як я і пильний, лиш талану поскупив йому Пан-Біг. Що я годину, то він учить ся три і ще добре не вміє. Нїхто йому лекції не давав і він сам видїв, що иньших не може вчити, та все таки дивив ся на мене боком і плекав злість до мене.

Гадав я собі: нехай, я-ж йому нїчого не винен. А саме тодї почав ся в нашій школї живійший рух. Почало ся горячкове читанє, розбурхали ся молодечі уми. Нїчого злого в тім не було, нїчого грішного. То будила ся народня сьвідомість і звичайні людські почуваня облекали ся в якусь виразнійшу форму. Книжки лїтали з рук до рук, як ластівки весною. А куди пролетїли, робило ся яснїйше, ширшало небо, квітчала ся земля цьвітом надії...

Кихи, кихи, кихи... тут вхопив його кашель, вимучив і пустив.

Видно, що менї і згадувати не вільно, — говорив сумно. — На чім я став? Ага! Так читали ми, а голови горіли. Найгірше, що нїколи було читати. В день школа, в вечір наука, лишає ся віч. Ну, але розум від чого? Я лягав спати разом зо всїма, а по годинї дрімки, як усьо каменем поснуло, вставав, сьвітив свою власну сьвічку і читав. Читав далеко поза північ. На

Digitized by Google

рано біда! Очи печуть, якби хто піску насипав. Але то не довго, лиш зразу, потім привикли. І всьо було добре. Аж раз якось лежу собі, сьвічка горить, як над мерцем, читаю — коли чую, хтось йде. Не встиг сьвітла згасити і сховати книжки, як настоятель, мов із під землї виріс. Пішла моя книжка — пішов і я. — Прогнали.

— Іди, синоньку! — кажуть до мене — іди, та дякуй Богу, що на добрих людий трафив, бо иньші були-б тебе знищили на віки. Таж ти міг цїлу бурсу з огнем пустити, таж ти міг дїтям голови до чиста позавертати. Іди собі!

Кажуть, що всьо те видав мій товариш, отсей писарський синок. І що йому з того прийшло? Анї розуму не прибуло, анї гроша! Хиба, що злість свою наситив моїм нещастєм. Бо тепер справдї почало ся моє нещастє.

Перше вважали мене хоч бідним, але добрим і порядним учеником і заявляли се при всякій нагодї. Тепер кождий глядїв на мене кривим оком.

Просив я учителїв, щоб дали лекцію.

Обіцяли, що дадуть, як буде.

Жду, лекції нема. А тим часом гроші йдуть. Що мав зложених, вибрав і проїв та перемешкав, а тепер роби, що хоч. Випровадив ся я за місто далеко, до бідного міщанина і мешкав разом із двома такими, як я, бідолахами. Ми тулили ся, як ластівки під стріхою. Хатина маленька, а народу багато. Встаю бувало рано як бовван, сьвіта божого не виджу. Скинув я гордість із серця, пишу до батька. Пришлїть, кажу, Татуню, кілька ринських, бо така на мене потреба зайшла, що ради собі не дам. Як зароблю, то віддам. Знаєте-ж мене.

Писав я той лист і плакав, потім носив кілька днїв із собою, поки пустив на почту. Нїхто не знає, як менї мило було його слати. Прийшли

Digitized by Google

грощі, раз, другий, третїй. За третїм разом прийшло і письмо.

„Наказую тобі, сину, шанувати кождий крейцар, бо ти може не знаєш, як ми на нього гірко працюємо. А може ти, небоже, на пана переходиш? Коли так, то спамятай ся, та пожалуй своїх бідних родичів“.

Такий був лист. — — — Але що я вам голову морочу? Ви мабуть і спати хочете, а менї на балаканє зібрало ся. Але щось таке на мене зайшло, що мушу виговорити ся.

— Й овшім, я рад слухати, хоч то звичайна історія. Лиш бою ся, щоби вам не пошкодило.

— Е, не робіть знов із мене хорого. То такий звичайний кашель. Треба лиш відпочати і вилежати ся, то перейде. Коби як скорше до дому, до мами. Таки нема як мама! Рік тому, то я був гірше хорий, а подужав; дасть Бог і тепер прийду до себе. Тодї, по тій біді, то я був приїхав такий як тїнь, лиш шкіра і кости. Як побачила мене мамуня, то аж сплакала.

— Ото, каже, синоньку, тебе зівчило, аж дивити ся лячно. А потім як узяли ходити коло мене, то молока, то сира, то курку дадуть, як нїхто не видить і геть мене відпасли.

Та що з того, коли спокою я не мав. Совість мене гризла — бо в хатї була біда. Всьо йшло до гіршого... Ви бачили може, як то нераз на селї буває. Стоїть собі хатина чепурна і весела. Аж ту диви, вікно збило ся, нового не вставили, лиш шматиною заткали; ворота відорвались, нїхто їх не завісив, вітер козлинє розніс, нїхто другого не поставив; ого, то вже не добре. То біда увійшла на подвірє і почала господарювати. Ще трохи, а побачиш, як ґазда з ґаздинею пічне за волосє водитись, як тихцем одно перед другим возьме застави до Жида носити, як усьо зведеть ся на нїнащо. Зрозумів я, до чого воно йде і зро-

Digitized by Google

било ся менї лячно. Питаю раз татуня, чому воно так? — А но, — відповідають — усьо йшло на тебе, на ту твою школу тай тільки. — Як я то вчув, то так, якби мене хто каменем по голові тарахнув. Почекайте-ж, кажу до себе, не хочу я від вас анї крейцара більше. Якось я собі дам раду. Метнув ся туди, сюди і найшов собі лекцію на селї, на цїлий рік. Де? — знаете. Записав ся я в ґімназії приватистом і поїхав. На моїх нових господарів не нарікаю, але дїти, най їх Господь врозумить, бо я не годен! Що наморду-вав ся, не годен! Та ви їх знаете. Видали-ж їх. Але що то при гостях, то ангели. Вам їх побачити, як нїкого нема! Тодї вони вам покажуть, по чому локоть! Одного батька бояли ся, а більше нїкого. Ой, мав я з ними гірку годину! Сиджу, бувало, годину над одним латинським уступом, от-от, здає ся, доведу до путя. Ще раз, іще раз, іще раз. Кажу перейти наново від початку, а вони анї в зуб. Ну, гадаю собі, тут уже всьо кінчить ся. Тут сьвятої терпеливости за мало. Тимчасом показує ся, що вони змовляли ся і вдавали дурнїв, щоб лишень мене їсти і дратувати. Або нераз сидимо за снїданем, а потім має бути лекція. Говоримо, хлопцї пють молоко, слухають — аж тут дивись, ого і слїд за ними пропав. Пішли. Бог знає куди. І нераз треба було годину шукати, або й більше, заки ми їх найшли і привели до книжки. Прошу їх, благаю, толкую, що я сам хочу учитись, що грудий менї шкода, що здоровлє трачу, а їм анї в думцї! Вони тільки того й хочуть. А скажу, бувало, батькови, то знов пекло. Бо він їх хотїв коротко в руках держати. Раз, по такій моїй жалобі, розходив ся на добре. Одного хлопця вибив, другого жінка з рук ледви вихопила, бо бояла ся, щоби не прийшло до нещастя. І що менї тут бідному почати? Хоч із хати тїкай. Якось та буря втихла,

Digitized by Google

чую, говорять вони собі обоє. Звичайно родичі. Діти нічого не винні, бо діти дітьми: молоде, живе. Але я, прошу вас, я винен, бо поваги не вмію собі надати. Га, думаю, нема тут для мене місця. Зібрав свої клуночки і хочу забирати ся. В тім пригадали ся менї батьківські слова: „Всьо йшло на тебе, на ту твою школу і тому біда“. Куди не піду, все ті слова чую... Лишив ся я. Ходжу як у ярмі, на боки не оглядаюсь, на ніщо не зважаю. Терпен, спасен!

А тут і кашель мене вчіпив ся. Зразу короткий, легкий, а потім гірший і гірший. Прийшло в кінци до того, що я мусів науку переривати і годинами видихуватись, так мене мучив. Але се дурниця! Правда? Що то кашель?

І дивив ся менї в очи, так якби вичитати хотів, що я думаю.

Поїду на село, там менї мамуня наварять липового цьвіту і дадуть молока з гусячим смальцем. Що ті лікарі знають! Правда? Я їм анї дрібки не вірю; піду для сьвятого спокою...

І знов хотїв подивити ся на мене, але я заздалегідь відвернув очи до вікна. Саме в тій хвилї мійський слуга приставив свою драбинку до лямпи на улицї, видрапав ся по нїй, відчинив, дмухнув і загасив сьвітло.

Була одинайцята година.

— Бесїда говорить ся, а ніч іде. Час нам спочати! Ви завтра в дорогу. Поможіть відсунути від стїни канапу, щоби на вас не тягнуло.

— Не знаю, як вам дякувати, — відповів щиро, і як перепросити за сей захід.

Потім узяв поруче софи і замість посунути ним, підніс у гору. Бажав показати, що він не такий безсильний, як менї здає ся, але в тій хвилї очи набігли кровю, уста скривили ся прикро, а груди заревли кашлем.

Digitized by Google

Я зараз подав йому води, посадив і поміг порозпинати ковнїр. Він сидів, опершись о спину старосьвітського крісла і більше подабав на тїнь, або на привид, як на живу людину.

В годину пізнїйше було в кімнатї темно, як у гробі. Глубоку тишину переривав плюскіт дощу, чиканє годинника і важкий віддих мого товариша...

Я не спав. Сумне, а щире оповіданє нещасливого молодого чоловіка будило в минї рої гадок.

І він не міг заснути. Перекидав ся з боку на бік і зітхав та зітхав.

— Я вам не доповів усього, — почав він, впевнившись, що я також не сплю.

— Ще кілька слів, тим цікавійших, що кидають вони деяке сьвітло на житє нашої сільської інтелїґенції. Я, бачите, селянська дитина і серце тягне мене під курну стріху. Хоч ідеалїзувати того житя не маю причини, але тужу за ним, і радо до нього, хоч на хвилю, вертаю. А було в селї кілька таких ґаздів, з якими я радо де-не-будь видав ся, а найраднїйше в їх хатї. Ходив я туди не на обворини, анї з якогось нїби патріотичного обовязку, а просто тому, бо менї там було добре, бо пригадували ся якісь давні щасливі часи, бо там не було облуди.

Отже ті мої знайомства і гостини не подобались моїм господарам. Вправдї вони того не казали менї, але я догадував ся з питань, із натяків, із замітних кивань і потакувань головою. Се тягнуло ся кілька місяців. Я вдавав, що не розумію і ходив, як передше, по сусїдах. В селї почали ся готовити до заснованя читальнї. Вість про се дійшла на приходство і викликала загальне невдоволенє. Читальня річ добра, але чому її має засновувати хтось там, а не вони? Не втерпіла ґмость, а діждавши ся пригідної хвилї, взяла

Digitized by Google

мене на сповідь. Чого я по селї ходжу? Що я говорю, що читаю? Чи я знаю, що таке поступоване кидає на їх дім погане сьвітло, а вона має доньку?... і т. д. В кінци заявила менї, що їй се байдуже, бо вона остаточно зуміє стати висше над людську опінїю, але муж її має ізза мене всякі прикрости. Недавно докоряв йому на соборчику декан, що він під своєю стріхою держить небезпечного чоловіка, який поміж народом ширить радикалїзм. То, мабуть, стало причиною, що він не дістав відзнаки, а тепер готові його не звільнити від конкурсу.

По сїй розмові я рішив ся подякувати за хлїб і сіль і ждав лишень, щоби мої ученики зробили іспит. Я ще більше працював над ними, а вони ще меньше вчились, а більше менї докучали. Моя недуга почала рости. Кашель нападав мене чим раз частїйше і мучив чим раз більше. Мій побут став неможливий. Мене перестали кликати до гостий і вважали в хатї чимсь вправдї конечним, але немилим.

В кінци прийшов іспит і скінчив ся не найлїпше. Але, ей Богу, я сьому не винен. Маю совість зовсїм спокійну і коли жалую чого, то хиба того дорогого часу, що пішов на марне. Тепер я їду до дому. Боже, коби скорше! Коби я раз побачив свою стареньку маму, свого спрацьованого батька!... Розкажу їм усьо, як було і менї стане лекше. Потім верне здоровлє, а тодї, як не закочу рукавів, як не возьму ся до книжки! Всьо скінчить ся добре...

Коби лиш до рана. Здає ся менї, що як дихну рідним повітрем, як сяду під старою липою, то менї зараз, таки зараз полекшає.

Дальшої бесїди я не чув; важкий сон осїнної, слїтної ночи замкнув мої повіки.

* * *

Digitized by Google

Коло 7 години рано збудив мене, як звичайно, пес мого сусїда, що меньче-більше о тій годинї починав „урядувати“ с. є бігав по перед хату і лаяв на прохожих. Я встав і глянув на софу. Була порожна. Я підійшов до вікна і подивив ся на небо, а впевнившись, що погоди не буде, почав одїватись. Слота, недоспана ніч, сумна і довга розмова настроювали мене невесело.

По осьмій я пустив ся до міста. Як звичайно, стрічав я ті самі служниці, що ішли з кошиками на торг, того самого сторожа, що тягнув бочку з водою і того самого Жидика, що розносив сьвіжі булки по домах на снїдане. Лиш великий, маґістрацький віз здивував мене трохи. Чого він о тій порі туди їде? Ми порівнались і я мимохіть глипнув між драбини.

Вид був такий, що очи самі замкнулись, але за пізно, бо образ лишив ся під повікою і трівае там доси. На соломі, горілиць лежав молодий чоловік, білий як стїна. Очи запали ся глубоко і з тяжким та нїмим докором дивили ся на небо. На устах і на бородї слїди крови. Уста викривлені болем. На цїлім лици великий жаль і скаменїла мука.

* * *

Скоро сьвіт зірвав ся бідолаха і біг до лїкаря, але на сходах упав і кров його залила.

Не відітхне рідним повітрем і в тїни старенької липи не верне до здоровля.

* * *

На другий день його похоронили...

Похорон скінчив ся під вечір. Останні вертали родичі. Там, на цвинтари у містї, закопали вони всю свою надію, цїле своє будуче житє.

Digitized by Google

Ішли і за слїзми сьвіта божого не видїли. Поруч них громадка учеників, товаришів покійного. Вони потїшали старенькиx, як могли.

— Вертайте спокійно до дому, ми тут усьо самі поладимо. І сьвященникам подякуємо і до ґазет подамо.

Лице матери роз'ясиило ся. Піднесла очи і просила щиро: — Пішлїть до ґазет, пішлїть! Він за житя лиш у тих книжках сидїв, найже хоч по смерти подадуть його в ґазети...

Digitized by Google

Іван Медвідь.

То було таке тихе, галицьке село... Лежало у провалї, між двома горами, як у Бога за пазухою. Серединою провалу плив потічок, понад потічком, по однім боцї росли головаті верби а по другім бігла доріжка. Як хто їхав із водою, то здавало ся, що доріжка переганяєть ся з річкою, а як проти води, то здавало ся, що вони погнївали ся тай розійшли ся одно в гору, а друге в долину.

За потічком стояли хати.

Як піший хотів дістати ся до котрої з них, то закочував одежу, купав ноги по колїна, перелазив пліт, або відчиняв ворота і — гаразд. Як їхав возом, то злазив, брав худобу за поводи і переїздив річку. Коли вже був на другім боцї то любував ся, що ноги у худоби і колеса в водї такі чисті.

Той потічок, то була правдива благодать. У ньому і гуси плавали і худоба пила і люди спрагу гасили — всьо. Велика була вигода. Весною він виливав; наводнював подвіря, топив поросята в хлївци, а уступаючи лишав такий товстий намул, що бураки росли, як колоди.

Раз той потічок занадто розгуляв ся; забрав кілька хлївів і одну хату, а в тій хатї — бабу.

Digitized by Google

Але баба була стара і без того була би незадовго вмерла.

В тім селї був двір. Як би всї хати хлопські зібрав до купи, то може булоб тілько місця, що в тім старосьвіцькім будинку. Стояв він собі посеред великого саду і тілько зимою крізь обезлистнене гілля дерев дивив ся, як мерзли маленькі, хлопські хати.

В тім дворі жив пан в окулярах і панї з вічним кашлем. Обоє дуже старенькі. Зимою давали гроші на відробок, а лїтом мали дешевого робітника — і всьо було в порядку. Нї пан і панї, нї цїни за роботу не зміняли ся від непамятних часів. Держали ся худі і маленькі.

В селї не було школи. Лиш під зиму приходив якийсь панок і вчив цікавійших дїтий. За те давали йому їду і мешканє. Через зиму вивчив декого пізнавати „лїтери“ і писати „лумера“. З весною забирав ся з села, дїти забували, що в зимі навчили ся і всьо лишало ся, як перше.

На кінци села стояла коршма, по дворі найбільший будинок, найбруднїйший і найгірше обдертий. В коршмі був орендар, тютюн і горівка. Туди йшли хлопські гроші і здоровлє. Звідти розходили ся по селї співи пяних і крики посварених.

На другім кінци, на досить високім горбі, стояла церква. Колись, кажуть, довкола тої церкви росли такі лїси, що як туди пішла худоба, то тижнями не можна було її відшукати. Говорять старі люди, що ту церкву будували ще тодї, як на нас нападали Турки і Татари і тому її в такім безпечнім місци поставили. Що кілька лїт направляла громада церкву і тому вона з верха була така покривлена і сороката.

Як було з далека дивити ся на церкву і на обідрані, поперекривлювані хати, то здавало ся, що гурма дїдів вийшла з дому божого і сунеть

Digitized by Google

ся з торбами оден за другим понад річку, до коршми, підпираючи ся вербами, як палицями.

В селї був також піп. Старий, як найстарші господарі. Сповідав, вінчав, хрестив — усьо. Люди його любили, а він людий. Бувало каже: не слухайте, люди, нїкого, тілько мене, а буде вам добре на сьвітї. Жийте, як ваші батьки. Не дивіть ся на другі села, що заводять у себе Бог знає що. То всьо злі люди вигадали на вашу згубу.

Люди слухали панотця і в селї був спокій. Та ще був у тім селї млин, що вічно гудів і війт, що все кричав, нїби порядки робив. Той війт був також, лихий зна, від кількох лїт. Нїкому на гадку не прийшло вибрати другого війта, коли той є. І цїла рада також.

До того села вела лиш одна дорога. І виїзду з нього, здавало ся, не було нїякого. Тому не переїздив туди нїхто, хіба на празник які гостї до попа, або до двора на іменини. До хлопів приходив екзекутор.

Як хто перший раз приїхав до того села, то здавало ся йому, що тут уже конець сьвіта.

* * *

В тім селї жив Іван Медвідь, такий собі хлоп, як иньші, тільки що кулявий на одну ногу, сильно старий і лисий, як колїно. Та ще не дочував Медвідь на одно ухо, а як мав бути дощ, то на оба мало що чув. Ходячий барометер. Був Медвідь нї мудрий, нї дурний. Дурний не був, бо сьвіта не мало звидів, на війнї бив ся, умів читати і щоби з ким, то розмовив ся; всякі мови знав. А мудрий не був, бо нїкому нїчого не пропустив і чи то з двором, чи з попом, чи з урядом, з кождим хотів справу виграти. Колись був Медвідь господар на цїлу губу; мав гарну хату, кілька морґів поля, сїножатку, але на ті

Digitized by Google

права та на процеси йшло одно за другим. „Та що ви, сусїдо, доброго робите — говорили йому люди, — та на що ви починаєте собі з панами? Знаєте: свій за своїм тягне“.

„Я такий чоловік, як і иньші — відповідав Медвідь — а правда одна на сьвітї. О, дивіть! — тут показував на ногу. — Я за що її втратив? За те, щоби хлоп був також чоловіком“.

Люди дивили ся то на Медведя, то на його відтяту по колїно ногу і нїяк не могли зрозуміти, що вона має до хлопського права. От, дурнїє Медвідь на старість, думали собі. Бо деж хто видїв вигадувати якісь казети та читальнї та перевертати громаду до гори дном. Стількі лїта жили люди в спокою і було добре, а він усе щось нового вигадує. „Ви люди, не вибирайте пана та писаря на виборця, бо вони дадуть голос на такого посла, що понакладає на вас нові тягарі“ — каже бувало. А люди головами кивають тай так собі думають: „Може тебе вибрати, що? Не видїли такого мудрагеля“.

А як прийшли вибори то знов виборцями вийшов писар і пан, тілько що пан був уже старий, не хотїв їхати до міста і казав, щоби нарід голосував на його гуменного. Нарід голосував на гуменного і було добре. А пан як довідав ся, що Медвідь не казав його вибирати, то скликав своїх слуг і наказав їм остро, щоби пильно дбали, аби Медведеви анї патичка сухого з лїса не пропустили, щоби його худоба навіть ногою на панську стерню не ступила, бо він бунтар. І до міста доніс пан, що має в селї такого чоловіка, що громаду бунтує та просив, щоби на нього жандарми мали око. Ну, тай попав ся Медвідь на око. Як би так на другого, то давно здурів би, або пішов би до двора, поцїлував би пана гарно в руку і обіцяв би, що вже більше не буде мішати ся не до свого дїла. А він нї. „Я своє право

Digitized by Google

знаю і менї вони нїчого не зроблять — каже бувало. — Я тілько жалую, що в такім дурнім селї сиджу та людий до доброго не можу намовити. Таку вже менї Пан Біг дав долю“.

Пити не пив, але як при оказії зійде ся з людьми, як випе яку чарку, як зачне говорити, то варт було послухати.

„Люди — каже, мало не плаче — таж я вам не чужий, люди! Таж я вам злого не хочу. Послухайте мене, заведїть у себе нові порядки, бо зійдемо на нїнащо. Цїлий сьвіт йде на перед. Чи пани, чи Жиди, чи хто йно дихне, учить ся і мудріє, а ви все такі дурні, як були. Деж то може бути добре!“

Аж йому очи сьвітять ся, аж кулею зі злости стукає, так хотїв би нарід переконати. А люди слухають і нїчого. „Говори собі — кажуть. — Нові порядки, новий клопіт. А нам на що того? Ще з міста комісія приїде, або податки які понакладають, або до криміналу людий запакують, як по иньших селах переказують, о-о ми не дурні!“

А Медведя аж нема. Так вибрав би нову раду громадську, так заложив би читальню, склеп, шпіхлїр — та чи одно зробив би Медвідь, але щож коли в цїлім селї нема анї одної душі, анї одного чоловіка в цїлім селї не знайде, що зрозумів би його і згодив ся на його роботу. Дивить ся Медвідь на тих парубчаків, що то таке бутне ходить тай думає собі: „Може з них що доброго вийде, може в войську розуму наберуть ся так, як я?“ Але де там! Поженить ся, то стане господарювати і диви — таке дурне, як иньші. І Медвідь знов стоїть сам оден, як дуб посеред зрубу. Навіть власна жінка тай дїти і ті його не знають і ті йому не вірять. В очи жадне, анї словом не писне, бо боїть ся, але поза плечі то всяке виговорюють.

Digitized by Google

„Татуньо не знати по що на віча ходять, татуньо гроші на книжки викидають, татуньо те, татуньо се“. Чи то йому мило хоч би з других уст таке почути.

„Прийде час, що й вони провидять та йно шкода, що той час не приходить скорше“ — думав Медвідь, дивлячись, як дїти ходили не знаючи письма, як старі сновигали між хатою і коршмою не відаючи сьвіта божого, як село заливала весною вода, а зимою нужда і як воно потапало в темряві та в горю.

І звільна між селом і ним робив ся зимний, чим раз грубший мур. Через той мур дивив ся Медвідь на село з жалем та з гнївом, а село дивило ся на нього, як на старого, здитинїлого дивака. А лїта йшли...

* * *

Постарів ся Медвідь та знемощів до останка. Вже йому не вільно тепер кого будь прозивати: мулом, забитою палкою, то як там; уже тепер Медведя нїхто не боїть ся.

Ходить він сумний та мовчаливий; всї йому чужі і він для всїх чужий, як би з иньшого краю на старі лїта приїхав. Стане, бувало, серед села, подивить ся на бідні хати, покиває головою тай бубонить: „Пожаль ся Боже! Пожаль ся Боже!“ Найгірше йому з ґазетою. Давнїйше що недїлї ходив собі на почту і відбирав. Тепер не годен. А громада післанця нїби то тримає, але той післанець нїколи не ходить і почту хто хоче той бере. Раз учитель, раз піп, раз двір. Мало коли видить ґазету старий Медвідь, а тут чути, Москаль із Японцем воює, гень, далеко на сходї. Рад би Медвідь знати, хто кого бє, як та війна виглядає, чим скінчить ся. „Анї капля людської крови на дурно не упаде. Із тої війни мусить бути якийсь

пожиток“ — думає зітхаючи старий. „Але який?“

Раз якось під неділю прийшла до села страшна вістка. Японець побив Москаля і йде нїби на нашого, щоби панщину привернути. Від останньої хороби не було в селї такого страху, як тепер. Жінки дивили ся на чоловіків, а мами на синів, як на щось таке, що має стратити ся. Навіть дїти перестали пустувати та питали ся бабок і дїдів, що таке панщина. А дїди не хотїли говорити. „Не згадуйте, дїтоньки, казали, не викликуйте вовка з лїса“.

Як раз тодї випали в сусїдстві хрестини і старий Медвідь пішов.

На хрестинах, як звісно, без горівки не обійдеть ся; треба, як той казав, дитину гідно охрестити. А бабам, як самі знаєте, не багато треба. Випє по одній, по другій, тай уже пропала. Чоловіки, як кинуть собі, то набирають охоти; деякий такий острий, що то ну! а баба, як покушає горівки, то мякне; зараз її такий туск бере, що мусить плакати. Також і на тих хрестинах; як випили по чарцї, як згадали війну, то такого плачу наробили, що хоч із хати тїкай. „А що я бідна буду робити! А на кого він мене лишить! А я така, а я сяка!“ — аж уха болять слухати.

Котрийсь із ґаздів каже: „Якось воно буде. Якось воно Пан Біг дасть“.

А другий доповідає: „На війнї всї не гинуть. Трохи народу прорідне, то більше місця стане“.

А баби ще гірше в крик.

То знов котрийсь відзиваєть ся: „Або то зле мати таку жовту книжочку і від цїсаря гроші фасувати. То так, як би урядник який“. Баби, почувши про гроші, тихнуть, але як пригадають собі тих із книжечками, без рук, або без ніг, то ще гірший завід підносять.

Digitized by Google

„А то дурні баби, — каже присяжний. — Та чого ви плачете? Поки наш старий жиє, то війни не буде. Я вам кажу“.

Баби знов тихнуть, але за хвилю, як подивлять ся на чоловіків та на синів і погадають собі, що їх покличуть на війну і повбивають, що вони без рук, без ніг, або без голов лежатимуть на полї, зьвірам та птици на поживу, то такий їх жаль бере, що аж головами товчуть. „Ой, ой, ой! Падоньку нещасливий“.

„Цитьте, жінки! — обзиває ся котрийсь із молодших ґаздів. — Цитьте, бо то не ви за нами, а ми за вами маємо плакати. Тепер таке право вийшло, що баби підуть воювати“.

„Ой ціло!“

„Та не ціло, але дадуть вам кочерги тай коромесла і — гайда!“

„З такою гармією то щеби й наш Медвідь пішли воювати“.

„Я своє відвоював — відповідає Медвідь, — але вас треба би трохи післати. Може би вас кулї подрухали з того сну, може би вам від блиску баґнетів стало яснійше в головах“.

„А дивіть! Старенький ще свого не забули“.

„Може би так читальню?“

„Або склеп?“

„Або касу?“

Кождий що иньшого пригадував насьмішливо, а старого як би хто ножами шпигав.

„Соромітьсь! Десь иньші люди, як люди, а ви як нерозумна зьвірина; не знаєте на, що вас Бог сотворив і чого вам треба. От їсьте, спите, родите ся, умираєте, тай то ціла ваша робота“.

„Казане“ — почали доповідати люди.

„Не казане, а чиста правда. Як би я так міг, то я вигнав би вас як худобу на заріз, там де кулї лїтають і де блискають баґнети. Та мо-

Digitized by Google

же би там половина з вас лишила ся на місци, а друга може би хоч трохи помудріла“.

„Та ніби як?“ — питав ся дехто.

„А так, щоб ви пізнали, що як тут, у тім багні будете так тихо довше сидіти, то зігниете до решти. Нужда вас з'їсть, дурнота згризе вас, як снїть гризе зерно“.

„Еле, ле! Та бо ви говоріть яснїйше, бо ми такої мудрої бесіди не розуміємо“ — почали його на сьміх брати.

„Не розумієте? То я скажу вам яснїйше. Ось дивіть ся! — Тут так підніс свою кулю, щоби всї виділи, а потім ударив нею до землї, аж хата задріжала. — Як би не Кенїґрец та не та куля, то хто зна, чи ваші плечі й до инні не поров би гайдук нагайками... Зрозуміли?“

Хвилю ждав на відповідь, але не відповів нїхто. Дехто відкашельнув, дехто плюнув, та анї одно насьмішливе слово не вилетіло з уст. Медвідь глянув по лицях мужиків, але не знайшов на них того, чого чекав — зрозуміня. Зітхнув, підняв ся з місця і вийшов.

За ним пішов луск його деревляної ноги.

В хатї кружляла дальше горівка і дальше говорили про те, що Японець йде панщину заводити і баби плакали дальше за мужами і синами, як би їх справдї не мали більше.

* * *

Як коли старого Медведя дурнота людська довела до розпуки, то він утїкав на поле.

Там знав кожду комашку, кожду стебелинку, і присяг би, що й вони його знають.

„О, диви, диви, яку запруту тащить на гнїздо! — говорив дивлячись на муравлиско. — Тащи, небоже, тащи, бо нїхто за тебе не занесе“. І з щирою, старечою усьмішкою торкав справдї

Digitized by Google

велику тріску, яку муравель силкував ся занести до своєї крутої будівлї.

То знов дивлячи ся, як птаха утїкала перед яструбом, кричав: „Не дай ся, небого, не дай ся! Він туди, а ти сюди, він туди, а ти сюди! А видиш! І не зробив тобі нїчого. Ану, як би ти так стала і здала ся на його ласку...“

Багато видїв старий Медвідь, а все щось нового добачив...

По вчорайшій розмові зробило ся старому дуже прикро. Коби хоч на старости лїт видїв, що той нарід мудріє, що він собі раду дасть у сьвітї; щоби мав надію, що все-ж колись і тут, в його рідним селї інакше буде. Таж стілько наговорив ся, стілько свого серця наїв, тай надаремно...?

Не всидїв Медвідь у хатї. Тїсно тут було для нього і сумно. „Піду в поле, подивлю ся, як озимина вийшла. І так нинї недїля“.

Взяв капелюх, палицю, поправив кулю і пішов. На поли дігнали його внуки. „Дїдусю, дїдусю! Ми підемо з тобою“.

Медвідь не відзивав ся.

„Не жени так, дїдусю, бо ми ще малі, не наспіємо!“

Старий не слухав.

Жаль гонив його з села. Був би на тій одній нозї біг кудись далеко, на схід сонця. По дорозї кликав би людий, щоби вилїзали з своїх нор та ішли на стрічу волї. Був би ще другу ногу дав собі відрубати, або відстрілити, аби хоч перед смертю узріти її.

Весняний вітер розвівав його поли і дмухав силою та здоровлем у лице. З землї йшла сьвіжість і охота. Підсихало болото, вияснювало ся небо, розцвитали ся квітки... Гей! Боже!

На роздорожу, між липами стояв панщизняний хрест. Старий нїколи не минав його, щоби

не зняти капелюха та не подумати хвилю. І тепер став.

Липи розвивали ся звільна. Як із золота блищали їх нові здорові паростя. Деревляний хрест почорнів трохи і перехилив ся. „Треба його підновити, — подумав старий — конечно треба“. Під хрестом була мурава, густа і зелена. Волею пахло від неї.

„Дїдусю, дїдусю! Ми собі зробимо вінок“.

„А з чогож ви зробите, діти, коли ще нема зіля?“

„Чому нема! Чекай, ми тобі покажемо, які гарні квітки позацвитали“.

„Добре, збирайте діти“.

Діти побігли, як безжурні птахи, а старий дивлячи ся за ними, думав: „Чи і з них будуть такі туподумні хлїбороби, така покірна, робуча худобина? Не дай Боже!“

„А диви, дїдусю, які квітки“ — тїшили ся діти показуючи повні пригорщі білих первоквітів, повириваних разом із листем та з травою. — „Поможи нам сплести вінок, дїдусю“.

„Та який з того вінок? Та того і затикати ся нема чим“.

Але поміг і невеличкий вінок був вскорі готовий.

„А тепер, дїдусю, — мовив старший хлопчина — підсади мене, я його повішу на хрест“.

Старий підніс мовчки дитину і з радістю дивив ся, як воно тим першим невибагливим вінком пільних квітів прибирало символ волї. А як спускав дитину на землю і як її тепле лице доторкнуло ся його старечого обличя, то мимохіть устами завис на гладенькім чолї, поцїлував і без слїду звичайної своєї гіркости бубонїв: „Так дїти, так, ви гарно зробили... Не будьте такі, як ті там у долинї. Будьте иньші. О! Чуєте яким здоровим кріпким вітром зі сходу сонця віє? Не

відвертайте лиця, не бійте ся. То йде воля... Вона прийде, діти. Вона прийде, хоч би таких забитих сїл, як наше були навіть цілі сотки... Прийдїть тогди, діти, на мій гріб, і положіть на ньому такий вінок, як той. Най знаю, що у вас весна. Най знаю".

І гладив їх по русявих головках і тулив до груди.

А діти дивували ся, чуючи як острий голос діда лагіднїв нараз та робив ся мягкий, як льняне повісмо. І з дива не могли вийти діти побачивши в його звичайно грізних очах першу слезу.

Digitized by Google

Оповістка.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсї книжки:

В першій серії:

		Цїна в короновій вал.	
1.	**С. Ковалїв.** Дезертир і иньші оповіданя . . .	1·60	К.
2.	**Іван Франко.** Поеми.	1·60	„
3.	**О. Кобилянська.** Покора і иньші оповіданя .	1·40	„
4.	**Ґю де Мопасан.** Дика панї і иньші оповіданя	1·30	„
5.	**І. Франко.** Полуйка і ин. борисл. оповіданя	1·40	„
6.	**Н. Кобринська.** Дух часу і иньші оповіданя .	1·60	„
7.	**Кнут Гамсун.** Голод, роман	2·20	„
8.	**Леся Українка.** Думи і мрії. Поезиї . . .	1·60	„
9.	**С. Ковалїв.** Громадські промисловцї, опов. .	1·60	„
10.	**Уілліям Шекспір.** Гамлет, принц данський	1·80	„
11.	**Генрик Понтопідан.** Із хат. Оповіданя .	1·40	„
12.	**Богдан Лепкий.** З житя. Оповіданя.	1·20	„
13.	**Ґергарт Гауптман.** Візник Геншель	1·60	„
14.	**М. Коцюбинський.** В путах шайтана. Оповід.	1·60	„
15.	**У. Шекспір.** Прибоpкана гоструха	1·40	„
16.	**Панас Мирний.** Лихі люди	1·40	„
17.	**В. Короленко.** Судний день	1·20	„
18.	**У. Шекспір.** Макбет	1·60	„
19.	**К. Гуцков.** Уріель Акоста	1·40	„
20.	**У. Шекспір.** Коріолян	1·80	„
21.	**М. Яцків.** В царстві сатани	1·60	„
22.	**Панас Мирний.** Морозенко	0·90	„
23.	**Лесь Мартович.** Нечитальник.	1·60	„
24.	**М. Коцюбинський.** По людському, ...	2·00	„
25.	**В. Оркан.** Скапаний сьвіт, драма	1·00	„
26.	**Василь Стефаник.** Дорога, новелї	1·60	„
27.	**У. Шекспір.** Юлїй Цезар	1·60	„
28.	**Л. Толстой.** Відродженє, (3 томи)	3·60	„
29.	**К. Гавлїчек-Боровский.** Вибір поезий. . .	1·60	„
30.	**Ф. Заревич.** Хлопська дитина	1·80	„
31.	**І. Франко.** Коваль Бассім	1·60	„
32.	**У. Шекспір.** Антоній і Клеопатра	1·80	„
33.	**Е. Тимченко.** Калевала.	3·00	„
34.	**О. Катренко.** Пан Природа і ин. оповіданя .	1·40	„
35.	**У. Шекспір.** Багато галасу з нечевля . . .	1·60	„
36.	**Іван Франко.** Сїм ґазок, новелї	1·40	„
37.	**Сидір Воробкевич.** Над Прутом, поезиї . .	1·60	„
38.	**Уілліям Шекспір.** Ромео і Джульєта. . .	1·80	„
39.	**К. Сроковський.** Оповіданя	1·40	„
40.	**А. Кримський.** Пальмове гилля, (3·00) . .	2·00	„

Google

41. **О. Кониський.** Молодий вік Макс. Одинця . 2·00 „
42. **Гю де Мопасан.** Горля і иньші оповіданя . 1·30 „
43. **В. Кравченко.** Буденне житє. Оповіданя . . 2·00 „
44. **Уілліям Шекспір.** Король Лір . . . . . 1·80 „
45. **Д. Лукіянович.** За Кадильну, повість . . . 3·00 „
46. **Г. Гайне.** Подорож на Гарц . . . . . 1·20 „
47. **І. Франко.** Захар Беркут (брош. 1·20) К. опр. 1·60 „
48. **У. Шекспір.** Міра за міру. . . . . 1·40 „
49. **М. Коцюбинський.** Поєдинок і ин. опов. . . 2·00 „
50. **О. Стороженко.** Марко проклятий, поема . . 1·40 „
51. **С. Ковалїв** Риболови. . . . . 2·00 „
52. **Марко Вовчок.** Народні оповіданя. т. І. (1·60) 2·00 „
53. **П. Мирний.** Серед степів. Оповіданя . . . . 3·00 „
54. **Е. Ярошинська.** Перекиньчики . . . . . 2·60 „
55. **В. Винниченко.** Повісти й оповід. . . . . 3·00 К.
56. **Л. Мартович.** Хитрий Панько . . . . . 1·50 „
57. **В. Вересаєв.** Записки лїкаря . . . . . 3·00 „
58. **М. Вовчок** Народні оповіданя Т. II. (1.60) . 2·00 „
59. **М. Горький.** Мальва і инші опов. . . . . 2·50 „
60. **М. Дерлиця.** Композитор і инші опов. . . . 2·00 „
61. **Ю. Заєр.** Леґенди. . . . . 2·40 „
62. **А. Чехов.** Змора і инь. опов. . . . . 2·40 „
63. **Н. Кобринська.** Ядзя і Катруся та инь. опов. 1·80 „
64. **Д. Лукіянович.** Від кривди, повість . . . . 2·00 „
65. **А Чайковский.** Оповіданя. . . . . 2·00 „
66. **Марко Вовчок.** Народні оповіданя, т. Ш. . 3·80 „
67—68. **І. Левицький.** Хмари. . . . . 4·80 „
69—70. **Е. Золя.** Жерміналь . . . . . 6 00 „
71. **О. Маковей.** Оповіданя . . . . . 3·00 „
72. **І. Франко.** На лонї природи. . . . . 3·60 „
73. **Кароль Кавцкі.** Народність і її початки (0·60) 1·00 „
74. **Фр. Енґельс.** Людвік Фаєрбах. . . . (0·50) 0·90 „
75. **Фр. Енґельс.** Початки родини, . . . (1·50) 1·90 „
76. **Ш. Сеньобо.** Австрия в XIX столїтю (0·80) 1·20 „
77. **В. Будзиновський.** Хлопська посїлість (2·00) 2·40 „
78. **К. Флямаріон.** Про небо . . . . . (2·00) 2·40 „
79. **М. Драгоманів.** Переписка (вичерпано) . . 1·80 „
80. **С. Степняк.** Підземна Росия . . . . . (3·00) 3·40 „
81. **Адріян.** Аґрарний процес у Добростанах (1·00) 1·40 „
82. **Г. Тен.** Фільософія штуки . . . . . (1·00) 1·40 „
83. **Дж. Інґрем.** Історія політ. економії . . . . 4 00 „
84. **Е. Феррієр.** Дарвінїзм. . . . . (1·30) 1·70 „
85. **Й. Конрад.** Національна економія . . . . . 2·30 „
86. **В. Стефаник.** Моє слово, оповіданя . . . . . 4·00 „
87. **Ж. Масперо.** Старинна історія схід. народів т. І. 2·80 „
88. **М. Коцюбинський.** У грішний сьвіт . . . . . 2·00 „
89. **М. Карєєв.** Фільософія культурної й соціяльної історії XIX ст. . . . . 2·80 „
90. **О. Кобилянська.** До сьвіта. Новелї і нариси 2·80 „

Digitized by Google

91. **О. Авдикович.** Моя популярність . . . . . 2·60 „
92. **Е. Фрас.** Нарис ґеольоґії (друкуєть ся).
93. **Б. Лепкий.** Кара та иньші оповіданя . . . 2·40 „

Книжки під чч. 73—84 друковані в давній другій серії (Науковій Бібліотеці). Цифри в скобках подані за брошуровані примірники.

У другій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

		Ціна в короновій вал.
1.	**М. Грушевський.** Б. Хмельницький . . .	0.20 К.
2.	**Курцій Руф.** Фільотас	0·20 „
3.	**В. Наумович.** Величина звіздяного сьвіта. .	0·15 „
4.	**Панас Мирний.** Лови	0·06 „
5.	**І. Пулюй.** Непропаща сила	0·20 „
6.	**М. Грушевський.** Бех-Аль-Джуґур.	0·10 „
7.	**І. Раковський.** Вік нашої землї	0·10 „
8.	**А. Чехов.** Каштанка	0·15 „
9.	**М. Драгоманів.** Мик. Ів. Костомарів . . .	0·15 „
10.	**Е. Золя.** Напад на млин	0·20 „
11.	**І. Пулюй.** Нові і перемінні звізди	0·15 „
12.	**Г. Квітка.** Маруся	0·50 „
13.	**М. Левицький.** Умова для селян. спілки .	0·20 „
14.	**П. Куліш.** Орися.	0·06 „
15.	**М. Кистяковська.** Іван Гус	0·20 „
16.	**О. Стороженко.** Оповіданя. І.	0·20 „
17.	**В. Барвінський.** Досліди з поля статистики	0·20 „
18.	**В. Короленко.** Ліс шумить	0·20 „
19.	**І. Франко.** Шевченко в польській рев. легенді	0·40 „
20.	**В. Гіґо.** Кльод Іе	0·25 „
21.	**Е. Еґан.** Руські селяни на Угорщині . . .	0 25 „
22.	**П. Мирний.** Лихий попутав	0·40 „
23.	**А. Д. Уайт.** Розвій ґеоґрафічних поглядів. .	0·30 „
24.	**Ів. Франко.** Украдене щастє	0·50 „
25.	**С. Єфремов.** Національне питанє в Норвеґії	0·30 „
26.	**П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (1 пісня) .	0·30 „
27.	**М. Драгоманів.** Два учителї	0·40 „
28.	**Е. Золя.** Повінь	0·30 „
29.	**С. Томашівський.** Київська козаччина 1855 р.	0·10 „
30.	**П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (2 пісня) .	0·35 „
31.	**Т. Масарик.** Ідеали ґуманности	0·35 „
32.	**Люкіян.** Юпітер у клопотах	0·30 „
33.	**М. Костомарів.** Письмо до ред. „Колокола“	0·20 „
34.	**М. Гоголь.** Вій...	0·40 „
35.	**І. Раковський.** Вулькани	0·20 „
36.	**Ґ. Фльобер.** Іродіяда	0·30 „
37.	**О. Терлецький.** Москвофіли й народовці .	0·30 „
38—39.	**І. Турґенєв.** Ася	0·40 „

Digitized by Google

40. **Л. Боровиковський.** Маруся . . . . . 0 25 К.
41—42. **Данте Аліґієрі.** Пекло, пісня I—X . . . 0·40 „
43—45. **В. Олехнович.** Раси Европи . . . . . 0·70 „
46—48. **Л. Толстой.** Крайцерова соната . . . . 0·90 „
49—50. **О. Бодянський.** Українські казки . . . 0·50 „
51. **Е. Золя.** Смерть Олївіє Бекайля . . . . . 0·25 „
52. **А. Уайт.** Розвій астроном. поглядів . . . . 0·45 „
53. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда (3 пісня) . 0·25 „
54. **А. Міцкевич.** Лист до гал. приятелів . . . 0·45 „
55—56. **Л. Толстой.** Смерть Івана Іліча . . . 0·55 „
57. **В. Брайтенбах.** Біольоґія в XIX в . . . . 0·25 „
58—59. **М. Горкий.** На дні житя . . . . . 0·70 „
60—61. **М. Верн.** Біблія, студія . . . . . 0·40 „
62—63. **Г. Кляйст.** Марківа О.... . . . . 0·40 „
64. **М. Карєєв.** Фільософія історії . . . . . 0·25 „
65—67. **Ф. Достоєвский.** Грач . . . . . 1·50 „
68. **Ш. Сеньобо.** Міжнародні революційні партії 0·40 „
69—71. **І. Турґенєв.** Весняні води . . . . . 1·30 „
72. **А. Д. Уайт.** Розвій поглядів на лихву . . . 0·30 „
73.—74. **П. Куліш.** Українські оповіданя . . . . 0·90 „
75. **Ф. Ляссаль.** Про суть конституції . . . . . 0·30 „
76—77. **А. Шаміссо** Петро Шлеміль . . . . . 0 70 „
78. **М. Драгоманів.** Літ.-сусп. партії в Галичині 0·40 „
79. **Д. Мордовець.** Оповіданя . . . . . 0·60 „
80. **О. Кониський.** Листи про Ірляндію . . . . 0·45 „
81—82. **І. Левицький.** Гуморески . . . . . 0·75 „
83. **Ю. Візнер.** Житє ростин у морі . . . . . 0·15 „
84—85. **П. Ніщинський.** Гомерова Іліяда, IV—VI 0·80 „
86. **В. Антонович.** Поль.-українські відносини 0·40 „
87. **І. Турґенєв.** Муму . . . . . 0·30 „
88—90. **А. Кримський.** Мусулманство і його будучність . . . . . 1·70 „
91—92. **О. Стороженко.** Оповіданя. II. . . . . 1·10 „
93. **А. Д. Уайт.** Розмови з Л. Толстим . . . . 0·30 „
94—96. **Ф. Купер.** Зьвіробийник . . . . . 1·00 „
97—98. **О. Вайсмаєр.** Про туберкульозу . . . 0·90 „
99—100. **О. Стороженко.** Оповіданя III. . . . . 0.85 „
101. **Л. Толстой.** Схаменіть ся . . . . . 0.20 „
102—103. **В. Гаршин.** З війська. Оповіданя . . 0·80 „
104—105. **Л. Фер.** Будда і Буддізм . . . . . 0·80 „
106—107. **С. Круть.** Записки з рос.-тур. війни 1·10 „
108. **М. Кос.** Про полові справи . . . . . 0·30 „
109—110. **О. Козловський.** Мірти й кипариси 0·90 „
111. **Моріс Верн.** Євангеліє, студія . . . . . 0·40 „
112—113. **Л. Толстой.** Севастопольські оповіданя 1·20 „
114. **Володимир Антонович.** Чари на Україні. 0·45 „
115—117. Тисяча й одна ніч. I. . . . . 1·60 „
118. **І. Тен.** Нариси із старинного сьвіта . . . 0·65 „
119—120. **О. Стороженко.** Оповіданя. IV. . . 0·80 „

Digitized by Google

Крім того можна набувати в Видавничій Спілці отсї видані окремо, або набуті твори:

1. **АКОРДИ, антольоґія української поезиї від смерти Шевченка до найновійших часів** під ред. **д-ра Ів. Франка,** з ілюстраціями **Ю. Панкевича,** люксусове видане, по цїнї **6, 7.50, 8, 8·50 і . . . . . 10** кор.

2. **Петербурська Академія Наук** у справі знесення заборони українського слова . . . . . 0.60 К.

3. **А. Кримський.** Андрій Лаговський, повість 3·00 К.

4. **М. Яцків:** Огнї горять . . . . 2·50 кор.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького, ч. 26.

Цїна 2·40 кор.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Acme
Bookbinding Co., Inc.
300 Summer Street
Boston, Mass. 02210

Digitized by Google

3 2044 011 784 451

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

WIDENER

JAN 1993

BOOK DUE

Digitized by Google